محمد عیاض اسحاقی

اوگیه طابا

حکایه

1922 نچی یلدا

بیرلین ده یازیلدی

«ملی یول» نشریاتی 3

بیرلین . 1938 . آوغوست

محمد عیاض اسحاقی

اوُگیه طابا

حکایه

بیرلین ده 1922 نچی یلدا
یازیلدی

«ملی یول» نشریاتی 3

بیرلین . 1938 . آوغوست

بو اثر
«ملی یول» نگ اوز مطبعه‌سندا
حرف تزو ماشیناسی برله
تزلدی

بو کتاب، آلمانیاغا اسیر توشکه‌چ، تورکیه‌گه کوکللی عسکر بولوب کیتوب، تورکیه‌نی صاقلار اوچون جبهه‌ده شهید بولغان یوز- له‌رچه ایدل - اورال یگتله‌رینگ عزیز روحلارینا باغشلانادر.

عیاض اسحاقی.

تون صوڭ بولسادا، پولقوونیك تیمرعلییف همان یوقلی آلمادی. اول کیمله‌رن چیشنمه‌ینچه گنه، عسکرچه یاتوب قارادی، برنیچه مرتبه کوزن یوموب، اوزن اوزی یوقلادی کبك ایتدیرر اوچون غرلداب‌دا آلدی؛ لکن باش اچنده‌گی اویلار، دردله‌ر برسی آرتندان برسی یوگردی، برسینه برسی قوشلوب ایکیله‌ندی، اوچله‌ندی، ماطور، یه‌مسز توسله‌ر آلدی. اول طورمادی قایناادی. آنگ تیشك طوشقلارندان اوی طاشدی، فکر آقدی. باش دولاغان تیگرمه‌ن کبك طوقتامادی؛ ئه‌یله‌ندی، ئه‌یله‌ندی، یاگی فکرله‌رنی، یاگی اویلارنی اون یاصاماقچی بولدی. کیره کمه‌گه‌نله‌رن پوف ایتدیروب اوچرماقچی بولدی. شوگارغا ئلله قایدان کیله طورغان جان صقراوی، کوگل ئه‌رنوی قاتشدی، سببسز اچ پوشوی آنی باصدی. اول، اوف! دیب صولاب کوزن آچدی. آنگ کوزی کچکنه گنه أویده یوگردی. آنگ دیوارینا آصلغان خریطه: آنگ اوستنده‌گی زور، کچکنه شهرله‌رنگ اشارتله‌رینگ کوزن آقایتقان کبك قاراوی، آنی ئلله‌نیك قالطراتوب جیبه‌ردی. ته‌تده‌ن ئلله‌نیندی برصووق أوتدی. طولغان آینگ یاقتیسندا غنا اول آنداغی شهرله‌رنگ، یلغالار- نگ اسمن کورمه‌سه ده، کوگلنده‌ن ده اول خریطه‌نی بلگه‌نگه، اول آندا: بغدادنی، موصولنی، ارضروم‌نی، طرابزون‌نی کوردی؛ مراد چاین، فرات‌نی، دجله‌نی، وان کولن آیردی. آگارغا قاغلغان کچکنه بایراقلاردان شونداغی عسکرله‌رنگ اورونلارن، حرکتله‌رن کورگه‌ن

كبك شونداغى طوب طاوشلارن، بالا يغلاولارن، آنالار آهلارين
ايشتكەن كبك بولدى. طاغى كوگلندەگى تيرەن بر يىرى صقرادى. بەغرى
اگرادى، اول عسكرچە ايتديروب سيكروب طوردى. باشنداغى آور
اويلارنى بترر اوچون شارط-شورط ايتديروب تەرەزە يانينا كيلوب
باصدى. آينگ نورينا قويونغان مسجدننگ طوپ برلە تيشلگەن محراب
اورنى صوقر كشينگ كوزى كبك پولقوونيككە قارادى. آنگ يارطيلى
اوزلوب توشكەن منارەسى قولى كيسلگەن كشينگ قولسز جيگى كبك
سلكنە، صاللانا كبك، بوگار يودروق كورسەتە كبك بولدى. آنگ
آرتنداغى جيمرك، واتق تورك أويلەرى، تورك يورطلارى شول جراختلە-
رندەن يغلى، صقرى كبك طويلدى. اول اويغا چومدى. بلكە بو منارە
يوزلەرچە يللار موگلى آذان طاوشن تيرە يونگە طاراتقان منارە، مينم
امرم برلە آطلغان طوپ برلە كيسلگەندر، بلكە بو محراب نيچە يوز يللار
كشيلەرگە كوگل طنچلغى، جان راحتى بيرگەن محراب، مينم عسكرم-
نگ كوچى برلە جيمرلگەندر. بو أويلەر، بو يورطلار، اچلەرندەگى
بختلى عائلە اوچاقلارى مينم عسكرم طرفندان سونديرلگەندر. شول
يوزلەر، مگلەر گناهسز خاتونلار، بالالار مينم طرفمدان أوترلگەندر...
اول قورقوب كيتدى. قارا فكرلەرن قوار اوچون اول اوط آلدى.
أوستەل اوستينە طاشلانغان كاغدلەر، خريطەلار آراسنداغى قزينگ
صوگغى خطينا كوزى توشدى. طاغى كوگلينگ بيك تيرەن بر يىرى
ئەرنوب كيتدى. أويدە هوا جيتمى كبك بولدى. صولوش طارايدى
كبك طويلدى. اول تيزگنە طشقا چقدى.

صووق هوا آنى قوچاقلاب آلوب قويوندردى. موگلانوب كيلە
طورغان آى نورى آنى سويدى، آقرين‌غنا ايسە طورغان صالقن يل
آنى يودى. آنگ كوگلى آچلوب كيتدى... اول اوزون بوشلق بويندا
آقرين‌غنا يورينە باشلادى. تيرەن تون بولغانغا، بوتون ايسەن أويلەردە،
بوتون قازلغان يىر آستلارندا عسكرلەر تيرەن يوقودا ايديلەر. قوش،

قورت، حيوان بترلگەنگە، بوتون جيمرك آول قبرستان كبك طنچ
ايدى، موڭ ايدى. شول طنچلق پولقوونيكنگ كوگلن طنچلانديرا، شول
موگلق آريغان تەنن حال جيديرا ايدى... اول بر ئەيلەندى، ايكى
ئەيلەندى. آور فكرلەردەن، معناسز اچ پوشولاردان بوشاندى كبك
بولدى. اويگە طابا بورلدى. يراقداغنا برطوپ طاوشى گورلەب كيتدى،
آگارغا جواب كبك ايكنچى طوپمى كوكرەدى، يراقداغى طاولاردا
غنامى طاوش اويناب قايتدى... پولقوونيك كوزن تكدى. بزنكيلەر
دشمان برلە آطشالار... ديمەكچى بولدى. لكن بزنكيلەر كم صوڭ؟
دشمان كم صوڭ؟ ديگەن سوأل كيلوب باصدى. طاغى باشن چوالتدى.
چن، «بز كم؟»، «دشمان كم؟»... «مين پولقوونيك تيمرعلييف كم؟»...

يراقدان كيلگەن موگلى طوب طاوشى بونگ سوألينە جواب
كبك بولدى. توركلەر آطديلار ديدى... طاغى كوزى مسجدكە،
منارەغا، آنگ يانداغى جيمرك أويلەرگە توشدى. بولار بارسيدا: «بو
سينگ اشگ، بو سينگ خدمتگ!» ديب شلتەلەگەن كبك بولغانغا،
اول بو اويدان قوتلور اوچون أويينە بورلدى. ايشك بوصاغاسينا كيلوب
باصقاندا، يراقداغنا بردەن بر-ايكى ملطق آطلدى، آندان صوڭ طاغى
جواب بيريلوى قولاغينا بەرلدى. عسكرلك طورمشندا بونديلارنى بيك
كوب كورگەن بولسادا، بو طاوشلار بوگون آرقاسندا صووق يوگرتدى.
شوندان قوتلور، قاچار اوچون كبك تيزگنە ايشكنى يابدى. سلكنوب،
سلكنوب يانا طورغان كچكنە شەمنى يانينا آلوب طاغى ياتدى. قولى
اختيارسز اوستەلدەگى قزينگ خطينا باروب تيدى. اول ايندى اول
خطنى بوگون اوچ مرتبە اوقودى، ئلله نەرسەسن آگلاماغان كبك
بولدى. مونە طاغى بر مرتبە اوقرغا طوتندى. طاغى آگلاب بترمەدى.
خط قزندان ايدى هم‌دە روسيەدە، مكتبدە قالغان اون جيدى، اون سيگز
ياشلك قزندان، سويم‌بيكەدەن ايدى. خط دا هر آطنا كيلە طورغان
خطلار كبك خط ايدى. لكن بر يىرندەگى سوزلەرى ئلله نيك پولقوونيك

تیمرعلیف‌گه یات کبك طویلغان ایدی. آنداغی فکرله‌ر آنگ ئلله قایلاردا یاشرینوب یاتقان اویلارینا باروب تیگه‌ن‌ایدیمی ؟ بیك تیره‌نده‌گی جراختینه به‌ریلوب آنگ بوته‌و یاراسن یاگادان آچقان ایدیمی ؟... اوزی ده آگلاماغان ئلله‌نی بولغان ایدی. شوندان بیرلی طنچلغن یوغالتقان ایدی. قزی اوزینگ شفقت همشیره‌له‌ر قورسینا کروین یازا و بولای صوغش بولوب یاتقاندا، آرتدا تیك طورونگ یاراماوین سویله‌ب، اوزینگ صوغشقا کیته‌رگه تیشلکی فکرن آگلاتا و آتاسیندان رخصت فاتحه صوری ایدی...

اول بر قالقدی، بر اویاندی. آور بر یوقوغا کیتدی. صاتاشا باشلادی، مونا آنگ کوز آلدینا اوزینگ ضعیف‌کنه قزی کیلوب باصا، آنگ یانندا آنگ کوبده‌ن توگل‌کنه صوغش میدانندا «قهرمانچه» أولگه‌ن بر ده‌نبر اوغلی کیلوب اورونلاشا، آلار آرتندا کوبده‌ن ایندی وفات‌ایتکه‌ن آنگ خاتونی موگلی‌غنا کوزی برله یالنغان کبك، یالوارغان کبك قولن صوزا، آنگ بر قولی قرط ایتوب کیسلگه‌ن، مناره کیسلگه‌ن کبك کیسلگه‌ن، آنگ دعاغا کوته‌رگه‌ن ایکی قولی یرنده بر قول برجینگ‌کنه سلکنه.—بر قولی یوق، نفیسه‌نگ بر قولی کیسلگه‌ن.— پولقوونیك قورقنا. آنگ: نفیسه‌می سین ؟ ایبو نفیسه!... شولای نفیسه، شولای!.. سینگ شول بر قولگ کیسلگه‌ندر... صوغشدا کیسلدیمی ؟.. کم کیسدی، دشمانمی ؟ بزنکیله‌رمی ؟ دشمان کم ؟..... آنگ کوزی آلدندا ئلله نیقدار کیسلگه‌ن قوللار، آیاقلار؛ مسخره ایتلگه‌ن تورك خاتونلاری، قزلاری أوته... سینگا دا نفیسه شولای بولدیمی ؟... ئلله صوغش صفندا قهرمانچا أولگه‌ن اوغلگ اوچون، شولای جراختله‌ندگمی ؟... اول سیسکه‌نوب اویاندی. طاغی کوزن آچدی. طاغی شارط ـ شورط یوروب فکرن آرچیماقچی بولدی، لکن قارا اوی آنی طاشلامادی... اول برآز اش برله مشغول بولماقچی بولدی. شونگ برله قارا فکرله‌رنی قوماقچی بولدی. قزینا قایچان صوك جواب یازار. نی یازار.... ایرته‌گه، ایرته‌گه!

اول اشتابدان کیلگه‌ن برکاغدنی آچدی، آنی اوقورغا طوتندی. اوقودی، اوقودی. برنی آگلاه‌دی. لکن اوقوغان صاین یوره‌گینه ئلله نه‌رسه قادالغان کبك بولدی. یازوچینگ: آناطولی توركی برله ایران توركن آیرر اوچون آلغان یرله‌رگه قازاقلار اوطرترغا کیره‌ك، شول قازاقلارنی فرات، دجله بویینا قادار صوزارغا کیره‌ك؛ دون قازاغی، اورال قازاغینگ ئلککی عصرلاردا تورك ملتله‌رن آیرودا ایتکه‌ن خدمتله‌رنده‌ن فائده‌لانوب، بوندا فرات قازاقلغی میدانغا کیتررگه کیره‌ك — دیگه‌ن فکری بونگ باشندا ئه‌یله‌نه باشلادی. اول اوی آنگ باشندا بالالار تیگرمه‌نی کبك شولطرادی. پولقوونیك‌نگ کوز آلدندا برنه‌رسه‌نی آچوب جیبه‌ره آلمادی، فقط کوگلن صقراتدی، اچن ئلله نیك یاندردی.

بو نی دیگه‌ن سوز صوك ؟ بو نیك صوك ؟... بو ایکی تورك ایلله‌رن آیرو نیك کیره‌ك صوك ؟ اول جواب طابا آلمادی... قزینا خط یازارغا طوتندی. بو صوغشدا بر اوغلم هلاك بولدی، ایندی بر قزم سین قالدڭ. سینگ ده هلاك بولویگنی کوره‌سم کیلمی‌دیمه کچی‌بولدی. لکن‌خط‌یازارغا دیب باشلاغاچدا، کوزینه کاغدنگ پوچماغنداغی اشتاب مهری طاشلاندی. اوزن «پولقوونیك تیمرعلیف» ایتوب حس ایتدی. قلمی ایکنچی یاقغا کیتدی. خطندا صوغشدا أولوله‌رنی ماقتادی، قهرمانلقلاردان بحث ایتدی. قزینا کیلوب جیتدی، قلمی طوتلدی، برسوز طابا آلمادی. بر اوقوب قارادی، ایکی اوقوب قارادی طاغی قلم یوریمه‌دی. اول: نیك صوك اول ئه‌لی قزینا روسچا یازا. اول بیت بیك هیبت تورکچه یازا بله، قزین‌دا مخصوص معلم آلوب اوقوتدی، نیك صوك آتا برله بالا آراسنداغی مناسبتنی روس سوزله‌ری برله یوریته... اول یاگا فکر آچدی کبك بولدی، سویندی، شادلاندی. قزینا تاتارچالاتوب یازارغا طوتندی. سلاملار بتوب، صوغشنگ قهرمانلقلارینا کیلگه‌چده، قلم تره‌لدی. آنگ تاتارچا ایتدیروب اوزینگ قزینا شول صوغشنی بیك شه‌ب ایتدیروب

یازارغا تلی بارمادی. تاتار گەزیتەلەرندەگی صوغش حقنداغی قاراشمی ایرك بیرمەدی ، تاتارچا یازغان خطی روسچاسینا تمام باشقا بولوب چغاچاق بولدی... اول طاغی طوقتادی. ایکی خطنی دا آلوب طاشلادی... باشندا آورو سیزندی ، تەننده واطلو حس ایتدی. عسکرچه ایتدیروب چیشنر چیشنمەسکنه طاغی اورنینا صوزلدی. آنگ کوز آلدندان بیك اوزاقغا قادار قزینگ صنی ، آنگ خاتونینگ بر کیسلگەن قولی برله کوککه طابا قاراب دعا قیلوی یوغالمادی ، اول ئەیلەندی ، ئەیلەندی ، طاڭ آلدنداغنا آقرنغنا یوقوغا طالدی.

*

پولقوونیك تیمرعلییف ایندی قافقاز جبهەسنده بر یلدان آرتق. اول صاری قامیش صوغشینا یاردمگه جیبەرلدی. آندا کیلوب اولگره آلماسا دا ، ارضرومغا طابا باریشدا اوڭ قاناتنی صاقلادی. طرابزوننی آلغاندا دا آنگ آطلیلاری تورکلەرنگ آگسز هجوملەرینه قارشی طوردی. آندان اول جنوبکه طاباراق طاشلانلدی ، روس عسکری برله بغداد آستندا صوغشا طورغان انگلیز عسکری برله قوشلو حرکتنده آنگ آلاینا زور یوك یوکلەنلەچەك بولدی. اول بوندا یگتچه برحرکت یاصار اوچون تورکلەرنگ ایگ صیق نقطەلاری حساب ایتلگەن یرگه اورنلاشدیرلدی. شونگ اوچون روسیەنگ تورلی خلقلارندان طوپلانغان آنگ آلایی آیلار بویی حاضرلەندی ، کوچلەندی و شول اوینگ آرتندان پولقوونیك تیمرعلییف ده بیك کوب قودی و بیك کوب خدمت صرف ایتدی. شول تاریخی اشنی اشلەوده دنیا صوغشندا ، انگلیز صوغش صفی برله روس صوغش صفینگ برلەشوینه سبب بولسا ، اول بیت بیك زور خدمت ایتکەن بولاچاق ، آنگ بیت تاریخقا اسمی کرەچەك ، آنگ بیت اسمی — آطی بوتون حربی مکتبلەرنده آوزدان آوزغا یوریەچەك! اول بیت قهرمان بولاچاق... درجەده اوسەچەك ، اول گینیراللق (پاشالق) درجەسینه منەچەك. گینیرال تیمرعلی بولاچاق!..

مونا شول فکرنگ آرتندان بر آدیم قالمادی. شونگ اوچون اول بوتون عسکرلەرن آیرم-آیرم کبك حاضرلەدی؛ بوتون آطلارنی آیرم-آیرم کبك کوزدەن کیچردی؛ بوتون قورالنی اوزی تیکشردی؛ بوتون معلوماتنی اوزینه جینادی. هر بر توشکەن تورك اسیرن اوزی صورادی ، آنگ یانندان طابقان هر بر کاغدنی اوزی جنتکلەدی. طاو آرالارندا قارلار آزایوب ، آطلیغا یورورگه یول آچیلاچاق وقتقا قادار اوزینگ بوتون آلایینی تمام ایرتەگه یولغا چغارلق ایتدیروب حاضرلەدی. شولار تمام بولوب ، باش قوماندانلقدان «آلغا» دیگەن امرنی کوتوب طورغاندا ، برکوننی پولقوونیك تیمرعلییف اشتابقا چاقرلدی. اوزینگ نی اوچون چاقرلغانن بلگەنگه ، اوزینگ پلانن ، اوزینگ پلانی حقنداغی بوتون دلیللەرنی آلوب چابدی. باروب جیتو برله اوزینگ قوماندانینا سلامغا کیتدی. آنی یاشکنه ، یومشاق غنا بر روس بایاری بای بر اویده قبول ایتدی. ایرته چەی وقتی بولغانغا ، پولقوونیکنی چەیگه اوطرتدی. رسمی معاملەلەر بیك تیز بتوب کیتوب ، گینیرال أوی حالینه کروب کیتدی. أوینگ طارلغندان زارلاندی ، خاتونینگ بوندی یرده طوررغا اویرەنه آلماویندان کیلگەن ، غروزینلار برله آذربایجانلیلار برله کونده اوچراشقان اسقانداللارن سویلەدی. آندان سیاستکه کوچدی. پیتربورغدا نی بار صوڭ؟ نیَ توشنەلەر دیگەنگه قارشی — نی بارن بلمیسزمنی؟! راسپوتین بار! راسپوتین! ، بز حاضر همەبز راسپوتین فکرینگ خدمتچیلەری... اول قانالیا تساریتسا(*) برله برگه نیچك بولسادا ، بزنگ عسکرنی بر اوگغایسزلقغا توشروب صلح یاصاطورغا ماتاشا ، دیدی... آندان بولمادی ، گینیرال ، معاشنگ جیتمەوینه کوچدی. «طورمش بهالاندی. بونداغی تورلی-تورلی تاتار ، ئەرمەن ، گورجی سوداگری هرکوننی بهانی کوتەرە؛ چیتده یهودلەر بزنگ آقچانگ قورسینی توشرە. ایراندا حاضر بزنگ

(*) قانالیا تساریتسا = ملعون خانچا.

كاغذ آقچاغا فندق دا آلوب بولمی؛ آلتون، كوموش صوریلار... دوما بر طوقتامی بوطی؛ بلوبمی، توكلمی، كم بلسون، طیل جیمریله. مونه نیقولای نیقولایویچنی موندا جیبه‌ردیله‌ر، سبرگه جیبه‌ردیله‌ر. اول خورلانغان... بوتون اوچن بونداغی خلقدان، بزده‌ن آلا!.. سویله‌مه! پولقوونیك، سزنگ حال طنچ، سز اوز اشكزده، بز موندا قرمسقا اویاسندا» دیدی...

پولقوونیك تیمرعلیف بو تەمسز سوزله‌رده‌ن أوشوب، اوزینگ آلایینگ حالله‌رن سویله‌دی. جیتوب بتمه‌گه‌ن پولیموتله‌رنی تیزره‌ك جیبه‌رونی هم ده پاطرون‌نگ اوزون سفرگه جیته‌رلك بولماوین، شولار طولغاچ، برنچی امرده‌ن صوڭ آلغا باررغا حاضرلگن آگلاتدی... گینیرال آبدیراغان كبك قارادی: «سز همان آلغا! آرمیسز دا! بز بوندا نیچك فرونتنی صاقلی آلامز دیب یوریمز؛ توركله‌ر عسكرطاشیلار، آلمانیا طوقتامایچا یاگا قورال كونده‌ره، صول قاناتدا ماجار ئەفیسه‌رله‌ری كورندی. توركله‌رنگ قافقازغا طابا حركت ایتوله‌ری كوتله. بونداغی خلق بیت بله‌سگ! بورینی نی قادار آشاتساڭ دا اورمانغا قاری. آذربایجانلیلار آراسندا تورك ئەفیسه‌رله‌ری اشلی؛ غروزینلاری دا اوشانچسز؛ ئەرمەنله‌رگنه مونا بزنگ یاقلی... آلاری‌دا بیت شول قره‌پت عسكرنی طالیلار، صویالار... طاغی آندا طیلدا، مه‌سكه‌وده، قازاندا باغچه سرایدا، باقودا بیك قوتلی تورك آگیتاتسیاسی بارا. باش قوماندانگ امری برله بوبون تاتار ئەفیسه‌رله‌رن، عسكریله‌رن غرب جبهه‌سینه جیبه‌ردك.... باتینكاموی، بولار بار دا اش!... كیره كمه‌گه‌ن اش!...» گینیرال ایلیكتریك شلطراوغینی باصدی. ایشكده‌ن كورنگه‌ن قزل بیتلی، طازا خدمتچی قزغا: «ماشا، مینم قایینیتده‌ن زور پارتفیلنی كیتر ئەلی!» دیدی... «مونا پولقوونیك برنه‌رسه كورسه‌تیم ئەلی، سزنگ فكرنی صوریم!»... خدمتچی قز كیترگه‌ن پارتفیلده‌ن چغاروب، مه‌سكه‌وده چققان بر تاتار گه‌زیته‌سن صوزدی. «مونا گه‌زیته، كوره‌مسز، عسكری بر سینزور آستندا چغا؛

مونا قاراگز ئەلی، ئەنه شول مقاله‌نی! موندا، شهرده قالغان تاتار عسكریله‌ری بایراملارندا قازارماغا آلوب كیلگه‌نله‌ر. صوغشقا قارشی بونورغا كیره‌ك، ئللەنیچه یرده‌ن جیلوب، جیلوب اوقوغان عسكریله‌رده‌ن آلدیلار. شونی زینهار اوقوب، فكرگزنی سویله‌ب، ممكن بولسا ترجمه ایتدیروب جیبه‌رگز ئەلی؛ سزده بیت آندا تل بله طورغان ئەفیسه‌رله‌ر بار...» تیمرعلی قزل برله صزلغان مقاله‌له‌رنگ باشینا كوز آتدی. آنگ كوزینه باشنداغی: «بایرام قربانسز بولمی، قربان بایرامسز بولمی» دیگه‌ن سوز طاشلاندی. اول: «اشله‌ترمن گینیرال!» دیب پارتفیلینه طقدی... كورشوب چغوب اشتابقا كیتدی.

اشتابنگ قبول بولمه‌سنده اول ئللە نی قادار ئەرمەن، یهودی، گورجی سوداگری طابدی. آلار یانینا چققان بر ئەفیسه‌رده‌ن برسی شیكه‌ر كیترر اوچون واغون صورادی. برسی: دوگی جیبه‌رر اوچون كاغذ ایسته‌دی. برسی: آطلار صاتوب آلوب كیترر اوچون آوانس آقچا؛ برسی: تونی-كونی یابلمی طورغان ریستوران آچارغا رخصت صورادی. یاش ئەفیسه‌ر بیك كوبسی برله قول بیروب كورشوب، آقرینغنا سویله‌شوب، تورلی-تورلی كوز قاراشلاری برله اشاره‌له‌ر یاصادی. ئللە نه‌رسه حقندا امر ایتدی. تیمرعلی یانینا كیلوب: «حاضر، حاضر، مین سزنگ حقدا سویله‌دم، گینیرال برآز مشغول حاضر!» دیدی. طاغی ئللە نیندی یهود برله آقرین‌غنا سویله‌شدی. آنگ قولنداغی كاغذنی آلوب كروب كیتدی. طاغی چقدی. صوراوچیلارغا كاغذله‌ر، امرله‌ر، فرمانلار طاراتدی. پولقوونیكنی طاغی كوروب، بو موندا نی اشله‌ب طورا دیگه‌ن كبك بولوب: «حاضر پولقوونیك!» دیب كروب یوغالدی.

تیمرعلی‌نگ اچی پوشا باشلادی، آچووی كیلدی. اول آدیوتانتقا بیك قاتی ایتدیروب سویله‌رگه حاضرله‌نوب جیته آلمادی، گینیرالنگ ایشگی آچلدی، آندان بیك قاتی قچقرو چقدی: «وون، وون،

وون!»(*)دیب قچقرو سوگنو ایشتلدی.ایشکدەن طوب کبك تەگەرەب،
قپ-قزل قزارغان باشندا چالمالی، موینندا میداللی برکشی کیلوب
چقدی. اول شول قادار آبدراغان ایدی، قایا باررغا بلمەینچە یودەب
قالدی. ئللە قایدان چغوب آنگ یانن بر-ایکی مسلمان صروب آلدی.
آنگ برسوز دەشمەینچە طوروینا قارامایىچا، آلار قزو-قزو صوراشرغا،
ئللە نیندی سوأللەر بیررگەکرشدی. لکن تگی میداللی کشی بو سوزلەرگە
جواب بیرمەدی. آقرین‌غنا: «دین، ملت دشمانندان نی کوتەسگ!»
دیگەن سوزنی تیمر علی ایشتدی... تگیلەر چغوب کیتوب، برآز بوشا-
غاچ، بر ئەرمەن کورشیسنە: «بو موندا‌غی مسلمان مفتیسی، آلار موندا
تورك یاقلیلار، گینیرالدان ئلەکدی اوزینە!» دیدی دە، چریگەن تشلەرن
کورسەتوب کولدی. چیتدەرەك طورغان زورغنا قورصاقلی بر اورس
سوداگرینگ:—«بارسینی بتررگە کیرەك ایدی، بزنکیلەر یومشاق،
موندا آلار عیسی علیه‌السلام قویندا طورغان‌کبك یاشیلەر دە، شونگ دا
قدرن بلمیلەر، تورکیەسینە کیتسونلەر»—دیدی...

... پولقوونیکنگ ئللەقای ییرین بو منظرە مشقل ایتدی. آنگ
ئللە نەرسەسی طاغی خورلاندی. اول شول حسلەرن اورنینا کیتروب
جیتکرە آلمادی. آدیوتانت: «رحیم ایتگز!»دیدی. تیمرعلی کروب عسکرچە
سلام بیردی. زور میقلی قازاچی گینیرالی قارشی کیلوب قول بیروب کور-
شوب: «رحیم ایتگز، رحیم ایتگز!» دیدی. تیمرعلی بوگینیرالنی مین قایدا
اوچراتقان ایدم صوك دیب باشندا أزلەرگە طوتندی. «ایسەنلکمی
پولقوونیك! فلانمی، سز قارتایغانسز!» پولقوونیك تیمرعلییف: «صوك
سز مینی کورگەنگز بار ایدیمی گینیرال؟» دیگەن سوألینا: «نیك
بولماسن، بز بیت یاپون صوغشندا سزنگ برلە برگە بولدق. پورت-
آرتوردا سز ۱۲نچی نومیر فورتلارنگ قوماندانی ایدیگز، مین ۱۵
نچینکی ایدم. مین اول وقت اشتابس‌کاپیتان ایدم!» دیدی...

(*) اورسچا؛ قووب چغارو سوزلەری.

تیمرعلی خاطرلەدی.. أیو، تیمرعلی اول وقتدا اوق کاپیتان
ایدی، حاضردە ئەلی همان پولقوونیك‌غنا. بو اورس مونا اول وقتدا
مالای‌غنا ایدی، حاضر بونگ باشلغی بولغان. آنگ کوزی آلدندان
بوتون پورت-آرتور صوغشینگ منظرەلەری کیچدی. بو، حاضرگی گینیرال
نگ اورنن طاشلاب قاچوب، تیمرعلی‌نگ آرطن آچق قالدروین،
تیمرعلی‌نگ بیك زور قهرمانلق برلە ئللە نی‌قادار عسکرن یوغالتوب،
اوزی جراختلەنوب کنە، وضعیتنی صاقلی آلوین، بونگ اوچون‌اوزینگ
رحمت‌آلوین، بو قازاچی‌نگ گیورگی میدالی‌آلوین خاطرلەدی. کوگلندەن
برکوگلسز آغو آقدی. رسمی‌مذاکرەلەر اوزاقغا بارمادی. تیمرعلی‌ایرتەگە
ساعت ۱۱دە اشتابنگ کیگەش مجلسینە چاقرلغانن بلدی و کیتمەکچی
بولدی. لکن گینیرال همان پولقوونیکنی طوتماقچی، آنگ برلە آچلوب
کیتمەکچی بولدی. یاپون صوغشی ناچار تأثیر ایتکەنن آگلادی بولورغا
کیرەك، دنیا حالینە کردی. عسکرگە ئەیر قویوچیلاردان زارلاندی.
باقوغا باروب، آنداغی باشباشداقلقنی بتررگە قرارن سویلەدی. آندا،
باقودا عسکرنگ طیلندا تورك پروپاغانداسی بارا، آنداغی تاتار-
لار(*) تورك اسیرلەرینە یاردم ایتەلەر، آرتدان صوغشقا حاضرلەنەلەر
ایکەن؛ ئەلی مونا مفتیلەری کیلگەن ایدی، بزنگ دی: جمعیت خیریەمز،
صوغش آستندا یتیم قالغان بالالارنی قارار اوچون بر یتیم خانە آچارغا
بولدی، جیمرك تورك آوللارندان شول بالالارنی جیبوب کیلورگە
رخصت بیرگز دی. قاچاقلارغا یاردم قومیتەسی یاصادق دی. -- پولشە-
دەن، قورلاندیەدەن، لیفلاندیادەن قاچقان نی‌قادار چن اورسلار بار،
شولارغا یاردم ایتگزدیدم— بزنگ خلق شول بونی تلی دی. آندا فرونتقا
باوروب، بزنگ مەمی آوزلاردان معلومات جیبوب تورکلەرگە جاسوسلك
یاصاماقچی بولالار. آچویم کیلوب، قووب چغاردم. شوندی ناخاللار.

(*)روسلار کوب وقتدا بوتون روسیە مسلمانلارینا تاتار اسمی قوللانالار. آذری
تورکلەرینە دە کوب وقت «باقو تاتارلاری» تعبیری یوروتەلەر.

قافقاز اورناصاری یومشاقلق برله بازندیروب بترگەن. موندا میڭا اوچیلغا
عسکری قوتنی بیرسەلەر، مین کورسەتر ایدم... غروزیندان، تاتارندان،
داغستانندان کوللەر اوچرور ایدم... بزنڭ حکومت یومشاق، ...
دوماسی، گەزیتەلەری، بار دا بزگە دشمان، بار دا مەملی!.. ایشتدگمی
ئەلی، مونا حاضر بر فرانسوز، بر انگلیز پولقوونیغی کیلدیلەر. بونداغی
حال برلە طانشالار دی. مین کورسەتر ایدم آلارغا فروتنی. بارسیدا
ماسسون، بارسیدا جاسوس، بزدە جمهوریت یاصارغا یوریلەر...
ایشتدیگزمی؟ آلمانلار بزنڭ برلە صلح یاصارغا تلیلەر: استانبول سزگە،
فرامسە شمالی بزگە دیلەر. لهستاندان چغالار. ایسکی چیکلەرنی بزنکیلەر
قاریاتقا باروب ترەتمەکچیلەر. یوقتا قان توگودە نی فائدە، کیلشورگە
کیرەك ایدی، اچنی صاقلارغا کیرەك، اچنی! پولقوونیك!» تیمرعلی-
نڭ اچکە کروب کیتمەگەنن کورگەچ، گینیرال: «کورشورمز ئەلی
پولقوونیك، اچگز پوشسا بوگون کیچکە بز «قارا مەچی» ریستوراتندا.
آندا برکم دە بولمی، اول بزنڭ اشتابنقی کبك، کیلگز!»... دیدی.

تیمرعلی ئللە نیندی چوالچق اویلار، فکرلەر برلە اورامغا چقدی.

آش وقتی جیتکەنگە، آقرینلابغنا عسکری قلوبقامی باروب، یا بر
آشخانەگەمی کروب آش آشارغا اویلادی. آقرینلابغنا شهرنڭ ماتور
اورامرندان زینتلی کینگەن، یاصانغان خاتون-قزلار آراسندان او-
توب، واق-تویەك نەرسە آلور اوچون بر کیبتکە کردی. کاغد آلدی.
شوقالاد، کانفیت آلدی، قزینا بولەك ایتدیروب جیبەررگە دیب جفەك
یاولق، چیگلگەن بر ماتور یانچك آلدی، قاسسا یانینا تولەرگە باردی.
بونڭ آلدنداغی برخاتون کوزن طوتروب قارادی کبك بولدی. پولقوو-
نیککە دە بو خاتون طانش کبك کورینوب کیتدی. اولدا باشندان أزلەرگە
کرشدی. مونا آقچا تولی باشلادی، قاسسا خاتونی برلە بر-ایکی سوز
سویلەدی. آقچاسن طغوب اولگرە آلمادی: «سز پولقوونیك تیمرعلیف

توگلمی؟» دیگەن تاتارچا بر طاوش ایشتدی. پولقوونیك بورولدی:
أیبو.— «ایسەنمیسز، بز سزنڭ برلە طانش ایدك، ایندی بیك کوب
وقت أوتدی، سز اونوتقانسز، مین نفیسەنڭ دوستی اسما، مین بوندا
برآذربایجانلیدا کیەودە، مین سزنڭ طویدا دا بولدم». پولقوونیكنڭ
کوزی آلدینا بردەن نفیسە، آنڭ طویی، طویداغی قزلار، یگتلەر
کیلوب باصدی. بو قارتایوب کیلە طورغان خاتوندا چندا شونداغی بر
طوتاشنی طانیدی. عیب ایتمەگز، قارتایلدی، اونوتلغان فلان دیدی.
خاتون بیك اوزاق ایتوب سویلەب کیتدی، نفیسەنڭ أولوی وقتلارینا
قادار صوراشدی. اوغلی قزی حقندا معلومات آلدی. آخردان تیمرعلی-
نڭ وقتلیغنا موندا ایکەنن بلوب: «آش آشاماغان بولساگز، ئەیدەگز
بزگە قایتیق، مینم ایرم سزنی کوبدەن ایشتوب بلە. اول آدواقات. بیك
شاد بولور ایدی» دیدی. تیمرعلی اوزینڭ کیمندەن، قیافتندەن
طارتندی، لکن اسما آنی کوچلەگەن کبك آطینا اوطرتوب آلوب کیتدی.

***

آدواقات اولماس اوغلی أویندە پولقوونیك تیمرعلیفنی بیك آچق
قبول ایتدیلەر. قارتایوب کیلە طورغان آدواقات آرسلان، آنڭ حقندا
خاتوندان بیك کوب ایشتکەنگە، ایسکی طانشی کبك بردەن آچلدی،
بالالار حالندەن صوراشدی، أوزینڭ أوی حاللەرن، بالالارن سویلە-
دی. اوزاقلامادی آشدا بیرلدی. پختە ایتدیروب اشلەنگەن آش بولمە-
سندە تیمرعلیگە یگرمی ایکی-یگرمی اوچ یاشلك فریدە، اون جیدی
اون سیگز یاشلك زینب اسملی قزلاری دا کورشدرلدی. آشقا اوطروب
بتکەچ کنە ئللە قایدان بیك آشغوب قایتقان کبك کیلگەن استودینت
اوغللاری—ابراهیم دە طانشدرلدی. آش باشلاندی. قازان اصولندا
پشرلگەن پیلمەن کوبدەن بیرلی عسکر آشینا اویرەنگەن پولقوونیككە
اوتکەن عمرن خاطرلەتدی، آنڭ آرتندان کیلگەن پیلاو، آنڭ

آرتندان بیرلگه‌ن شورپالی قازان به‌لشی ، آنگ تماماً عسکرلگن پولقوونیکلغن اونوتدردی. اوزینگ عائله طورمشی ، اورنبورغدا وقتدا خاتونی ئه‌یسی برله برگه طورولارنی خاطرینه کیتردی. اول سیزمه‌ینچه ده شول عائله‌نگ اعضاسی کبك بولوب کیتدی. اسمأ خانمنگ بر طوقتامایچا صیلاوینا ، یاش قز زینب‌نگ بر طوقتامایچا ئلله نیندی کچکنه نه‌رسه‌له‌ر سویله‌وینه ، ابراهیم‌نگ تیك کنه آشینا طابا قاراب ، موگارغا دشمانچاراق کوز ارغتولارینا تمام اویره‌ندی ، اوزله‌ندی. آش آرتندان آش کیلوب ، سوز آرتندان سوز کیتدی. لکن همه‌سی تیمرعلی‌نی اوزینگ خاتون-بالاسی-چاغاسی ، عائله‌سی ، طورمشینا طابا اوستره‌دی. آلارنگ خاطره‌لرن یاگرتقاندان یاگرتدی. فریده پولقوونیك‌نگ قزی سویم‌بیکه‌نی بیك صوراشدی. آنگ قایدا اوقوی ، نی بولورغا ، نیندی یولنی آلورغا تله‌وی حقندا بلشدی. اوزینگ پیتربورغدا ادبیات تاریخ فاکولته‌سنده اوقوین ، آنداغی ایده‌شله‌ری طورمشینی ، اوزله‌رینگ ادبی توگه‌ره‌کله‌ری حیاتن آگلاتدی. زینب آپاسن بولوب ، بولوب اوزینگ موزیقا مکتبنده ئه‌رمه‌ن قزلاری برله اورششقانن ، بر مارجا برله تانیف تاتارمی توگلملگی حقندا یه‌ده‌چ آیروب آنی اوطقانن آگلاتدی. آرسلان افندی ، بالالارینگ پولقوونیك‌غا یاخشی تأثیر قالدرغانن کوروب ، اچنده‌ن راحتله‌نوب اوطردی. اوغلی ابراهیم‌نی سوزگه قاطشدرر اوچون برنیچه مرتبه آگارغا سوأله‌ر بیردی ، لکن استودینت همان آچلمادی ، اول مه‌چی بارنی حس ایتکه‌ن طچقان کبك اوزینگ اویاسندان فکرله‌رن چغارمادی. آش تمام بولدی.

تورك قهوه‌سی قوناق بولمه‌سنده بیرلدی. قهوه‌له‌رن اچه‌ر-اچمه‌س ، فریده پیانوغا اوطردی. زینب یرلارغا حاضرله‌ندی. اسما برله آرسلان قوناقنگ برسی بر یاغندا ، برسی بر یاغندا سوز برله ماوقدی. ابراهیم پوچماقداغنا اوسته‌لگه سیبلگه‌ن گه‌زیته مجموعه‌له‌رنی آقتاروب ماطاشدی. مونا برده‌ن موزیقا باشلاندی. تیمرعلی ئه‌یته طورغان سوزن اونوتوب ،

موزیقا طگلارغا طوتندی. نفیسه‌نگ سویوب اوینی طورغان «آشقازار»ن فریده موڭ ایتدیروب اویناب جیبه‌ردی. آنگ یول آلوین کوتوب طورغان زینب طاماق طاوشی برله ، یر برله قوشلدی. آنگ ختفه کبك یومشاق طاوشینگ قایماق کبك یاغملی آغشی تیمرعلی‌نی تمام ایسرتدی. اول اوزینگ یاش وقتنداغی خاتونی برله دیم بویندا قوناقدا یوروله‌رینی ، شونداغی ماطور یه‌ملی چاقلارنی یاگیدان خاطرله‌دی ، شونداغی دنیادا گیزدی. زینب‌نگ اشله‌نگه‌ن طاوشی آچلغاندان آچلدی. اول پولقوونیك‌نگ ایشتمه‌گه‌ن بوریلو ، صوزیلولارن بیروب یرلاویندا دوام ایتدی. فریده‌نگ قولندا پیانو یغلاغاندان یغلادی. اول ایسکی آشقازارنگ قایغی-حسرتینه بوکونگی آه‌نی ، بوکونگی موڭ‌نی ، بوکونگی یوقسللقنی ، بوکونگی مسقللانونی قوشدی...

«آشقازار»نی «صاقمار صووی» آلشدردی. آنگ آرتندان «غالیه بانو» کیلدی ، آنگ آرتندان «ته‌فکیله‌و»ی ، آنگ آرتندا پولقوونیك ایشتمه‌گه‌ن «لیلی مجنون» ، «آرشین مال آلان» اوپیرالارینگ پارچالاری ، آذربایجان ، قومق یرلاری اوینالدی ، یرلاندی. زینب آچلغاندان آچلوب همان یرلادی ، فریده هیچ بر آرمادی همان اوینادی. پولقوونیك تیمرعلیف همان طگلاذی ، طویمادی ، طگلادی. قزلار طوقتاغاچ دا طاغی بره‌رنی اویناگز دیب صوراب طاغی اویناتدی. مونا اسما بیکه «تیمر مارشی»ن دیدی. ایکی قز پیانوغا اوطروب ، دورت قول برله ، آقساق تیمر مارشن اوینادیلار. بو مارش اوزینگ قوتی ، کوچی برله تیمرعلی‌نگ آستن اوستکه کیتردی. اول آنی طاغی پولقوونیك ایتدی. طاغی آطلی عسکرنگ باشلغی ایتدی ، آقصاق تیمرنگ عسکری مانیورالارن کوز آلدینا باصدردی. لکن اوزینه ، عسکرله‌رینه ئلله نیندی باشقا کیمله‌رنی ، تیمرنگ عسکر تاریخینی گینیرال اشتابدا اوقوغاندا کورگه‌ن ، تیمر عسکرینگ چغتای کیمله‌رن کیدردی. آلارنگ قیافتله‌رن

بیردی. اول شول قسقا موزیقا اوینالغاندا تیمرنگ بوتون تاریخن ، تیمر
برله برگه اوتکه‌ن کبك بولدی. تیمرنگ شول زور حرکتنده‌گی غایه‌-
سن ، فکرن ئزله‌دی. آنی حاضرگی ایشتکه‌ن ایدل بویی موزیقاسینگ
یغلاوی ، اگراشوی ، صقرانوی آستندا ئزله‌دی. قهرمان تیمر ایدل
بوینا باروب «آلتون اوردا»نی جیمرمه‌گه‌ن بولسا ، بلکه بو موگلی
آشقازار کویی ، یغلی ، صقری طورغان ته‌فکیله‌ف کویی طوماغان بولور
ایدی. بلکه ایدل بویینگ اوغلی ، پولقوونیك تیمرعلیف تورلی تورك
قبیله‌سنده‌ن جیلغان آطلی عسکر برله ، ایکی باشلی قارا قوش بایراغی
آستندا ، ایکنچی تورکله‌رگه قارشی صوغشماغان بولور ایدی. بلکه
ایکی باشلی قارا قوشنگ قاناتلاری‌دا بو قادار اوزونغا ، قافقاز طاو-
لارینا قادار ، تیمرنگ اوزینگ قبری یاتقان آلتون سمرقندگه—
تورکستان‌غا قادار صوزیلماغان بولور ایدی. بلکه اول حاضرگی کبك
دجله ، فرات بویلارینا طابا تشله‌رن ارژایتماغان بولور ایدی. استانبولغا ،
بوغازلارغا قادار یرتقچ تشی آراسندا کوته‌رگه‌ن ته‌ریسن کیتررگه
کوچله‌نمه‌گه‌ن بولور ایدی...

بو موزیقا تیمرعلی برله بو عائله آراسنداغی بوتون په‌رده‌له‌رنی
آچوب ، آراداغی بوتون یاتلقلارنی بتردی. موزیقا بتکه‌چ حتی ابراهیم‌ده
بر قوچاق گه‌زیته‌له‌ر ، مجموعه‌له‌ر کیتروب تیمرعلی‌نگ آلدینا صالدی.
تیمرعلی «ملا نصرالدین»نی کوزده‌ن کیچردی ، آنگ رسمله‌رنده‌ن‌طویغانچا
کولدی. تورلی باکو ، قازان ، اورنبورغ ، مه‌سکه‌و ، اوفا گه‌زیته‌له‌رن
بره‌م‌-بره‌م قاراب اوتدی. کوزینه تگی بایاغی اشتابدا بیرلگه‌ن گه‌زیته
طاشلاندی ، شونی آلدی ، ئه‌یله‌ندیره باشلادی. آرسلان شونی کوروب:
«مونا پولقوونیك عجب مقاله ، تله‌سه‌گز اوقیم ئه‌لی!» دیب کوزلگینی
ئرلی باشلادی. برکسه‌سن آقتاردی ، ایکنچیسن آقتاردی طابا آلمادی.
اوغلینا قاراب: «اوغلم کوزلگم یوق ایکه‌ن ، اوقی ئه‌لی!» پولقوونیك

غا: «قارتایامز کوزلکسز اوقی آلمیم ایندی». دیدی. پولقوونیك دا
باش ئیوب جواب بیردی. ابراهیم ، شعر ئه‌یترگه حاضرله‌نگه‌ن آرتیست
کبك ، آچق طاوش برله طوقتار یرله‌رنده طوقتاب ، کیره‌کلی یرله‌رینه
مدله‌ر قویوب ، اوقورغا طوتندی.

مقاله‌نگ فکری بیك تیز پولقوونیكنی بیله‌ب آلدی. اول اوزن
اوزی سیزمه‌ینچه مقاله‌نگ اچینه کروب کیتدی. آنگ فکرله‌رینگ
بورمالارندا یوروب ، آنگ یوره‌ککه قادی طورغان اورنلارندا یوره‌ك
ئه‌رنوین حس ایتدی. آنگ منطیقی آرتندان باروب ، آنگ نتیجه‌سن
آلدان سیزندی. مقاله بتدی. یراقداغنا طگلی طورغان زینب: «درست
بیت ، بز بیت همه‌مز اورس اومه‌سینه قربان بولوچیلار... بوتون خلقمز ،
بوتون ضیالیمز ، بوتون عسکرمز اورس اومه‌سینه یوری...» دیدی. شوگا
پولقوونیك اچنده‌ن گنه: «أیبو ، شوگارغا قارشی ، اومه أویره‌سی بیریله ،
آرتغی یوق» دیمه‌کچی بولدی. یاپون صوغشنداغی بوتون روس‌ایده‌ش-
له‌ری ایکیشه‌ر ، اوچه‌ر درجه کوته‌رلدیکله‌ری وقت ، اوزینگ مگ بلا
برله بر درجه کوته‌ریلوی کوز آلدینا کیلدی. زینب‌نی ابراهیم بولدی:
«اورس اومه‌سی دیگه‌ن سوز درست توگل. اورسنگ پرولیتاریاتی
اوزی ده اومه‌گه یوری. اورسنگ بورژوآ اومه‌سینه دیورگه کیره‌ك
ایدی»—دیدی.

فریده: «سویلیسگ یوقنی! همه‌سی بر اورس ، قایا آنگ پرو-
لیتاریاتی! اول نی اشله‌گه‌ن دی ، بزگه کیلگه‌نده ، بار دا قارا اورس!».
ابراهیم: «یوق اورس برله اورس آراسندا آیره‌ما بار! قاپیتالیزم اوچون
یاگا بازار کیره‌ك ، اول شوگارغا ایرانغا طاشلانا ، تورکیه‌گه قارشی
صوغش آچا... بوصوغش دا بورژوآ منفعتی اوچون اشله‌نه ، پرولیتاریات
بوگا خلاف!» دیدی.

آرسلان برآز چراینی صتدی. اسمابیکه پولقوونیك‌که قاراب:
«مونا هیچ طنشا آلمیلار ، برسی ملتچی ، برسی سوتسیال-دیموقرات!».

پولقوونیك ابراهیمغا دوستچا کوز برله قارادی: «یاشلك ، اسمابیکه ،
یاشلك ، وقت کیلور ، همه‌سی ده اوته‌ر!» دیدی.

فریده: «یوق ، بزنگ پیتربورغدا استودینتلار ، قورسیستقالار توگه-
ره‌گنده ، بارسی ملتچی. حاضر بزنگ ایزلگه‌ن خلقنگ بالاسینا باشقا
یول یوق دا ، اورسنگ یوره‌گمزگه قادار ایتگی برله باصقانن هرکوتی
کوره طوروب ، ملتچی بولماسقا ، بلمیم کم بولورغا کیره‌ك! اوزا
خلقنگ دشمانی برله برگه نیچك بولورغا کیره‌ك ؟!».

ابراهیم: «ئیزلو ، قصلو مسئله‌لەرن ملتچیلك حل ایته آلمی ، آنی
فقط سوتسیالیزم‌گنه آچوب بتره... سوتسیالیزم‌دا ملت ، دین آیرماسی
یوق. آگاردا پرولیتاریات بار. هم‌ده بورژوآ بار... بولار همان بر
برسی برله صوغشوب طورالار» دیدی.

پولقوونیك سوزنی بوله‌ر اوچون: «قایدا اوقیسز ؟» دیب صورادی.
ابراهیم: «آدیسسا دارالفنوننددا» دیورگو اولگرمه‌دی ، زینب: «آدیسسا
یهودیله‌رنده‌ن شوندی یهود فکرله‌رن اویره‌نوب قایتقان!» دیدی. اوزی-
نگ سوزی بیك ماتور طویلدیمی ، کومش کبك طاوشی برله شلطراتوب
کولدی. اسما بیکه سوز بوله‌ر اوچونمی: «چه‌یکه رحیم ایتگز!»
دیب آیاقغا طوردی.

آش بولمه‌سینه کروب ، اوزون أیتدیروب ، ایسکی چاقلارنی
سویله‌ب چای اچدیله‌ر. چای بته‌ر آلدندان زینب: «بوگون بزنگ
«جمعیت خیریه» صوغشدا یتیم قالغان بالالار فائده‌سینه کیچه بیره ، بز ده
اوینیمز. سز پولقوونیك بارامسز ؟» دیدی. تیمرعلی: «بیك تله‌ب بارام.
لکن قای وقت ، قایدا ؟» دیدی. زینب: «غروزین قلوبندا بوگون کیچ
ساعت سیگزده» دیدی. پولقوونیك کیچ بوش ایکه‌نن بلوب باررغا
وعده بیردی. کیته‌رگه دیب اورنندان قالقدی. آرسلان دا ، اسمابیکه ده
ایکنچی تیفلیس‌که کیلگه‌نده اوزله‌رینه طوغری توشه‌رگه اوتندیله‌ر.

بیك کوب فکرله‌ر ، حسله‌رگه چوموب ، یاگارغان کبك بولوب
تیمرعلی بولمه‌سینه قایتوب کیتدی. شول فکرله‌رنی سگدیرر ، شول
حسله‌رنی اشله‌توب بترر اوچون کبك اویلانا-اویلانا اوزون که‌نه‌فیگه
صوزلدی. بیك اوزاقفا قادار بویاگا عائله برله ، أوی جماعتی کوز
آلدندان کیتمه‌دی. بیك اوزاقغا قادار آلار بر برسینه قاتیشوب ،
قاربشوب ، یاگا توسله‌ر آلدی. بیك کوب یاگا فکر ، یاگا اویلار
طوددردی. شولارنگ ئه‌لی برسی آرتندان ، ئه‌لی برسی آرتندان قووا-
قووا باشی آریدی ، کوزی یوملدی ، یوقلاب کیتدی.

***

شلطر-شلطر صو آغووی کبك بر موگلی طاوش آنگ یوقی آراسینا
کردی. فریده آقرینلاب‌غنا بر موك کوینی اوینی کبك بولوب کیتدی.
یه‌شل اوله‌نله‌ر آراسندا ، یراقداغنا صارق کتووی کیله کبك بولدی.
دوبرده‌ب اوتکه‌ن تیمریولی یراقلانغان صاین طاوشن آزالتوب ، یرا-
غایغاندان یراغایا کبك حس‌ایتلدی... اول طاغی یوقلاب کیتدی ، طاغی
قولاغینا ئلله‌نیندی طاوشلار کروب چقدی. مونا قایدادر ساعت صوقدی.
تیمرعلی کوزن آچدی. قاراگغی ، طن بولمه‌ده اوزن یالغز کوروب ،
قایدالغن ئزله‌رگه کرشدی. أوی یاغی پیالا ایشکده‌ن کرگه‌ن اوط
یاقتیسی آنگ بولمه‌سنده اوینادی. اول پوچماقدا ألنوب قویلغان اوزینگ
عسکری کییمن کوردی. قایدالغی خاطرینه توشدی. شونی نغطورغا
اولگرمه‌دی ، قولاغی توبنده بطر-بطر کمدر واقلاب سویله‌رگه طوتندی.
بولمه‌ده کم بار ایکه‌ن دیب باشن کوته‌ردی. قاراگغیدا برکمنی کوره
آلمادی. کوزی بر شه‌وله‌گه ده اوچرامادی. قولاغی اوچندان کیلگه‌ن
شول طاوشنی طوتار اوچون کبك قولی برله قابشاندی. قولی کورشی
بولمه‌گه چغا طورغان ایشککه تیدی. شونددان طاوش کیلگه‌نی سیز-
نوب ، طاغی کوزن یومدی. روسچا سویله‌نه طورغان سوزله‌ر ، بیگره‌ك

ده آنداغی بر طاوشنگ بیك طاش كبك بولوی آنگ دقتن جلب
ایتدی. اول طاش طاوشنگ خوجاسینی ئزلەرگە كرشدی، آنی طابا
آلماسا دا، سوزلەرنی تمام آگلارغا طوتندی.

كورشی بولمەده ایكی كشی عسكرگە صولی قویو حقندا صاتو-
لاشالار. پوطن فلاندان اوتكەررمز. فلاندان بولور، قامیسونی ایكی
یوزمگ تەنكە بولور دیگەن جملەنی ئلەكتردی. آنگ آرتدان ایكنچیسی
سویلەرگە كرشدی. صولینگ بهالارن، اوزون یوللارن، فلانلارن،
ایكی یوزمگنگ كوبلگن، اشنگ كوتەره آلماوین سویلەب، نیقولای ایوا-
نویچ، اوزگز بلەسز فلان دیدی. طاغی آقرینغنا پطرداو كیتدی. ایكنچی
طاوش ایكی یوزمگنی بولەرگە طوتندی. اینتیندانت باشلغینا ایللیمگ،
قول اوردو باشلغینا ایللی مگ، قانسیلەریه باشلغینا ۳۰ مگ، واسیلی
یغورویچ كه ۲۵ مگ، میگا دا بیت كیرەك، اوچ یوزایللی تەنكه
معاش، برله كوبكه بارا آلمیسگ، فلان دیدی. طاغی صاتولاشو كیتدی،
طاغی ایكی یاقدان دا تورلی دلیللەر كیترلدی. یوز ایللی مگگه مسئله
حل ایتلدی. عسكرگە باشقا كیرەك یاراقنی قویو حقندا سوز كیتدی.
پولقوونیك بوندا، بونگ عسكرینگ، آطلارینگ صولیسی طالانغانن،
بونگ عسكریلەرینگ آشاماغی-اچمەگی اورلانغانن آگلاب، كملەر
اشلدگەنی بلمەكچی بولدی. شول ایشكنی آچوب، شولارنی ئلەكتروب،
اوردو باشینا باروب سویلەرگە، قافقاز اورنباصارینا یازارغا اویلادی.
سیكروب طوروب، بولمەگە كروب تگیلەرنی توقیف ایتمەكچی بولدی.
طاغی كوز آلدینا صلح وقتندا اوزینگ اینتیندانتلار برله بولغان برنزاعسی
و شوندا بونگ طرفندا حقلق بولا طوروب، بونگ شلته آلوی، تگیلەر-
نگ اورلاولارندا دوام ایتولەری كوز آلدینا كیلدی. شول فكرده
قرارغا كیلوب جیته آلمادی، بیك قاتی شلطراغان چگغراوق طاوشی
بونی قورقتوب جیبەردی. كورشی بولمەده ایشك آچلدی. خوجا اچملك-
لەر كیتررگە قوشدی. تیمرعلی اورتندان طوردی. اوط آلدی، ساعتینی

قارادی. جیدی طولوب اوتكەنگه، طوروب ادبیات كیچەسینه حاضر-
لەنرگە طوتندی، كینوب بتوب، چقدی. ئلله نی قادار شیشەلەر طوطر-
غان پادنوس كوتەرگەن خدمتچی قارشیسینا كیلدی. ئلله قایدان كیلوب
چققان كچكنەگنه مالای كورشی بولمەنگ ایشگن آچوب جیبەردی.

تیمرعلی بولمەده بوكونگی اشتاب ناچالنیگینگ كەنسیلەریه باشی برله
اوستەل یانینا اوطرغان بر ئەرمەتنی كوردی. نیكدر آنگ كوزی «چندا
شولمیایكەن» دیب كەنسیلەریه باشینا تكلدی. كەنسیلەریه باشیدا تیمرعلی
نی كوردی، آنگ یوزینه قزل یوگردی... تیمرعلی: — مونا نی اشلیلەر،
مونا كملەر اوچون صوغشامز، اورس اومەسی دیگەن درست شول!
تگی، یگت ابراهیمنقنیدا بوتونلەی خطا توگل. شول ئەرمەن سوداگری،
شول بوزوق آریستاقرات بالاسینگ شول طولی پادنوس شیشەلەری
اوچون صوغشامز — دیدی. باشنداغی یەمسز فكرلەرنی قووار اوچون
آقرینغنا كیچەگە طابا كیتدی.

ئەلی وقت ایرته بولغانغا، بیك آلدان باروب جیتمەس اوچون بر
چایخانەگە كروب چای صورادی. چای اورنینا خوجا اوزی كیلدی:
«سز فرونتداندر، آرغانسزدر، موندا بیلگیلی حال جیبارغا كیلگەنسز-
در، مونا بیك هیبت چاغریمز (شراب) بار، شونی اچگز. آندان صوك
موندا قایینیتلەرمز بار، بوندا رحیم ایتگز! بزده نی تلەسەگز اول بار...
بیك شەب قزلارمز بار، پاژالستوو پولقوونیك!» دیدی. تیمرعلی بار دا،
یوق دا دیب جواب بیرمەسه ده، ئەرمەن سویلەویندە هم ده اوزینگ دخانی
نگ نعمتلەرن ذوق صفالارن ماقتاویندا دوام ایتدی. پولقوونیك خوجا-
نگ آچوین كیترمەس اوچون: «مین ئەلی بر طانشقا بارام، صوگراق
كیلورمن. سز صوك قایچان یاباسز؟» دیدی. «بزمی؟ بز بر ده یابمیمز،
ئەنه شول تەرەزەدەن چیرتسەگز، مین خدمتگزگە هر وقت حاضر...»
دیدی. تیمرعلی آط آلوب كیچەگە كیتدی.

*

ساعت ئەلی صوك بولماسا دا ، زال تمام طولغان، اویون باشلا-
نورغا وقت جیتکەن ایدی. اول اورنن آلور-آلماس ، پەردە کوتەرلدی.
بریاردەلك کولکی باشلاندی. خلق برله برگه پولقوونیکدا :—اویندەن
عائلەسندەن راضی بولماینچا ، چیتده بخت أزلەگەن بر ئەفیسەرنك
مسخرەلەرندەن چنلاب کولدی. آنگ آرتندان بولمادی ایکی آر-
تیست چغوب «لیلی و مجنون» اوپیراسندان بر پارچا یرلادیلار.
اوچنچیگه ایتدیروب ایکی قریم یگتی قایتارما بییدی. خلق قول چابوب
ایکشەرلەتدی ، اوچەرلەتدی. آنگ آرتندان لیزگەن بییوی بییلدی.
آنگ آرتندان قازان کیمنده بر یگت چغوب باصدی. سعید رمی‌نگ
«تاتار یوقلی» دیگەن شعرن قوتلی طاوش برله دیقلاماتسیاغا باشلادی:
(تاتار یوقلی ، مین یوقلامیم، مین اویلانام دا ، ئەیلەنەم!) پولقوونیکنا
بو شعردا اوزن تصویر ایتکەن کبك طابدی. آخرنداغی جوابغنا ،
پولقوونیکنی قناعتلەندرمەدی ، آنگ اچن پوشورغان مسئلەرنی حل
ایته آلمادی. باشقالار برله اولدا قولدا چابدی ، یاش یگتنگ یاگادان
چغوینda کوتدی. صحنەگه خور چقدی. فریده پیانوغا اوطردی. زینب
خورنی باشلاب : «صوگغی آذان» دیگەن یرنی یرلارغا طوتندی.

«صوگغی آذان! موگلی آذان... کیتدی قازان هم استرخان»...

پولقوونیکنگ اچندەن براوطلی اوی کیچدی. اول قازان-مەسکەو
صوغشلارن کوز آلدینا کیتردی. شونداغی شیخ‌علی‌نگ رولن خاطر-
لەدی. چرایی صتلدی ، جیرەندی... شول اوینی اویلاب اوچینا چغا
آلمادی. اوزم صوك کم!.. مین صوك اوزم ده قافقازدا ، اورس قوتن
نغتور اوچون ، تورك قانن ، تورك بالاسینگ قانی برله یووا طورغان
کشی توگلمی ؟ مین صوك ایکی تورك قبیلەسی آراسندا برلکنی کیسەر
اوچون ، فرات قازاقلغی یاصار اوچون یول آچارغا بوشلق حاضرلەوچی
توگلمی ؟ بو سوأللەرگه کوگلندەن جواب طابا آلماسا دا ، کیفی

کیتدی ، کوگلی قرلدی. صحنەدەن ئەیتلگەن هر برسوز بونگ آچلغان
جراختینه کیلوب تیبه باشلادی. اول اوگغایسزلاندی ، عذابلاندی...

تنفس اعلان ایتلوی برله آنی طاغی ایسکی طانشلاری چور-
ناب آلدی. اول بوفیتکه چقدی. آمیریقان لاتاریسینه قاتشدی.
کچکنه بولمەدەگی کییوسکەدە قهوه اچدی. بر پوچماقغا حاضر-
لەنگەن آشخانەدەن شاشلیق آشادی. ئلله نیندی یاگا کشیلەر برله
طانشدی ، کورشدی. معلم ، معلمەلەردەن ، تورەلەردەن مرکب قازان
خلقینگ اوستەلینه باروب چای اچدی. آرسلان برله برگه بوفیتدان
شامپانسقی‌دا اچدی. شولاردان آروب ، باشی چوالوب ، کیتوب چیتکه
اوطردی. جانلی یاشلەرنی جنتکلەب ، آلارنگ یاشلگینه قزیغوب ، او-
زینگ قارتایوین قزغانوب طنورغا اولگرمەدی ، آنگ یانینا آرسلان
طانشدرغان بر آذربایجان دوقتوری کیلوب اوطردی. دوقتور : «کورە-
سز . پولقوونیك ، خلقدا نی قادار جان بار ، لکن بز ضیالیلار شونی
اویوشدیرا آلمیمز. اوز آرا ئلله نی قادار نزاع ، قچقرش. ئەلی باقودا
بولدم. هر میلیونرنگ اوزینه بر جمعیتی بار. بوتون ضیالی شولار آراسینا
بولنگەن ، بر برسی برله طارتشوب ، طالاشوب یاتا. بز بر ملی صف
یاصی آلمیمز... بلەسز پولقوونیك ، اوزگز کوردیگز ، فروتدا نی قادار
تورك کیسلدی ، نی قادار بالا-چاغا یتیم قالدی ، شولارغا یاردمگه دیب
اش باشلادق. روسیەنگ بوتون پوچماغندان قاردەشلك قولی صوزلدی :
ایدل بویینداغی گەزیتەلەر اعانه آچدیلار ؛ برمەسکەو تورك گەزیتەسندەن
گنه ۱۳۵مگ صوم آقچا آلدق ؛ قازاندا ، اورنبورغدا جیو همان دوام‌ایته.
هر کونگی پوستا قوچاق-قوچاق آقچا طاشی. یوزلەب خط یتیم قالغان
بالالارنی آصرارغا صوری... اوچ‌آی بولدی ، مونا قولمزدا میلیونلاب
آقچا بار. شفقت چیشمەسینگ آغوی ئەلی همان طوقتاماغان. بزنگ خبر-
لەرگه قاراغاندا یتیم قالغان بالا-چاغا ، طول خاتوننگ صانی‌بزنکیلەرآلغان
ولایتلەردە یگرمی بیش—اوطزمگ ، شولارنی مونا حاضر بز یاخشیمی ،

ناچارمی یېرلەشدیرە آلامز. لکن بزگە آلارغا باروب جیتەرگە امکان
یوق، اشتاب رخصت بیرمی. ئەرمەن کوگللیلەری شول یتیملەرنی، شول
مسکنلەرنی یوزلەب، مگلەب صویا، خاتون-قزنی مسخرە ایتە. تورك
قزلارن جاریە ایتدیروب، کنیزەك ایتدیروب شهرلەردە، آوللاردا صاتا...
بوندا بزنگ قولدا صاتلغاندان قاچقان بر یتیم یاش قز بار. حکایەلەرن
ایشتسە، آدام توگل طاش یغلار... لکن اشتابقا هیچ بر آگلاتوب بولمی.
ناچالنیکنگ مارجاسی ئەرمەن، بوتون تیرە یونلەری ئەرمەن، قارا
اورس... بز نی اشلەرگە تلەسەك، تورککە جاسوسلك یاصیسز دیلەر...
...سز اوزبزنگ مسلمان پولقوونیك، سزنگ زور اورندا ایکەنلگگزنی
بلەمز، شادلانامز. بزگە یاردم ایتگز!... شول آچقا اوله طورغان بالا-
لارنی، روس صالداتینگ قازارماسی یانندا خیرچیلك ایتە طورغان طول
خاتونلارنی جییوب آلا بلیك، ملتنگ یاردمن آلارغا ایتە بلیك! آلار
بیت گناهسز قربانلار، پولقوونیك!...»

صاچی آغارغان دوقتورنگ کوزندەن یەش تەگەرەدی. تیمرعلی
رسمی گنە ایتدیروب بر-ایکی سوز برلە قورتلماقچی بولدی، لکن کو-
گلندە آچلغان جراخت ایرك بیرمەدی. حکومت اورنباصارینا کرمەکچی
بولدی—نیقولای نیقولایویچ کە مسئلەنی آگلاتماقچی بولدی. کوزآلدینا
باباغی مفتی برلە معاملە کیلوب باصدی: «صوك دوقتور مین نی اشلی
آلام! قولدان کیلگەننی اشلەرگە حاضرمن، لکن بلەسز مین دە کشی
قولی آستندا...» دیدی. دوقتور: «رحمت، رحمت!» دیب قولن قصدی:
«بزگە بر نەرسە کیرەك توگل، بزگە شوندا باروب خلقنی قاراو، آندا
یاردم ایتو، یورطسز-یېرسز قالغان یتیملەرنی بوندا کیتروب عائلەلەرگە
طاراتو...» پولقوونیك تیمرعلی: «مین ایرتەگە بو حقدا اورنباصار
کانسیلەریەسی برلە کورشورمن، لکن نی چغاچاغینی بلمیم. اوزیمە
کیلگەندە، مینم اوز تیرە یونمدەگی بالالارنی جییار اوچون، اوزم
برلە برگە تلەسەگز کمنی آلوب کیتەم، قولدان کیلگەن یاردمنی

ایتەرمن» دیدی. دوقتور: «رحمت، رحمت!» دیب ئەیترگە اولگرمەدی،
فریدە بر یاش کنە استودینتنی کیتروب کورشدردی: «مونا بو مینم
پیتربورغ طانشلارمدان، سزگە بر یوموشی بار» دیب کیتدی.

استودینت: «مین پیتربورغدان بوندا مخصوص کیلدم. مینم آغام باطومدا
سوداگر ایدی. آندا ئلگەری سودا تورکلەر برلە دە بولغانغا، بیلگلی
تورك آقچاسیدا قولندا بولغان. صوغش باشلانغاچ شولارنی جییوب
قویغان، سوداگر بلەسز همان فائدە ایتەرگە تلی. دشمانلاری تورك
جاسوسی دیب کورسەتکەنلەر. کیلوب تنتو یاصاغانلار، بر نەرسە دە
طابماغانلار، لکن بر-ایکی، اوچ مگ تورك لیراسی طابقانلار. تورك
آلتون، کومشی دە شاقتی بولغان. حاضر شونی توقیف ایتدیلەر. برنیچە
آیدان بیرلی تورمەدە یاتا. اوزی برلە هیچ بر تورلی مناسبت یاصاب
بولمی. خط دا یازدرمیلار. ئەتیلەر-ئەنیلەر بیك قورقالار. شول مسئلەنی
آچوب بیررگە، میگا یاردمدە بولنا آلماسسزمی‌ایکەن؟»—استودینت باشن
ایدی. پولقوونیك: «سیاسی اش یوقلغینا اوشانامسز؟». استودینت: «تمام،
آندینی آگلی طورغان کشی دە توگل، بزگە یاشلەرگە دە خلاف
ایدی. هیچ بر سیاسی نەرسە یوق، فقط فائدە ایتو مقصدی. آندان کور-
شیلەرینگ کونچیلگی». بولقوونیك خاطرە دفترینە اسمن، یېرن یازدی.

طاغی برنیچە سوأللار بیردی، جوابلار آلدی. ایرتەگە بلشورگە
وعدە بیروب اولگرمەدی چگغراو شالتراتدیلار. خلق طاغی زالغا آشقدی.
بر غروزین آرتیستی، روس مارجاسی یرلادی. طاغی ملی پارچالار
کیتدی. کیچنگ صوگلغی بلوب پولقوونیك آقرین‌غنا چغوب کیتمەکچی
بولدی، بر کشی برلە کورشمەینچە نیتمەینچە کییملەرن آلورغا طوتندی.
کییمنی کییوب بترە آلمادی، قارت‌قنا بر خاتون کیلوب قولن طوتدی.
یارتی روسچا، یارتی تورکچە ایتدیروب سویلەرگە طوتندی. پولقوونیك
نگ ایسکەرتمەسدەن قولن اوبدی، یغلارغا طوتندی. تیمرعلی آبدیراب
قالدی، برنەرسە دە آگلامادی. خاتون یالنو، یالواروینداا بولندی.

چیتدەرەك طورا طورغان بر یگت کیلوب مسئلەنی آگلاتدی.—بولار
چیرکەسلەر ایکەن، بر اوغلی توزیمنی عسکرگە یازیلام دیب درده-
نوب یوری ایکەن. شونگ اوچون آطلار آلوب، ایەرلەر حاضرلەب،
قوراللار جیبوب ماتاشا ایکەن. مونا شونی ئللەکملەر کورسەتکەنلەر
دە، انقلابقا حاضرلەنە دیب توقیف ایتکەنلەر. یاندا بیك کوب قورال
طابقانغا، ایمش عسکری محکمەگە بیرەلەر دی. شونگ اوچون آنا-
سینگ قوطی اوچقان، شوگارغا یاردم صوری.— پولقوونیك بر عریضە
یازو حقندا کیگەش بیردی، فلان ایتدی، لکن قارچق یغلاوندان
بوشامادی. چیرکەسچەلەتوب، تورکچەلەتوب، قچقروب-قچقروب یغلاب،
طاغی پولقوونیکنگ قولن اوبدی. آیاغینا تزلەندی. تیمرعلی بونگ دا
اسمن، فامیلیاسن یازوب آلدی. بلشورگە وعدە ایتدی. خاتون طاغی
یغلادی، طاغی کولدی. شول آور حسدان قوتلور اوچون تیمرعلی
تیزرەك هواغا چقدی.

کورگەنلەر، ایشتکەنلەر برلە باشی قازان کبك قایناغانغا، اول
اوینە قایتوب یوقلی آلمایاچاغن حس ایتوب، آقرینلاب‌غنا شهر بویلاب
کیتدی. آندا دا، بوندا دا پادواللاردان موزیقا طاوشی ایشتلدی.
اورامنگ هر پوچماغندا ایسرك ئەفیسەر اوچرادی. اورام بویندا اوزلمە-
ینچە آطلاردا، آفتومابیللەردە مارجالار تیەب کیف صفا چیككەن ئەفیسەر
کروانی اوزلمەدی. شر-چر ایتکەن مارجا طاوشی قای وقتلارنی
بوتون شهرنی طوتوردی. ریستوراننگ آچلوب کیتکەن ایشکندەن
طولوب چققان موزیقا، ایسرك طاوشی دنیانی طوتردی. اول شول
طاوشدان، شول سفالتدەن باشنداغی قدرلی اویلارنی صاقلاو اوچون
کچکنە اورامغا بورلدی. برنیچە آدیم آطلارغا اولگرمەدی، خدمتچی
مارجالار برلە یوری طورغان قازاچیلارغا، آنگ آرتندان مارجانی
تیلرتوب قچقرتا طورغان صالدات تورکمینە اوچرادی. آندا-بوندا،
آوا-تونە کیلە طورغان صالداتقا، قچقروب یرلی طورغان قازاچیغا

بەرلدی. طاغی بوریلوب یاقتیراق اورامغا چقدی. اوینا چوموب برنیچە
مینوت کیتە آلمادی—پولقوونیك، پولقوونیك! دیگەن طاوشنی ایشتدی.
ئەیلەنوب قارارغا اولگرمەدی، ایکی یاغینا ایکی مارجا جیتەکلەگەن
بر قزماچا کینیرال کیلوب کورشدی: «طانش بولگز، ماریا ایوانوونا،
یلینا پیتروونا. قایا بوندا یالغز یوریسز، ئەیدەگز اشتابقا، بوتون دوست-
ایش آندا، سزگە فرونتدان کیلگەنلەرگە آزراق هوا آلورغا کیرەك»
دیدی. شاقتی ایسروب اولگرگەن یلینا پیتروونانی تیمرعلیفکە جیتەکلەر
گە طوغری کیلدی. اوزیندەن اوزی اشتاب ریستورانینا کیتلدی.

گینیرالنگ ایشککە برنیچە مرتبە چیرتوینە، ایشك طارغنا آچلدی
و آندان ئەرمەنمی، غروزینمی—برسی باشن طقدی. بولارنی بر مرتبە
قاراب آلغاننگ صوگندا، طانیماغان تیمرعلیفنی کوروب، آگا کوز
تکوب: «سزگە کم کیرەك؟» دیدی. گینیرال: «اول بزنگ برلە،
بزنگ قوناق!» دیب توبەن طابا ایتە طورغان برنیچە باصقچنی توشوب
یوغالدی. شارقلداب کولە طورغان ایسرك یلینا پیترووناغا یاردم ایتە-
ایتە آقرینلاب تیمرعلی دە پادوالغا کردی. طارغنا ایتدیروب اشلەنگەن
قاریدورنگ ایکی یاغندا تسبیح کبك ایتوب قایینیتلار تزلگەن ایدی.
آلار اچلەرندەن چر-چر طاوشلار ایشتلە و قایبرلەرندەن روسچالاب
یرلار، بیو طاوشلاری کیلە، قایبرلەری قارانغی مسجد کبك بوم-
بوشلق حسی قالدیرا ایدی. قوناقلار طاغی بر بورلدی، طاغی بر بوش
بولمەنی اوتدی، ایشك آچلدی. تیمرعلی‌نگ کوز آلدینا ایلیکتریك
یاقتسینا چومغان زور بر بولمە طاشلاندی. بولمەنگ اورتاسنداغی
اوستەل اوستینە دنیاداغی بوتون توسدە شیشەلەر طوترلغان، آنگ تورلی
یاقلارینا تورلی آش آلدی آشاملقلاری، میوەلەر توشەلگەن ایدی.
یوغاری توردە تیمرعلی‌نگ پورت-آرتور ایبدەشی گینیرال پیتروف اوطر-
غان، آنگ ایکی یاغینا شفقت همشیرەسی کیمندەگی یگرمی بیشلی-
اوتوزلی ایکی مارجا یرلەشکەن. آلارنگ کورشیسینە بر قازاچی

گینرالی ، آنگ کورشیسنده طاغی بر بویانغان مارجا ، آنگ کورشینه بر پولقوونیك ، طاغی مارجا ، طاغی پولقوونیك ، طاغی مارجا. اوستەلنگ توبەنینه بایاغی اینتینDانت ضابطی ، آنگ یانینا قزل یاگاقلی یاش کنه بر ژاندارم کیمندەگی ضابط. ایگ توبەندەگنه بایاغی نومیردا اوچراتقان ئەرمەنی اوطرغان ایدی. یاگا قوناقلارغا اورون بیرر اوچون باردا سیکروب طوردی. گینیرال پیتروف قزارغان کوزلەری برله کولمسرەب: «بوندا گینیرال ، بوندا پولقوونیك!» دیب توردە اورون کورسەتدی. «طانشگز افندیلەر ، بزنگ آطلی عسکر قهرمانی پولقوونیك میرحیدر باطرگرایویچ تیمرعلیيف». پولقوونیك میرحیدر شفقت همشیرەسندەگی خاتونلارنگ قایسیسینگ کنەژنه ، قایسیسینگ غرافینه ایکەنن بلدی و ایرلەر آراسندا پیتربورغنگ آریستوقرات عائلەسینگ اسملەرن ایشتدی. اینتینDانت ضابطی گینیرال: «بو بزنگ داما لارنگ سویگەن یگتلەری ، بزنگ یاش ئەفیسەرکنەز آبالینسکی» دیدی. آندان کوچوب ئەرمەنگه: «بزنگ عسکرگه ئلله نی قادار خدمت ایتکەن ، قرەپیت قرەپیتچ! افندیلەر ، بر برگز برله دوستلاشغز!» دیدی. پولقوونیك میرحیدر اوطررغا اولگرمەدی ، قرەپیت شامپانسکی شیشەلەرندەن قدحقا طوترا باشلادی. قزماچا بر خاتون دا آیاققا قالقوب: «بزنگ قدرلی مسافرمز ، روس عسکرینگ بهادری ، روس بایراغن فرات یلغاسی یانینا قادار ایلتکەن پولقوونیك میرحیدر باطرگرایویچ ایسەنلگینه و آنگ طازا قولنداغی روس بایراغی بغدادقا ، بصرەکورفزینه قادار جیلبردەوینه اچەمز ، یاشاسون پولقوونیك!» دیب قچقردی. «اورا» دیگەن طاوش بوتون بولمەنی آلدی. طاغی اچەرگه طاغی حیله بولدی دیگەن کبك همەسی باقاللارنی توبینه قادار اچوب بتردیلەر. برسی موزیقا دیب قچقردی. ئلله قایدان موزیقاتلار کیلدی. ئەرمەن ، گورجی ، آذربایجان کویلەرن اوینارغا طوتندی ، اچو کیتدی. ایسەنلگینه اچلمەگەن برکم دە قالمادی. آخردان ریستوران خوجاسینگ صاولغینا دا قدح کوتەرلدی. ایسرو تیرەنەیگەندەن تیرەنەیدی.

قوناقلارنگ بك کوبیسی تیمرعلیيف برله سینلی ، مینلیلك اوچون اچدی. ئللەنیچەسی کیلوب: مین اوزم دە تاتار ، بابای‌غنا چوقنغان ، ئەبی گنه چوقنغان. تاتار خلقی پاك خلق فلان دیب سویلەندی. مجلس اوینادی ، کولدی ، یرلادی ، اوکیلدی. خاتونلار آچلدی ، ادب قاچدی. فقط میرحیدرگنه ایسرمەدی. اول ایبدەشلەری قادار اچسه دە ، ئللەنیك ایسروب کیته آلمادی. بوندا روس عسکری آراسندا بولسادا ، بایاغنا کورگەن کشیلەر ، منظرەلەر بونگ کوزندەن کیتمەدی ، شولارنگ ئەرنوی ، صقرانوی اوزن اوزی اونوتدرمادی ، اول تیمرعلی بولوب قالدی کوزینگ اوچی برله‌گنه قاراب قرەپیت قرەپیتچ‌نگ دە تماماً آینق ایکەنن کوردی ، آنگ آینقلغندان کونلەدیمی ، ئلله شول ئەرمەنینگ بوتون شول زور مجلسنی ادارەسندەن خورلاندیمی ، آگارغا قارشی جیرەنو ، خورلانو حسندەن مرکب بر آور حس بیلەدی. برسی اچوب ، برسی کولوب ، برسی یرلاب ماتاشقاندا ، اول هیچ بر وقت اوزینگ آور حسلەرندەن قوتلا آلمادی.

مونا برسی قزلار دیب قچقردی. اوزاقلامادی بالالایقالی موزیقاتلار برله آلتی-جیدی یاش قز کروب بیبورگه طوتندی. بو قزلارنگ آرالارندا قارتایوب کیله طورغان یوزین-نیین بویاولار برله توزەتکەن قزلار بولغانی شیکللی ، اون‌اوچ-اون دورت یاشلك قزلار دا یوق توگل ایدی. خاقنگ بر طوقتامایچا قچقرولاری ، قزلارنی اچروب ، آشاتوب آواره بولولاری آراسندا ، میرحیدر قرەپیت قرەپیتچ‌نگ ایکی یاش قز برله تورکچه سویلەوین ایشتدی و بیك تیز ایکی قز «زەیبەك» بیبوین باشلادی ، اچو ، قچقرو ، اویناو ، کولو آراسندا میرحیدر تگی قزلارنگ برسن چاقروب ، سین تورك قزیمی دیب ، تورکچه سویلەشه باشلادی. قز ئلگەری قورقدی ، بولاردان ئلله کمنی کوزی برله ازلەدی: — «ئەوەت ، تورك قزی ، بز بوندا ئەرمەنلەردە طورامز ، بز دورت قز ، فقط امان بکم سویلەمە! بزی أولدوررلەر ، هر کون دوییورلار» دیدی ، قاچارغا طرشدی.

میرحیدر آلارنگ قایا طورولارن صورادی. «والله بکم بلمیورم، ایشته آربایا اوطورتیورلار کیتریورلار، صوگرا کیدیورز، هرکون بویله، برمز خسته دوشدی» دیدی ده، ئللەنیدەن قورقوب بیك تیز قاچدی.

آتا اوغلن، آنا قزن بلمەس درجەگە کیلگەندە قازاچی گینیرالی طوروب: «تورك مارشی اوینا» دیب قچقردی. قرەپیت قرەپیتچنگ: — گینیرال، نیچك دشمان مارشن اوینیمز فلان دیبوینه— «اوینا! مین سینگ آوز، بورنگنی واطورمن! سین کم بوندا؟ میگا سبق اویرەتورگە، ئەرمەنسکی موردا!... اوینا!» دیب قچقردی. خاتونلار دا تورك مارشی دیدیلەر. برسی طوروب، تورکلەرنگ ژنتلمەنلگی حقندا سویلەدی؛ برسی اوزینگ تورك نسلندەن بولوین دعوا ایتدی؛ برسی: شول، ات اوغلی اتلەر، ئەرمەنلەر بزنی تورکلەر برله بوزوشدردیلار. آلتون کبك خلق دیدی. اوردو مارشی باشلاندی. بوتون ایسرکلەر دوکیلوب، قایسی قول چابقاندا، قایسی براوا دیب قچقرغاندا، میرحیدر کوزی برله تورك قزلارن ازلەدی. آنگ برسی، برآز اچوب ایسروب آلغاندا، معناسز ایتدیروب کولوب طورا ایدی. برسی دیوار یانینا سویەلگەن ده کوزندەن ملدر-ملدر ایتدیروب یاشین آغیزا ایدی، کم بلسون نی اوچون بو سفالت جاریەسی یاش توگه ایدی؟. طاغی بر مارجا تورکچه بر یر، فلان دیدی. طاغی قچقرش، طارتش کیتدی. تگی ئەرمەن طاغی قزلار برله ئللەنی سویلەدی. شوندان تگی کولوب طورا طورغان قز آلغا چغوب باصدی. موزیقا طوقتادی. ایسرکلەر ده برآز باصلدی. قز صاف طاوش برله فرانسوزچا «مارسیلیزا»نی یرلادی. ایسرك قامپانیاسی آبدیراب قالدی. انقلاب مارشینا قارشی برقسمی پروتیست ایتمەکچی بولدی، بر قسمی طگلاماقچی بولدی، برسی کولمەکچی بولدی. تورك قزی کوزن برآز یوموب یرلاویندا دوام ایتدی. یر بتکەچ هرکم قول چابدی. بر کنەژنا فرانسوزچا ایتوب قزدان صوراشماقچی بولدی: — «سین کم، قایدان، کم قزی؟».

قز، قزاردی... فرانسوزچا: «مین بر تورك قزی» دیدی ده یوغالدی... میرحیدر ده بو مارسیلیزا، تورك قزی آوزندان تورك یری دیب یرلاتقان مارسیلیزا، چوالچق بر حس اویاتدی. قزنگ برەر زورراق عائلەدەن ایکەنن آگلاتسا دا، بابا اوردو مارشی اوینالغاندا یغلاغان قزغا قاراغاندا روحاً تمام باشقالغن کورسەتدی. طاوش-طووش اچو، ایسرو طوقتامادی، یر، موزیقا دنیانی آلدی. مونا بردەن بر پولقوونیك: «بومباردیروفقا» دیب قچقردی. أوزی زور شامپانیا شیشەسی برله پوچماقداغی کوزگیگه بەردی. کوزگی چلتراب، واطلوب توشەرگه اولگرمەدی، ایکنچیلەری ایکنچی شیشالەرنی، اوچنچیسی طاغی برنی، دورتنچیسی طاغی برنی ئرغتدی. دیوارداغی کوزگی طوقتامادان شالطر-شولطر واطلدی، شیشالەردەگی شرابلەر یاغمور کبك یاودی. بولمەده آری-بیری شیشا اوچوب یوردی، باروب توشوب واطلدی، چارتلادی، واطلو، قویلو برله دنیا طولدی. شوگارغا خاتونلارنگ چر-پر کیلوی قاتشدی. واطلاچاق شیشالەر بتکەچ، تگی پولقوونیك قدحلەر برله آطدی آنگ آرتندان باشقالار طوتندی، قدحدەن صوك تەریلکەلەر کیتدی. اوستەل اوستی بر مینوتدا ایدەنگه توشدی. بوتون ایدەن واطق تەریلکەلەر قالدق آشلار، میوه قابقلاری برله قابلاندی. شیشەلەردەن آققان اچملکلەر برنه ایدەن یلغا بولدی. برسی، «اورا» دیب قچقروب، خاتونلارنی طوتدی. برگینیرال بر تورك قزین موینینا آطلاندردی. برسی بریاش قزنی صارق صالغان کبك ایگسەسینه صالدی. بر پولقوونیك کنەژنەنی قولینا کوتەردی، آنگ چەچی تیشلوب توشدی. ایکی ئەفیسەرنگ قولینا بر خاتون اوطردی. برسی آلغا چغوب: ربم عفو ایت! دیب دینی بر خرستیان عبادت کوین یرلی باشلادی، آگارغا ایکنچیلەر قوشلدی. آنگ آرتندان «الله پادشاەنی صاقلا» کویی باشلاندی. شەم کوتەروب کیلگەن ریستوران خوجاسینگ بیتینه بر پولقوونیك زور صاوتدان آلوب گەرچیس بویادی. برسی، واطلمی قالغان بورچ صاوتندان، بورچ سیبدی، برسی

قولاغنا طوز طوتردی. آنگ توچکروینده‌ن، یوتکروینده‌ن کوله‌کوله، یرلی - یرلی مسافرله‌ر قوزغالدی. میرحیدر تیمرعلی ده طاوش - طووش آراسندا تورك قزلارینگ قایا کیتکه‌نله‌رن کورمی ده قالدی. خلق قایسی آندا، قایسی بوندا طارالدی. قایینیتلار یاگی مسافرله‌ر برله طولدی. تیمرعلی ایشکده‌ن چققاندا کورشیسنده فقط قارت قازاچی گینیرالن غنا اوچراتدی.

***

باش قوماندانگ سارایینا پولقوونیك تیمرعلییف کیلگه‌نده ئه‌لی برکم ده یوق ایدی. یاوه‌ر آنی اوزون اوسته‌ل قویلغان، تیره یونله‌ری تورلی خریطه‌له‌ر برله طوترلغان زور بر زالغا کرتدی ده: «حاضر پولقوونیك بار دا کیله‌چه‌کله‌ر!» دیب، چغوب کیتدی. یالغز قالغان پولقوونیك، اوسته‌ل تیره‌سینه قویلغان اوروندقلارنی، آلدینا قویلغان کاغدله‌رنی، قلم، قارا صاوتلارنی کوزده‌ن کیچروب، عسکری مجلس شاقتی زور بولاچاق ایکه‌ن دیگه‌ن فکرگه کیلورگه اولگرمه‌دی، دیواداغی زور ساعت بیك هوالانوبغنا ۱۱نی صوقدی. میرحیدر بوکونگی گه‌زیته‌ده کوزن یورته باشلادی. بر یاگی خبر یوق، هر یرده طنچلق، لکن آلمانلار بیت عادت بوینچا هر یلنی یازغا طابا بر حرکت باشلیلار. بزنکیله‌رنگ برسینه بیك قاتی بر یومروق اورالار، اوزله‌رینه یا ایسه اتفاقچیلارینا یاگی بر میدان آچالار. اوتکه‌ن یلنی شول وقتنی قارپاتدا یاصاغانلار ایدی. قافقاز جبهه‌سنده شول یومروقنی جیبا طورغانلاردردا، خلقی تورك، دینی مسلمان بولغان قافقازنی باصماقچی بولا طورغانلاردر. چینلابدا شولای ایته‌رگه بیك ممکن بیت، اول زور خریطه‌ده‌گی نقطه‌لارنی قاراب، اوزن تورك پاشاسی، تورك ارکان حربیه ضابطی کبك ایتدیروب اویلادی. شونداغی یوللارنی، طاولارنی، یلغالارنی بارسن‌دا کوزده‌ن کیچردی. بارسینگ دا نی قادار عسکرنی طوقتاتا

بلوله‌رن حسابلادی. عسکرنگ نیچه کونده، نیچه آطنادا اوته بله‌چه‌ك مسافه‌له‌رنی ایسه‌بله‌دی. روس عسکرینگ قوتن بیزمه‌نگه صالدی. مین یوزمگ. یوق یوز یگرمی مگلی تورك عسکری-—صالداتی برله اوچ آیدا بوتون قافقازنی أوته آلور ایدم... شوندان صوڭ قافقازدان آریماغان یوزمگ آطلی عسکر، ایکی یوز-اوچ یوز مگ جه‌یه‌ولی عسکر جیبوب آلوب، انگلته‌ره‌نی بصره کورفزینه سبروب توگه‌رایدم... چنغزچا ایتدیروب بر حرکت یاصاب، شمالی ایران، حه‌زه‌ر دیگگزی آشا اوتوب، تورکستانغا باروب کرر ایدم. ایدل بویلاب قازانغا قادار منوب، آلتون اوردونگ نیگزن قوروب، اورس یاغندان ایدلگه آغا طورغان یلغالارنگ قویولارینا صاقچیلار قویوب، بوتون ایدل بویینا حه‌زه‌ر دیگگزینه خوجا بولور ایدم. آندان... آندان... آنگ فکری بر نقطه‌غا طوقتادی. اول تورکستاننگ خلقی، بایلغی حقندا اویلارغا، کوبمی عسکر جیبوب بولو حقندا توشنورگه کرشدی... ایبو، بونداغی شهر خلقی عسکرلکنی اونوتقان، لکن اول برنی توگل... آندا آنادان طوما آطلی عسکر؛ تورکمه‌ن، قارا قرغیز، قازاق یاشی... شونگ اوزنده‌ن گنه چققان کوچ برله تون یاغندان کیلگه‌ن اورس کوچله‌رن طوقتاتوب بولا. ایدل بویلاب منوب تاتارنی، نوغای‌نی روسنگ آرقاسندان آیاقلاندیروب سبرنی، اورالنی کیسوب بولا. ایدل-اورال، سبر، تورکستان، قافقاز کیسلسه، روسیه‌نگ فابریقا، زاوودی قایدان ماتیریال آلا، نی اشلی؟ روسیه‌نگ اچنده‌گی اختلال فکری توره‌له‌رنده‌گی رشوتچیلك، عسکرله‌رنده‌گی اصرافچیلق، کویه بولوب، اچنده‌ن آشی. روسیه شول زور یومروقلارغا چدی آلمی، جیمریله... طاغی روس تورك طارتشونگ ایکنچی بیتی آچلا. ادرنه‌ده‌ن آلوب کاشغارغا قادار، بر بویدان تزیلوب کیتکه‌ن تورك خلقی، آلتمش-جیتمش میلیونلی تورك خلقی برله‌شه، طاغی اوزینگ تاریخی دشمانینا—روسلارغا قارشی بر بایراق کوته‌ره... البته بو صو-

غش ، بو طارتش بر يلدا بتمی. البته بونداغی بيش-آلتی يوز يللق مسئله‌لر بر قلچ كيسوی برله حل ايتلمی... لكن آقساق تيمرنگ ياصاغان خطاسندان طوغان بويوك روسيه جيمريله ، بوتون دنيانی طوتارغا ديب قاناتلارن آچقان قارا قوشنگ قاناتلاری كيسله ، اول ئلگه‌ريگی حالينه ، اوزينگ مه‌سكه‌ويه‌سينه قايتا....

تورك اركان حربنده شول پلان بولورغا تيش! چونكه بو پلان عثمانلی تاريخينگ بو كونگه قادار كيتكه‌ن خطا ، ياگلش يولندان چيقاراچاق. قرق قرامادان قورولغان عثمانليق ايمپيراطورلغی يرينه ، بر ملتده‌ن اويوشديرلغان تورك دولتی ميدانغا كيتره‌چه‌ك... آلمانيا اركان حربی ده بو فكرده ياردمده بولورغا تيش ، چونكه آنگ صاتوينا ، هنرينه دوست برمملكتنگ حمايه‌سنده دنيا قادار بازار ميدانغا كيله‌چه‌ك. اوزينگ رقيبی انگلته‌ره‌نگ هنر صناعتن ، تجارتن مغلوب ايته‌چه‌ك شولای بولغاندا نی ديب انورپاشا سويش قانالی بويندا ماتاشا؟ نی ديب بونداغی تورك ايلله‌رنده‌ن آلنغان عسكر برله ، تورك ايلله‌رن دشمان قولندا قالديروب ، مصرغا كررگه ، آفريقاغا جه‌يلورگه طرشا!..... نيك آنداغی عرب عسكرن بوندا كيتروب قافقازغا ، ايرانغا طاشلاب ، بونداغی تورك ايلله‌رن ، اچ كوگلده‌ن استقلالغا امطلوب طورغان تورك يورطلارن ،قوطلدررغا آشقمی؟... نيك بونداغی قوت برله فائده‌له‌نورگه تله‌می؟.....

فكر تمام بولوب بتمه‌دی ، ايشك آچلدی: أيری آق تشلی ، آچ ياگاقلی ، اوزون بويلی ، ايمانسز كوزلی ، عسكری كيمنده‌ن برانگليز كيلوب كردی. ياوه‌رنگ پولقوونيك تيمرعليف ، پولقوونيك ويلیامس ديب كوروشدروله‌رينه اهميت بيرمه‌گه‌ن كبك ساعتكه كوزن يوگرتدی. اوسته‌ل تيره‌سنده‌گی بوشلقنی كوروب عجبكه قالغان كبك قيافت آلدی. تيمرعلی‌گه انگليزچه ئلله‌نيله‌ر سويله‌دی. ياوه‌ر: پولقوونيك فرانسوزچا ، آلمانچاغنا سويلی ديدی. انگليز كوزن تكتدی. انگليزچه

ده بلمی طورغان پولقوونيك نيچك ايتديروب عسكر اداره ايته آلسون ، اول نی ديب بوندی مجلسله‌رگه چاقريلا ديگه‌ن كبك حيرتن يوزينه چغاردی. بر اوروندقغا اوطروب ايكنچيسنه آياغنی قويوب ، چانتاسندان ئلله نی‌قادار قماش اورنه‌كله‌ری چغاردی ، آلارنی اوسته‌لگه جه‌يوب صالدی. بركاغدگه شولارنگ نوميرله‌رن ، حسابلارن يازا باشلادی. قای وقتلار طوقتاب حسابلار اشله‌دی. اوزنده‌ن اوزی سويله‌ندی. طاعی حسابلادی ، طاغی يازدی. طوروب كيتوب زور خريطه‌دان ايرانداغی شهرله‌رنگ بصره كورفزينه مسافه‌سن اولچه‌دی. باقوغا ، انزله‌گه يوللارنی قارادی ، حسابلادی ، اولچه‌دی ، يازدی. شول قامی واياژورنی كوروب تيمرعلی آبديراب قالدی.—مونا شولار اوچون صوغشامز كوره‌سگ ، مونا مين شونگ مال-طاوارينگ يولی اوگايلانسون اوچون كوره‌سگ تورك قانی توگم—ديدی. اوزی درفا يوزلی شول انگليزنگ يوزنده ، كوزنده بره‌ر معنا آگلار اوچون ئزله‌نورگه طوتندی. طوپاس ، اوز سوزليلككه باشقا بر نه‌رسه طابا آلمادی.

ايشك آچلوب كيتدی ، ئه‌ته‌چ كبك پحته ، ئه‌ته‌چ كبك جانلی بر فرانسوز كيلوب كردی. اول اوزينه كوله‌چلك بيروب ، انگليزنگ يانينا كيلوب ، انگليزچه سويله‌دی ، كولدی ، يلمايدی. انگليز همان اورايت-اورايت! (all right) ديوگه باشقا بر سوز ئه‌يتمه‌دی. فرانسوز تيمرعلی‌گه كيلوب آنگ قولن قصدی. فرانسوزچا لاب: «مين سزنی كوبده‌ن ايشته ايدم فلان ديب نزاكتلك صاتارغا كرشدی و بيك تيزده‌ن: —بله‌سز قولانيل ، آلمانلار ، بوتون دنياداغی شول قادار مشقت برله ميدانغا كيلگه‌ن مدنيتنی بترر اوچون ، بوتون كوچله‌ری برله طرشالار. توركله‌رنی ده اوز طرفلارينا آوداردیلار... بوتون مسلمان دنياسی بو مسئله‌ده توركله‌رگه خلاف. هندستان مسلمانلاری ئلله نی قادار كوگللی عسكر بيرديله‌ر. بزنگ جزائر ، تونس ، فاس ئلله‌نی قادار كوگللی عسكر چغاردی. چناق قلعه‌ده ، عراقدا ، ماكيدونيادا

تورکلەرگە قارشی هند و آفریقا مسلمانلاری صوغشوب یاتا. بو یاقدا روسیه مسلمانلاری صوغشا. بو کورسەتەکە کنج تورکلەرنڭ گیرمانوفیللق سیاستلەری طوغری توگل. بز تورکلەرنڭ دشمانی توگل، بز حاضرگی حکومتنڭ دشمانی. بو مسلمان دنیاسی اوچون ضررلی دیب اویلیمز. قولانیل، بلەسز بزدە مسلمانلار ئلگەریگی اوز طورمشلارینا قاراغاندا ئللەنیچە مرتبە شەب طورالار، کوندەن کون فرانسوز مدنیتینە یاقنلاشالار. مین جزائردە تونس‌دا بولدم. مکتبلەردەگی بالالارنڭ لافاتین، شعرلارن سویوب اوقولارن کوروب ایسم کیتدی. — فرانسوزنڭ اوچسز ـ چیکسز سوزلەری بتمەدی، میرحیدر هیچ بر تورلی جواب بیررگە اولگرمەدی، کیچەگی قازاچی گینیرالی کیلوب کردی. نه فرانسوزچە، نه انگلیزچە بلمەگەنگە، انگلیزنڭ کوزن آقایتوب قاراوینا دا کولومسرەدی، فرانسوزنڭ بیك کوب نزاکتلەرینە ده یلمایدی. برسی آرتندان برسی باشقالار دا کیلوب ساعت اون ایکیگە طابا خلق جیلوب بتە یازدی.

انگلیز ده اورنەکلەرن چاتتاسینا طقدی. همەسی یرلی یرینە اوطردی، کورشیلەری برلە سویلەو باشلاندی. ارکان حرب رئیسن کوتوب طورغاندا، ایشك آچلدی، اورطاغنا یاشلی بر خاتون کیلوب کردی، همەسی سیکروب طوردی. برەم-برەم باروب خاتوننڭ قوللارن اوبدیلەر. پولقوونیك تیمرعلیيف‌نی ده تقدیم ایتدیلەر. خاتون فرانسوزچا ایتدیروب: «سز مینم ایرمنی کوتە طورغانسزدر، اول حاضر کیلە. مین آنی آزراق بورچیدم، عفو ایتگز. بوندا مجلس تمام بولغاچ، همەگزنڭ بزگە آشقا کیلوگزنی اوتنەم» دیدی. یانینا جیلغان گینیراللارغا، پولقوونیکلەرگە روسچالاب: «واثا حاضر کیلە، بزنڭ موبسیك (اِت اسمی) آوروب کیتدی، شوگارغا دوقتور چاقرتدم‌دا، اول شونی کوتوب قالدی، حاضر کیلور» دیدی.

ساعت برگە چیرك قالغاندا گینیرال کیلدی، مجلس باشلاندی. ارکان حرب قولانیلی فون ماتهەیم قافقاز جبهەسی حقندا فرانسوزچا عموم معلومات بیردی. آنی انگلیزچەگە بر پولقوونیك ترجمە ایتدی. قازاچی گینیرالی، طاغی برفرقە قوماندانی، بر پولقوونیك: — روسچاغا دا ترجمە ایتلمەسمی، بز آگلامادق — دیسەلەر دە، رئیس: — سز اوز کشیلەر... آخرد! سویلەشورمز — دیدی. مذاکرە باشلاندی. عموم مسئلە حقندا مذاکرە بتمەگەن ایدی، انگلیز سوز آلدی. اهمیتلی مسئلە — بغدادقا انگلیز عسکرینڭ یرلەشویدر، شونڭ اوچون بو طرفدان تیزرەك تورکلەرنی قسرقلاو لازملگین، انگلیز ـ روس جبهەسی برلەشدیریلوینڭ اینگ کیرەکلی اش ایکەنن آگلاتدی. انگلیزلەرنڭ صوڭ یلدا ایران‌دا نیقادار سودالەری کیموین رقملەر برلە کورسەتدی و اش بولای دوام ایتەچەك بولسا انگلیزلەرنڭ زور ضررغا اوچراولارن و اتفاق اسمینە روسلارنڭ اوز وظیفەلەرن تیزلك برلە قیلولاری کیرەکلكنی اثبات ایتدی. شوندان صوڭ ارکان حرب رئیسی قسقاغنا جواب کبك بر سوز سویلەدی هم دە روس ارکان حربینڭ شوندی بر پلان یاصاغانن آگلاتدی. بر پولقوونیك طوروب، عموم روشدە حرکت نی توسلی بولاچاقنی، پولقوونیك تیمرعلیيف‌نڭ بولوگنە شول وظیفە یوکلەنلگەنن آگلاتدی. ارکان حرب رئیسی‌نڭ امری برلە، تیمرعلی پلاننڭ واقلارن تفصیلاتن آگلاتور اوچون آیاقغا قالقدی. فرانسوزچا دا، انگلیزچە دە بلمی طورغان، بایادان بیرلی ایسنەب طورا طورغان گینیراللار، پولقوونیکلەر بردەن: روسچا سویلە پولقوونیك، روسچا! دیب طاوشلاندیلار. رئیس قوناقلارنڭ حرمتن صاقلارغا ماتاشسا دا، آخردان، انگلیزچە ترجمە ایتلور دیب، روسچا قبول ایتلدی. تیمرعلی معروضەسندە خریطەداغی بیك کوب نقطەلارغا تیگەنگە، طاولار، یلغالار، شهرلەرنی سویلەگەنگە، بوتون سوزلەر جغرافیە درسی کبك بولدی. فرانسوز بیك دقت برلە طگلادی: خریطەدا صزقلار یاصادی، اشارەلەر قویدی؛

لکن انگلیز بو گارغا مناسبتی یوق کبك هیچ بر اهمیت بیرمەدی. اورسلار باشلارن صاللاب-صاللاب طگلادیلار. انگلیزچه گه ترجمه کیتدی. ترجمەدەن صوڭ انگلیز: — پولقوونیك‌نگ سوزی خیال، اول دورت-بیش یوز کیلومیترلك یرنی ایکی-اوچ آطنادا اوتمه کچی بولا، بو تاریخدا کورولگەن نەرسه توگل — دیدی....

تیمرعلی: «بالقان صوغشندا انور پاشا آطلی عسکر برله کونینه یتمش بیش کیلومیتر یوردی، ایکی تەولکده ادرنه گه باروب کردی. اوزم یاپون صوغشندا آلتمش کیلومیتر یوردم... مینم عسکرم — تورك عسکری، تورك عسکرن آوروپا عسکری برله اولچەرگه یارامی. آنگ طاماغی طوق، اوستی بوتون بولسا، آنگ آلدندا هیچ بر مانع یوق» دیدی... انگلیزچه گه ترجمەدەن صوڭ انگلیز قزاردی، بورتندی، طاغی طوردی: «بزگه فلان یول آچق بولورغا کیرەك. بزنگ سودامز طوقتادی. آندان صوڭ، پولقوونیك تیمرعلییف‌نگ بارورغا تله‌گەن یرلەری، اول انگلیز منطقەسی. معاهده بوینچا — تورکیه بولنگەندە — اول یرلەر بزگه بولورغا تیێش. بز سزنگ عسکرنی قارا دیگگز بویلاب آلغا جیبەریلوین هم ده ایرانداغی بزنگ آرطمزنی صاقلاونی کیره‌کلی طابامز... طاغی بغداد یولندا بزگه قارشی آلمانیا اسیرلەرندەن جیلوب کیلگەن تاتار عسکری صوغشوب یاتا. سز طاغی شولارغا یاردمگه بر تاتار گینرالی جیبەررگه بولاسز. مین بونی آگلامیم» دیدی...

تیمرعلی سیکروب طوردی. رئیس آنی یومشارتورغا تله‌سه ده بولدرا آلمادی. فرانسوزچا ایتدیروب جوابقا کرشدی: — «بز بوندا عسکری بر مجلسده. عسکر و صوغش اشلەرن، عسکری فن یاغندان تیکشرەمز. بز بوندا بر تجارتخانەنگ قانتورندا توگل. عسکری اشلەرنی فلان سوداگرگه فائده، فلانینا ضرر نقطه‌سندان قاری آلمیمز. انگلیز صاتوچیلارنگ ضررلاری بولورمی، فائده‌لەری چغارمی، بو بزنگ

حسابقا کرمی. ایکنچیدەن روسیه مستقل بر دولت، اول صوغشقا مستقل بولوب کره، آنگ اوزینگ آیرم ارکان حربی بار. آنگ اوز عسکرن اداره گه، باشلقنی تله‌سه کمنی قویارغا حقی بار. هیچ بر وقت روسیه ارکان حربی، عسکری وظیفەلەرن برسینه یوکله‌تکەندە انگلیز قامیوایاژورلارینگ فکرن صوراماياچاقدر — دیدی و شول قامیوایاژور دیگەن سوزنی بر-ایکی مرتبه تکرارلادی و انگلیزنگ یوزینه کوزینه طوتروب قارادی.

فرانسوز سیکروب طوردی، تیمرعلی‌نی ماقتادی، انگلیزنگ سوزن تفسیر ایتدی. روسلار دا طوردیلار، ایکیگه بولنوب قایسی روسچا، قایسی فرانسوزچا سویلەرگه طوتندی، انگلیز گنه قیافتن اوزگەرتمەینچه، میگا عائد توگل کبك حالنده قالدی. رئیس قگغراو شلطراتدی، طگلاوچی بولمادی. تیمرعلی آچقدان آچق تگی انگلیزنی دوئلگه چاقرتور اوچون جاهل قامیوایاژور فلان دیب فرانسوزچا سوکنونده دوام ایتدی. مجلس دو کیلگەندە ایشك آچلدی، طاغی غرافینه کردی: — «افندیلەر، شولپا صوونا، زنهار رحیم ایتگز!» — دیدی. رئیس ده شونی کوتکەن کبك مجلسنی یابدی. آشقا دیدی. هر کم آیاقا طوردی. غرافینه طاوشلانغاننی کوروب: «نی طاوشلاناسز، بزگه صلح کیرەك، صلح! صلح یاصاو حقندا سویلەشگز!... صوغشقا بز حاضر بوتون خاتونلار، ایمپیراطریتسەدەن باشلاب آول خاتونینا، کرچی خاتونغا قادار خلاف!.. صلح، یوق ایسه، روسیه خراب بولاچاق... انقلاب... فتنه... جمهوریت...» دیدی. تیمرعلی‌نی یومشارتورغا تله‌گەن فرانسوز قولانیلی، تیمرعلیدەن غرافینەنگ کم و نیندی عائلەدەن ایکه‌نینه سوزن بوردی. تیمرعلی یارتی طاوش برله: «غرافینه ایمپیراطریتسەنگ یاقن فرویلەینی، بارونەس وولف!» دیب جواب بیردی. فرانسوز — ام.م. دیدی... هەمەسی آش بولمەسینه آقدی.

***

کیچکی مجلس بیك اوزون سوردی. بیك کوب مسئله‌لەر آلغا قویلدی. کیله‌چه‌کده آلغا طابا بارونگ کیگ پلانی قبول ایتلدی. تیمرعلی‌نگ آطلی عسکرینه، ئلگه‌ری اویلانغان کبك، تورك جبهه‌سینی یاروب انگلیزله‌رگه باروب قوشلو یوکله‌تلدی و شول اشده آگارغا کیگ صلاحیت بیرلدی. کورشیسنده‌گی فرقه‌لەر برله مناسبتله‌ری تعیین ایتلدی. آخردان‌غنا بو پلانتی اشکه آشرر اوچون کیره‌گی قادار عسکرنگ قورالی جیتوب بتمه‌گه‌نگه، هجومنگ کونی—تعیینی ارکان حربنگ قاراماغینا طابشرلدی. فرانسوز قالونیلینگ:—یازغا قادار مطلقا بر حرکت یاصالماسا، آلمانلارنگ طاغی بر مرتبه پاریس‌که طابا هجوم‌له‌ری کوتله، شول حرکت تیزره‌ك باشلانلسون—دیگه‌نینه ده زور قیمت قویلدی. تیمرعلی قولنداغی خریطه‌له‌رینه روسیه عسکرینگ طوروشینگ بوتون پلانن، قورال، عسکر مرکزله‌رینگ یيرله‌رن اشاره ایتدی. قافقاز جبهه‌سینه کیله بله‌چه‌ك قوتله‌رنی حسابلادی. فرانسوزلارنگ اوز جبهه‌له‌ری حقنداغی فکرله‌رن، انگلیزله‌رنگ عراق جبهه‌سنده‌گی معلوماتلارن طوپلادی. موگغانچا تورك اسیرله‌رنده‌ن جیناغان معلومات کبك دقت برله طوپلادی. مجلس تمام بولغاندا، ارکان حرب رئیسی: «افندیله‌ر، کوره‌سز، مسئله بیك زور. آلدمزدا روسیه‌نگ ایگ زور تاریخی بر بورچی طورا. بویوك پیتر زماناسندان بیریلوب‌ده، اوته‌لمه‌گه‌ن ملی دینی وظیفه‌سی طورا. روسیه‌نگ ئه‌لیگه قادار بویوك روسیه بولوب یاشاوی اوچون، آنگ یولینا قارشی چققان شول تورکیه‌نی اورطادان قالدیررغا تیش! آنگ آورو ته‌نی آلوب ارغتلوب، روسیه‌نگ تله‌گه‌نیچه کیگه‌یوینه هیچ برتورلی اوگغایسزلق یاصاماسقا تیش! اتفاقچیلارمز برله کیگه‌شله‌شوب، تورکیه تقسیم ایتلورگه قرار ایتلدی. بیزانس ایمپیراطورینگ چن وارثی بولغان روسیه‌گه: ئه‌رمه‌نستان، استانبول و بوغازلار وعده ایتلدی. روس خلقینگ دینی ملتی اوچون آلتی یوز یلدان بیرلی آلدینا چققان تورك خلقی برله طارتشوی صوگغی باصقچینا

باصدی... تورکله‌ر طرفدان پلچراتلغان آیاصوفیه‌نگ پاکلانوی، بوندان بیش‌یوز یل ئلك آنگ باشندان توشورلگه‌ن صلیبنگ یاگادان طاغو شرفی بزگه طابشریلدی. مین سزده‌ن دینگز، ملتگز، ایمپیراطوریگز اوچون، شول مقدس تاریخی خدمتده بوتون فداکارلقلارنی کوته‌م. یاشاسون ایمپیراطور، یاشاسون آنگ قهرمان عسکری، صاللانسون استانبولدا روسیه‌نگ ایکی باشلی قارا قوشلی بایراغی. یالطراسون بوتون دنیاغا آیاصوفیه‌نگ باشنداغی مقدس صلیبی!..» دیدی.

بوتون روسلار قول چابدی، اورا قچقردی. بر قازاچی گینیرالی کوزنده‌ن یاشله‌رن آغزدی. فرانسوز دا شول جانلانوغا قاتشدی، اول دا:—ویف لا روس، ویف له ایمپیرور.— دیب قچقردی. انگلیزگنه میگا عائد توگل دیگه‌ن کبك صووق قالدی. تیمرعلی شول هیجاندا اوزن اوزی تماماً یات حس ایتدی، اوزینگ کم ایکه‌نلگن، اوزینگ نیگه خدمت ایتکه‌نن برنچی مرتبه آب!- آچق ایتوب کوردی.

زور طاوش-طووش آراسندا اچنده‌گی حسله‌رن صاقلاو آور بولماسادا، ئلگه‌ریگی کبك ایده‌شچه ایتدیروب شول گینیراللار، پولقوونیکله‌ر برله مناسبتنی دوام ایتدیرو چیتنله‌شدی. اول‌تشن قصدی، کوچن جیدی. آلدنداغی مسئله‌لەرگه أوتدی. ارکان حرب رئیسینه باروب:—«مینم عسکرم طورغان یيرده بوتون خلق تورك. ایرله‌ر أولوب، قاچوب بتکه‌ن. قالغان خاتون - قز، بالا-چاغا بیك آچ بولغانغا، عسکرگه قوماچاولی، قازارما تیره‌سن صروب آلا. بزنگ صالداتلار، بله‌سز: تررکمه‌ن، قرغز، قوموق، بولار بو خاتون-قز، بالا-چاغا برله بیك تیز آگلاشا آلا. آلارغا قارشی ئه‌رمه‌ن کوگلیله‌رینگ، بزنگ قازاچیلارنگ ایتکه‌ن جبرله‌رن بیك آور کوته‌ره، کوبده‌ن توگل بر آوندا شول تورك بالا-چاغاسی حقندا بزنکیله‌ر برله ئه‌رمه‌ن کوگلیله‌ری آراسندا تمام صوغش بولدی. اون - اون بیش ئه‌رمه‌ن أوترلدی.

بزدەن بیش-آلتی کشی یارالاندی. شونگ اوچون اول یورطسز-نیرسز بالا-چاغانی، خاتون-قزنی، بوندا، طیلغا کوچرتورگە میگا رخصت بیریگز!». ناچالنیك سویلەب بترگەتنی دە کوتمەدی: «نیچك تلەسەگز، شولای اشلەگز. سزگە، پولقوونیك، کیگ اختیار!» دیدی. اوزی ساعتینە قاراب: «میگا قایتورغا وقت، غرافینە کوتە طورغاندر!» دیدی. پولقوونیك یاندا‌غی کاتبکە کورسەتوب: «دیمەك، مین کیرەکلی کاغدلەرنی کانسیلەریەدەن آلورمن.»

«رحیم ایتگز، رحیم ایتگز.....!»

تیمرعلی یاش کنەز یاوەر آبالینسکی‌نی طابوب، آنگ تویمەسندەن طوتوب مین سینگ نی اشلەگەنگنی بلەم ایکەن کبك ایتدیروب، کوزینە طوغری قاراب: — «کنەز! سز بیت مینم طورغان نومیرنگ تیلیفونن بلەسز!» کنەز قزاردی: — «ایبو، ایبو» — دیدی. «سز بلەسز مینم بوندا ئللە نی قادار اشم، میگا تیز کیتەرگە دە کیرەك. اش شونی تلی... میگا تیلیفون برلەگنە بر خدمت ایتگز ئەلی!» دیدی. قزارغان، بورتنگەن کنەز مسئلەنگ شولای جیگل بتوین آگلاغاچ: «رحیم ایتگز، رحیم ایتگز، امر ایتگز!» دیب جواب بیردی. پولقوونیك خاطرە دفترن چغاردی و کیچەگی ایکی مسئلەنی آگلاتدی. بولارنی مین صوراشدم، هیچ بر سیاسی یاغی یوق. بولار همەسی آگلاشلماودان کیلگەن نەرسەلەرگنە. میندەن یاقن طانشلارم اوتندیلەر. شولارنی ممکن بولسا چغارتگز، بولماسا اشلەرن جیگلەیتگز. برسی بر سوداگر ایکەن، آرادا بر آقچا اشی‌دە بولورغا کیرەك!» دیدی هم دە طاغی کنەزنگ کوزینە قارادی. کنەز: «باش اوستی، ایرتەگە اوك بوتون معلوماتنی جیبارمن، قولدان کیلگەنن همەسن اشلەرمن، تیلیفون برلە سزگە خبر بیررمن.» دیدی...

مجلس تمام بولوب، اورامغا چققاندا تیمرعلی اوزندە ئللە نیندی برجیگللك حس‌ایتدی. اوزاق کونلەر یولدا قالوب، کرلەنوب بتکەنگ صوگندا مونچا چابنوب چققان کشی کبك طنچلانوب کیتدی. اوزون

کوتولگەن قورقنچلی محکمەدەن آرولانوب چققان کبك پاکلك، صافلق حس ایتدی. طامرندا قانلار طازاردیمی، تماماً یاشاروب کیتدیمی، کوگلی کورەیدی، دردی آرتدی، آلداغی ئللە نیندی طومانلی ایدیالغا طابا اول یاش یگت کبك امطلا باشلادی. کوبدەن حل ایتلگەن کبك ایتدیروب تیلیغرافکە بورولدی. وقتنگ صوگلغینا قاراماینچا، قزینا:

— حاضر میگا کیلورگە یولغا چق، تیفلیس‌دە بوتون کیرەکلی کاغدلەرنی اولماس اوغلندا طابارسگ، بیك کوتەم — دیب یازدی و تیز ایتدیروب تولەب جیبەردی. روحندا طاغی بر جیگلەیو حس ایتوب اوینە بورولدی.

بولمەسندە ئللە نی قادار ویزیت قارتالاری، خطلار، گەزیتەلەر دە بولسادا برسن دە اوقومایچا شول زور کوندە اوتکەن واقعەلەرنی، سوزلەرنی، قرارلارنی تیکشرر، جیتکلەر، ایجکلەر اوچون اورنینا صوزلدی. باشدان باشلاب، طاغی بر مرتبە فکرن تیکشررگە تلەسەدە، باشی صوگغی قرارندان اوتمەدی. جیتدی! اوتکەنلەر اوتدی، کیچکەنلەر کیچدی، بوگون میرحیدر تیمرعلیف‌نگ طورمشندا بر طنش قویلدی، آنگ یولی بورولدی. موگغانچاغا قادار بارغانینگ تمام تیسکەرینە بورلدی. اول اوزینگ اورنن قایا ایکەنلگن بوگون آچق بلدی، اوزینگ یولن طابدی.ایندی سویلیسی اویلیسی قالمادی، ایندی اشلیسی عملگە قویاسی‌غنا قالدی. اول شول یول طابویندان شول قادار کیفلەنگەن ایدیکە، اوزن اوزی یاگی طوغان بیلەوسەدەگی بالا کبك حس ایتە ایدی.

***

ایکنچی کونی پولقوونیك تیمرعلی کون بویی کانسیلەریەدەن کانسیلەریەگە چابدی. یتیم تورك بالالارن، طول خاتونلارن کیترتور اوچون کاغدلەر آلدی. تیمریولینا رخصتلەر چغارتدی. شول اش اوچون اوزی برلە برگە بارا طورغان دوقتورغا و آنگ ایدەشلەری دورت-بیش

435

کشیگه شهادتنامه‌لەر یاصاتدی. قزینگ جبهه گه باروی اوچون کیره کلی
کاغدله‌رنی حاضرله‌تدی. اوزینگ عسکری اوچون جیتشوب بتمه گه‌ن
کییم-صالمنی، قورالنی اوز کوزی برله تیمر یولغا جیبه‌رتدی. خزینه-
ده گی ضابطلارنگ معاش آقچالارن آلدی. اوزی اوچون کیره کلی
یاراقنی طوپلادی. اشتابقا کروب قافقاز فروتینگ صوگغی تفصیللی
خریطه‌سن آلدی. اشتابنگ تورکله‌ر حقندا جیناغان معلوماتلی یاشرن
کتابن دا قولدا ایتدی. باشلقلاری برله آیرم-آیرم کورشدی، آلاردان
هجوم پلانی، هجوم نقطه لاری حقندا، عسکرنگ کوبمی جیلوی
حقندا ایگ سرلی معلوماتنی طوپلادی. کیچکه طاباغنا آروب قایتقاچ،
آرسلان اولماس اوغلینا، تیلیفون صوغوب، صاو بوللاشورغا یونه‌لدی.
آندا آنی طاغی شول اوق سویملی عائله قارشیلادی. تگی یابلغانلارغا
ایتکه‌ن یاردمی، یتیمله‌رگه ایتکه‌ن خدمتی اوچون رحمت اوقولدی.
طاغی شول عائله اچنده سیزمه‌ینچه بوتون کیچن اوتکه‌ردی.

کیته‌رگه دیب کورشورگه طورغاچ غنا اول: «اونوتقانمن ایکه‌ن،
مینم سزده‌ن طاغی بر اوتنچم بار. مینم قزم برنیچه کونده‌ن شفقت
همشیره‌سی بولوب مینم یانیما بارر اوچون تیفلیس که کیله‌چه‌ك، آنگ
کاغدله‌رن سزده قالدریم. یاش قز، تجربه‌سز، شو کارغا یاردمده بولگز!»
دیدی. اسمابیکه ده، قزلار دا بو سوزنی بیك سوینوب قارشی آلدیلار
و مطلقا اوزله‌رینه توشه‌رگه چاقردیلار. تیمریولغا چغوب قارشی آلا-
چاقلارن سویله‌دیله‌ر. مسئله حل ایتلدی‌دیگه‌نده گنه، فریده، کوتلمه گه‌نده:
— «مین‌ده باریم، پولقوونیك مینی ده آلگز» دیدی. اوزی ده شول یاط
فکرده‌ن قزاروب کیتدی. تیمرعلی: «اول بیت، بزنگ بیر صوغش
اچی، ایرته گه نی بولاچاغن بوگون بلوب بولمی. اول قزلار یوری
طورغان بیر توگل» دیدی. اسمأ ده، آدواقات دا: یوق بولای‌غنا
سویلی فلان دیدیله‌ر. فریده: «چنلاب ئه‌یته‌م پولقوونیك، سزنگ قزگزغا

باررغا یاری بیت. نیك میگا یارامی؟» دیدی. تیمرعلی: «مینم قزیما دا
یارامی، لکن مین بیت اوزم آندا.... قزم شفقت همشیره‌سی بولام دیگه‌ن
بر یاگلش فکرنی باشینا صوقغان، شول یولدا خراب بولماسن دیب
اوز یانیما چاقرتام... آندا قزلارغا توگل، ایرله‌رگه ده قزیغلا طورغان
نه‌رسه بر ده یوق. آندا بیت اوط اشغرا، أولم اوینی...». فریده ئه‌تیسی
ئه‌نیسینه: «باریم ایندی ئه‌نی، مین اوزاق طورمام، شونداغی حالنی
کوررمن ده قایتورمن... پولقوونیك رخصت ایتگز، مین ده سزنگ
قزگز برله برگه باریم...» دیدی. تیمرعلی‌نگ ماگلایندان تیر چقدی،
اول: «مین قزم یانندا سزنگ کبك تربیه‌لی بر طوتاشنگ بولوین بیك
تله‌ر ایدم، لکن بله‌سز طوتاش، اول صوغش آستی. بوگون امر کیلسه
بز بوگون اوط اچنده. صوغش: خاتونتی-قزنی، بالا-چاغانی آیرمی...
آندا شفقت، مرحمت یوق، آندا أولم، قان... شوندا نیچك سزگه
باررغا رخصت ایتیم». اسمأ دا، آرسلان دا: «یوق، یوقنی سویلی»
فلان دیدیله‌ر. لکن فریده اوز فکرنده قالدی: «نیك سزنگ قزگزغا
یاری دا، میگا یارامی؟ صوغش بولسا یاراللارنی قارارمن، کم بولسادا
بیت سزنگ عسکر ده تورك بالاسی.» پولقوونیك: «سز ده اورس أومه-
سینه کره‌سزمنی؟» دیدی. فریده قزاردی، بورتندی، جواب طابا آلمادی.
آخردان: «یوق کرمیم، مین اوز خلقیما خدمت ایته‌رگه، اوز خلقمنگ
یاراسن یوارغا، جراختن به‌یله‌رگه بارام.» دیدی. پولقوونیك طاغی:
«جبهه گه بیت قزل ته‌ری همشیره‌سی بولماغان بر خاتون-قز دا جیبه‌رلمی،
سز همشیره توگل!» فریده: «بولام، برنی توگل بولام» دیدی. آرسلان
برله اسمأ آبدراب قالدیلار. پولقوونیك: «صوك سز، کوگلگزده بو
قادار ملتچیلك طاشی طورغان بر قز، مسلمان تربیه‌سنده گی بر طوتاش،
کوکره‌گگزگه شول قزل ته‌رینی طاغارغا نیچك راضی بولاسز؟»
دیدی. فریده: طاغی آبدرادی، قزاردی. آخردان، بله‌مسز فلان دیب
اوزون سوزگه کرشدی.

شونی قاراب طورا طورغان ابراهیم: «یوق بو سوزلەر بار دا یالغان سوزلەر، سین ملتچی‌می؟ ملتچی! اوزگنگ، ملتگنگ، دینگنگ دشمانلق علامتی بولغان تەرینی سین، آقمی اول، قزلمی اول، نیچك کوکرەگگە طاغا آلاسگ؟».

فریدە: «یوق طاقمیم، اول فورماغنا، اول طشداغنا قالا» فلان دیدی.

تیمرعلی: «یوق، قالمی طوتاش، کەکری یولغا کرگەندە همان شوندی اوزگنی اوزك جومالاولار بولا. مونا بز دە روس عسکرینە کرگەندە بوکوتی اویلاغانمنی، اوزگنگ تاتار صالداتگنی اویرەتەسگ، آگارغا شول آور یولدا باشچیلق ایتەسگ — آگارغا روسلار آراسندا یاردمچی بولاسگ دیلگەن — یوق ایسە کم طوغریدان طوغری اوزینگ خلقینا قارشی شول یولغا کرە آلا؟... کم قارداشینگ باشن چابا طورغان اورس بالطاسینگ صابی بولورغا راضی بولا؟... مونا بوکون کیلدی. مین، آیاصوفیەنگ باشینا تورکلەر توشورگەن تەرینی طاغار اوچون، اوزم کبك تورك-تاتار عسکری برلە بردەن بر تورك ایلن صاقلی طورغان طوغانلارم تورکلەرگە قارشی صوغشورغا، آلارنی اوتررگە، آرتمدان کیلە طورغان تگی اورس تەریسینە یول آچارغا کیرەك؟... مونا مین بر تورك اوغلی تورك، آلتی یوز یللق تورك روس طارتشوینگ ایگ آور کونلەرندە روس صفندا بولوب، ملتی، استقلالی اوچون جانن فدا ایتە طورغان تورکلەرنگ ایگ نچکە یرن، ایگ ضعیف نقطەسن طابوب، روس قلچی برلە شول تاریخی طارتشنی کیسەرگە تیش، نیك؟... آنگ کوزینە یاش طغلدی. طاوشی بوزولدی. چونکە مین میرحیدر تیمرعلی گنە توگل. چونکە مین روس اوردوسینگ پولقوونیغی — میرحیدر تیمرعلیف!

آنگ کوزندەن یاشی ملدرەب آقدی. اول برنی ئەیتورگە بلمەینچە اوطردی. بوتون تیرە یون آبدراب، قاطوب قالدی. تیمرعلی بالالارچا

ایتدروب یغلاویندا بولدی. هرکشی شلتەلی کوزلەرن فریدەگە تکدی. طاوشسز-طنسز کوینچە پولقوونیكنگ یغلاون، قرآن طگلاغان کبك، احلاص برلە، تیرەن بر اهمیت برلە طگلادی. بر آزدان اسمأ بیکە آفرین‌غنا چغوب بر چینایاق صو کیتردی. تیمرعلی بردەن شونی اچوب جیبەردی. اوزن اوزی بر آز طوپلادی، آیاقغا قالقدی. کوچلەنوب کولگەن طاوش برلە: «قارتلق باصا، سگرلەر طگلامی باشلاغان» دیدی دە کورشە باشلادی. فریدە اوزینگ عین أورتور اوچون کبك: «بز ئەلی پولقوونیك، سزگە موزیقا اوینارمز دیب طورا ایدك، کیتەسز دەمنی؟ ئەلی بیت بیك ایرتە، اوطوریگز. زینب آنە یاگی کویلەر دە طابوب قایتقان ایدی». شونگ آرتندان بار دا: اوطوریگز، اوطوریگز! دیب قستارغا کرشدیلەر. بولای چغوب کیتەسی کیلمەگەنگە، تیمرعلی دە قالدی. طاغی ئلگەریگی کبك پیانو چالندی. زینب یرلادی. لکن بو یولی فریدەنگ پیانوسی طاغی موگراق اوینادی، طاغی نچکەرەك اکغرادی. زینبنگ طاوشندا یغلاو، صقرانو آهنکی طاغی قویراق سیزلدی. کیچنگ یارتیسی اوتکەچ کنە تیمرعلی اویگە طابا قوزغالدی.

آرسلان عائلەسی گنە بیك اوزاق بر برندەن آیریلا آلمادی. بیك اوزاق آلار تیمرعلی‌نی سویلەدی. همەسی اوزینچە تفسیر ایتدی، همەسی آگارغا قارشی طاغی بر تیرەن حرمت بیلەدی. لکن فریدەدە اوزی آگلاماغان بر حس اویاندی. اول شونگ معناسن بلە آلماینچا طاگغا قادار یوقلی آلمادی. اول شول قارت پولقوونیکدە اوزی اویلاغان بر تورك قهرمانن طابدی. اول آنی سویدی. اوزینە اوزی اقرار ایتە آلماسا دا، اول آنی سویدی. ایرتەگیسن اویانوب کیتکەچ دە، فریدەنگ باشینا کیلگەن فکر، طاغی شول اوق: تورك جبهەسینە همشیرە بولوب کیتو بولدی. اول آندا نی بولاچاغینی بلمەسە دە، روس صوغشی حقنداغی همشیرەلەرنگ طورمشینگ بیك طاتسز، تەمسز ایکەنن بلسە-

ده ، آنی ئلله نەرسه اوستەرەدی ، آگلاشماغان بر کوچ آنی شوندا طابا ئدی ، تورتدی. آگارغا تورك دنیاسینگ زور بر مسئلەسی شوندا حل ایتله کبك بولدی. تورك دنیاسینگ یاشاو ، یاشاماو اشی شوندا قارالاچاق کبك طویلدی. تورك دنیاسینگ ئەلی روسلارغا ، ئەلی قتایلارغا ، ئەلی عربلەرگه ، ئەلی فارسیلارغا اومەچی بولوب یورووی ، یا ایسه اوز باشینا اوزی طورا باشلاب ، اوز بایراغینا خدمت ایته باشلاوی ، شوندان باشلاناچاق کبك بولدی. شونداغی قرق تورلی تورك قبیلەلەرندەن جینالغان تورك عسکری شونگ اویوطقیسی بولا ، شول روس موندیری آستندا زور تورك روحن صاقلی طورغان پولقوونیك میرحیدر تیمرعلی شونگ بر بایراقداری بولا کبك حس ایتلدی. اوزینگ بر تورك قزینگ ملی وظیفەسی ، نیندی قارشی کوچلەر کیلمەسه ده ، شوندا بولو دیب باشینا ئلله نیندی قوت طوقیدی ، بر کتدی. اول شول فکر آرتندان قووشدی ، لکن عائلەسینگ تمام قارشی کیلوی هم ده اوزینگ موگغانچا بارغان تیره یونینگ ، بوتون تورکچی آغملارینگ بونگ بو اشینه روس اومەچیلگی دیب کنه قاراوی آنی بورچیدی ، آنی چغالماس اورامغا صوقدی. اول آلای اویلادی ، بولای اویلادی هیچ بر تورلی چغش طابا آلمادی. پولقوونیك که باروب یالنورغا ، یالواررغا بولدی. تربیەسی آگارغا ایرك بیرمەدی. آتاسی-آناسینا سوز طگلاتورغا بولدی. یگرمی ، یگرمی بیش یل بر بویدان بو عائلەنگ روسلارغا قارشی دشمانچا اشلەنگەن فکرینه باروب بەریلەچەگن حس ایتدی. دوست ، ایش جیبوب بر جریان آچوب «جبهه گه» دیگەن بر شعار آشاسندان أوتمەکچی بولدی. بوتون تورك منورینگ صوغشقا بایقوتلارینا قارشی بر اش اشلی آلمایاچاغن ، کیگ بو آغمغا قارشی یوزه آلمایاچاغن سیزندی. لکن باراسی کیلو ، مانع کوبەیگەن صاین آرتدی. باشی زور بر اوز سوزلیلك برله شونگ یوللارن أزلەوینده دوام ایتدی.

مونا ایشکده قنغراو قاغلدی. کم بار ایکەن ، کم کیله ایکەن

دیگەن کبك قولاغن صالدی. اویدەن بر کم ده ایشککه طابا بارمادی ، ایشك آچلمادی. اول نی بولدی ، ئەنی قایدا؟ خدمتچی قز قایدا دیگەن فکرنی حل ایته آلمادی ، ایکنچی مرتبه طاغی قوتلیرەك ایشك شلطراتلدی. اول بر کم یوق کورەسگ دیب قزو-قزو کینگەلەب ، ایشککه باروب اولگرمەدی ، طاغی اوچنچی مرتبه بیك اوزون قنغراو شالطراتلدی. ایشك یارغندان اول تیلیغرام طاشوچینی کوردی. آچار-آچماس تیلیغرام ، مستعجل ، قول قویگز ، دیب ایشککه بر کاغد تورتلدی. فریده قارامایچاغنا قول قویدی ، قارامایچاغنا تیلیغرامنی آچدی:

—«جمعه کونسز یولغا چغا آلمیم ، وقتگ بولسا کوت. ایسەن ، بیك سویندم اوبەم. قزك سویم»—. فریده بر اوقودی ، آگلامادی ، ایکی اوقودی ، آگلامادی. آدریسن قارادی ، اوزلەرینه چقدی ، طاغی اوقودی. معناسندان پولقوونیککه ایکەنن آگلادی. کشی تیلیغرامن آچوب اوقوی اوچون پولقوونیك آلدندا طاغی بر گناه اشلەدی کبك حس ایتدی. طاغی قزاردی ، طاغی بورتندی. ئەتی ، ئەنی دیب ئەتیسن أزلەدی ، ئەنیسن آرادی. بار دا تورلی اش برله چغوب کیتکەنگه ، اویده بر کمنی ده طابا آلمادی. شول تیلیغرامنی حاضر اوك بلگرتو ، حاضر اوك پولقوونیککه ئەیتو وظیفەسی دیب اویلاب ، تیلیفونغا چابدی. تیلیفون کتابندان ، قولاغینگ اوچیناغنا کروب قالغان ، اوتەلنگ نومیرن أزلەدی. تیلیفون صوقدی ، مشغول بولوب چقدی. بر آزدان طاغی قاقدی ، ئلله نیندی بر بیورا برله تیلیفون طوتاشدی. فریده آنی کوچکه أوزدی. اوچنچی مرتبەسنده اوتەل قاتورن طابدی ، لکن آنگ صوراوینا قارشی تیلیفونغا ئلله نیندی برئەرمەن کیلوب ، تورلی تەمسز سوزلەر سویلەرگه کرشدی. فریده قزدی ، آچولاندی ، تیلیفونی أوزدی. طاغی شلطراتدی ، مونا طاغی قاتور بیرلدی ، آندان پولقوونیك تیمرعلیف حاضرگنه واقزالغا کیتدی دیب جواب آلدی.

فریده اوزاق اویلامادی ، قزو-قزو کیندی ده واقزالغا چابدی.

باروب جیته آلماو قورقوسی برله مشغول بولغانلغا، بولای بارو یارارمی، یاراماسمی دیگه‌ن فکرله‌ر آنگ باشینا دا کیلمه‌دی. واقزالغا باروب جیتکه‌چکنه اول ایکیله‌نوب کیتدی. بو نیچك بولور، بونی اول نی دیب آگلار دیگه‌ن بر شبهه اویاتدی، لکن اول شبهه ده کیتوب باره‌اسن دیگه‌ن اوی، برله بیك تیز اونوطلدی. فریده باشی، کوزی برله مگله‌ب کشی آراسندان میرحیدرنی أزله‌رگه طوتندی؛ آندا چابدی، موندا چابدی، بوفیتکه کردی، پلاتفورماغا چقدی، طابا آلمادی. واغونلارغا کروب أزله‌مه‌کچی بولدی؛ ایشککه طغلغان خلقدان اوته آلمادی. مونا اول بر ته‌ره‌زه‌ده‌ن پولقوونیك‌نگ باشن کوروب قالدی. باش یوغالسادا، اول شوندا باروب، ته‌ره‌زه‌نی شلطراتدی. ئلگه‌ری بر سوداگر طوروب قارادی، فریده‌نی طانیمادی بولورغا کیره‌ك، کیتدی؛ آندان صوڭ بر یاش ئه‌فیسه‌ر قارادی، اول کولگه‌ن یوز برله فریده‌گه ئلله نه‌رسه ئه‌یتدی، میغن صیردی. فریده قچقروبراق پولقوونیك تیمرعلییف دیب چاقردی. ئلله بیك قاتی قچقردیمی، ئلله اتفاقی‌غنامی، برده‌ن ته‌ره‌زه‌ده پولقوونیك کورندی. فریده‌نی کورو برله: بو نی بولدی، ئلله چندا بو قزکیته‌رگه دیب کیلدیمی دیب اوگغایسز لانوب‌قنا قارشی چقدی. فریده کورشور -کورشمه‌س: «مونا سزگه تیلیغرام اویده برکم ده یوق ایدی، مین ئه‌تیگه‌در دیب بلوب آچدم، عفو ایتگز» دیدی. تیمرعلی تیلیغرامغا سوینوب کیتوب: «رحمت، رحمت، بیك زور رحمت، مشقتله‌نگه‌نسز» دیب فریده‌نگ قولن قصدی. فریده: «آلای بولسا آچولانمادیگز، مین قورقوب کیلگه‌ن ایدم؛ ئه‌لی کیچه ده مین سزنی اوگغایسزلاتدم، عفو ایتگز» دیدی. تیمرعلی، قزندان آلغان تیلیغرامغا سوینوب کیتکه‌نگه: «اول نی دیگه‌ن سوز، رحمتا - رحمت، مونا قزم کیله‌چه‌ك، ایندی مین کوته آلمام. بله‌سز، اوزن اوزاتا کوریگز. آندان طوتاش، مین ایندی آنی ایکی یل کورگه‌نم یوق، کم بولغاندر بلمیم، اینستیتوتدا اوقودی، سز آگارغا ملی یاقدان تأثیر ایته‌رگه طرشگز. یاش کشی

بیت، بلوب بولمی نیندی آغم آرتندان آغا طورغاندر.... اوزم روس اومه‌سینه بیك کوب یوریدم. قزم آلای بولماسون ایندی... اوغلم دا شول اومه‌گه ئه‌ره‌م کیتدی... مونا اوزگز توسلی بولسون ایدی» دیدی... فریده: «آلای بولغاچ نیك صوڭ سز مینم فروتتقا باروم‌نی تله‌میسز؟» دیدی. پولقوونیك آبدرادی: «تله‌میم توگل؛ آندا سزگه اورون توگل دیم، سز آندا یوقا ئه‌ره‌م بولو أحتمالگز بیك یاقن. اوینا‌غان بر یه‌دره، کوتولمه‌گه‌نده‌گی بر سونگو صوغشی... طاغی بله‌سز، عسکر صوغشدا بیك بوزولغان... نیله‌ر-نیله‌ر بولو احتمالی بار... شونگ اوچون‌گنه، باشقا بر سبب یوق». فریده: «یوق پولقوونیك، مینم کوگلم شوندا امطلا، شوندا ئلله نه‌رسه طابار کبك بولا... شوندا بارو میگا تیش ایکه‌نن، فرض ایکه‌نن کوگلمنگ ئلله قایبر ییری طویا. بوتون بارلغم شوندا! باررغا جان آطا... ئلله نیندی بر طاوش فریده بار! بار! دیب طورا. مین پولقوونیك، بوگون تون بویی شونی اویلادم، یوقلی آلمادم، هیچ یولن طابا آلمادم. رخصت بیریگز پولقوونیك، باریم ایندی!» دیدی‌ده پولقوونیك‌نگ قولن طوتدی.

اوزنده‌ن باشقا کم‌ده بلمی طورغان باشنداغی پلانتی، اوزینگ فروتتدا اشله‌رگه دیب کیسدروب قویغان قرارینی، شول یاش قزنگ، موندا‌غنا اوچراتقان یاش قزنگ، کوگلینگ ئلله نیندی بر قریبی برله سیزنگه‌نن بلدی و شول تورکلك اشنده اوزینگ تورك روحی برله قاتشورغا امطلوین کوردی... اول اچنده‌ن: دیمه‌ك، مینم فکرم کشیله‌رنگ کوگلله‌رینه اوط صالا طورغان، یوره‌کله‌رینه درد صالا طورغان برملی اش. دیمه‌ك، مینم بو اشم، طوغری بر اش!... فریده‌نگ جان کوگلده‌ن باررغا تله‌وینه ده اچنده‌ن سویندی، کیفله‌ندی. فریده شونی کورگه‌ن کبك طاغی بر مرتبه: «باریم ایندی صوڭ!» دیدی. پولقوونیك: «آلای بولسا مونا نیچك، اگر ئه‌تیگز، ئه‌نیگز رضا بولسا و شوندان باشقا

بر آدومدا آطلاماسقا سوز بیرسه‌گز....» فریده: «بیره‌م، بیره‌م» دیدی. پولقوونیك: «طاغی بر شرطی بار: سز گه آورلق بولاچاغن سیزگه‌چ ده قایتاروب جیبه‌ررگه بولسام، قارشی کیلمه‌سه‌گز....». فریده: «یوق، کیلمه‌م....» دیدی.

تیمرعلی تره‌ن کیتوگه کوبمی وقت بارلغن صوراشدی‌دا، بوفیتکه کروب، آرسلان اولماس اوغلینا، اسمأ خانم‌غا فریده‌نی سویم برله جیبه‌رسه‌لەر بوتون مسئولیتنی اوز اوستینه آلاچاغن، اوز بالاسی کبك معامله ایته‌چه‌گن، قای وقت چاقرسالار شوندا قایتاراچاغن بیان ایتدی. اشتابداغی بر توره‌گه فریده‌گه کاغدلەر حاضرلەو حقندا اوتنچلی بر کاغدده یازدی. ایکی خطنی دا برگه صالوب، پاکیتنی مهرلەب، آرسلان اولماس اوغلینا طاپشررغا دیب، فریده‌گه طوتدردی. سویم کیلگه‌چ ده میگا تیلیغرام بیرسن، چغویگزدان مینی خبردار ایتگز. نیجك ده موندا سویم‌نگ اوزاق قالماوی تیش ایدی دیدی... آقتق قنغراو قاغلدی. پولقوونیك زور اویلارنی اویلاب جبهه‌گه طابا، فریده ده شول اوق اوی برله اوینه طابا یونه‌لدی. لکن ایکیسینگ ده اویلاری تورلی بولسا دا، خیاللەری بر ایدی، امطلغان غایه‌لەری بر ایدی.... تورکلك ایدی....

***

صوغش یرینه کیلوب جیتو برله تیمرعلی اوزینگ باشندا اشله‌نوب بتکه‌ن پلانن اشکه چغاررغا کرشدی. آنگ حسابی بوینچا عمومی هجومگه قادار ئه‌لی ایکی آطنا، یگرمی کون قادار وقت بار ایدی. شول قسقا مدتده اول بوتون حاضرلکله‌رنی کوروب بته‌رگه تیش هم ده بیك صاق کوینچه اشله‌ب، اوز آلاینگ روس ضابطلارن، کورشیسنده‌گی ئه‌رمدن، روس آلایلارن هیچ شبهه‌گه توشورمه‌ینچه، بوتون عسکرنی قورالنی، خزینه‌نی قولنداغی گیزلی پلانلاری برله تورك طرفینا کوچررگه

تیش ایدی و تورك عسکرن شول زور هلاکتده‌ن قوتقاروب آلورغا تیش ایدی. آنگ برنیچه آطنادان بیرلی باشندا قایناغان و پشکه‌ن فکری شول ایدی. شونگ اوچون اول عسکری کیگه‌شده بوتون فرونتنگ معلوماتن طوپلاغان ایدی؛ شونگ اوچون اول اوزینگ برده‌نبر قزن بوندا قالدرماس اوچون سویم‌نی چاقرتقان؛ شونگ اوچون هر مینوتدا آلغا باررغا حاضر ایتدیروب عسکرنی اولگرتکه‌ن ایدی.

لکن آنگ بو پلانن اوگغایسز لاتقان ایکنچی بر نه‌رسه ده کیلوب چقدی. آنگ برسی: تورك یتیمله‌رن جیبارغا کیلگه‌ن قومیته اعضالاری؛ ایکنچیسی: فریده‌نگ کیلوی. اول اوزینگ اشی بتوب، مسئله آچلغاچ، بو قومیته اعضالارینی، برگه بولغانلار دیب، شبهه‌گه آلنولارندان، بوتون قافقاس مسلمانلاری آراسندا قاتی بر تیررور باشلانودان قورقا ایدی. ایکنچیسنده: آرسلانلار عائله‌سینه بیك زور شبهه توشروب، شول ماطور تورك عائله‌سینگ هلاك بولویندان شیکله‌نه ایدی. شونگ اوچون اول بو مسئله‌لەر حقندا بیك قطعی قرار بیررگه بولغان و ممکن قادار تیز اوزینگ بو قومیته برله ده، فریده برله ده مناسبتنی کیسه‌رگه تیش طابقان ایدی. آندان صوك اوزینگ روس ضابطلارینا قارشی حرکتی برله یرلی ضابطلارغا قارشی طوتاچاق یولن بیلگیله‌و قالا ایدی. دارستن ئه‌یتکه‌نده اول بولارنگ همه‌سن ده حل ده ایتکه‌ن ایدی. آقتق چیگگه قادار برکمگه بر خبر بلدرمه‌سکه، اشتابدان آلنغان امر ایتدروب بوتون آلاینی، تونگی بر مانیورا برله، تورك طرفینا کوچررگه، شونی طبیعی یولدان آلوب بارر اوچون اول قایتقان کونی‌اوك اوزینگ بوتون روس و تورك ئه‌فیسه‌رله‌رن طوپلادی. ایشککه قاراول قویوب، صوغش ایده‌شله‌رنده‌ن هیچ کمگه سوز چغارماسقا سوز آلوب، آلارغا تیز کونده‌ن هجوم اوچون امر کیله‌چه‌گن، بولارنگ جینتق آلایلارینا تورك فرونتینی یارو وظیفه‌سی یوکله‌تلگه‌نن، شوگارغا هر مینوتدا حاضر بولوب طورونگ کیره‌کلگن و بونی صالداتلاردان

بیکره‌ك ده شونداغی قالغان تورك بالا-چاغاسی، خاتون-قزندان صاقلاو تیشلگن آگلاتدی. روسلارنگ هیچ بر تورلی شبهه‌له‌رن اویاتماس اوچون، استانبولغا بارماینچا مسئله‌نگ حل ایتلمه‌یه‌چه‌گن سویله‌دی و شول پلاننگ بر کیسه‌گی ایتدیروب:— اشتاب باشی بونداغی یتیم بالالار، خاتون-قزلارنی ممکن قادار تیز آرتقا کوچررگه امر ایتدی. شول اش برله مشغول بولور اوچون قافقاز مسلمان قومیته‌سینه رخصت بیرلدی. باریگز دا شول اشنی تیز بترر اوچون قومیته اعضالارینا یاردم ایتگز، فرونت تیزره‌ك پاکلانلسون دیدی. بارسی‌دا پولقوونیك‌نگ فکرن قبول ایتدی. شوندا اوق تیز کونده شول یتیمله‌ر اشن بترر اوچون بر روس ئه‌فیسه‌رینه کیگ صلاحیت ده بیرلدی. ایکنچی کوتی اول کورشیده طورا طورغان کوگللی ئه‌رمه‌ن آلایلارینگ باشینا هم ده صول قاناتداغی قازاچی پولقینگ قوماندیرلارینا خصوصی خط یازوب اوزینه کیلورگه چاقردی. آخرینا شاقتی آرقاداشچا سویله‌نه‌چه‌ك اهمیتلی سوزله‌ر بار دیب سوزنی کیسدی.

شول کوتی اوك اول قازان تاتاری معلمنده‌ن بولغان ابراهیم دیگه‌ن بر ئه‌فیسه‌رنی چاقروب: «سز روسچا دا، تاتارچا دا، اخشی بله‌سز، مونا اشتابدان بر گه‌زیته بیردیله‌ر، شونی تیزگنه ترجمه ایتوب بیریگز. اگر آگلاشلماغان یری بولسا میگا کیلگز، لکن اشنی بیك آچق یوروتمه‌گز» دیدی... قزینا، فریده‌گه اورون حاضرله‌رگه بر ضابطقا امر بیردی. قولنداغی گیزلی معلوماتنی یولغا قویوب یازارغا اوطردی. اول اشکه کرشوب اولگرمه‌دی، خدمتچی صالدات: «ئه‌فیسه‌ر ابراهیم کیلدی» دیدی. تیمرعلی گیزلی کاغدله‌رن، طوزدرغان یاشرن خریطه‌له‌رن آلوب قویدی. توسینه قوماندیر قیافتن بیردی، کرتورگه قوشدی.

آب - آق بولغان ابراهیم کروب باصدی. پولقوونیککه آنگ آیاقلاری قالتری کبك بولدی. اول درلده‌گه‌ن طاوش برله: «پولقوونیك،

مین بو خدمتنی اشلی آلمیم، مینی آزاد ایتگز» دیدی، اوزی کوزن توبه‌نگه توشوردی. میرحیدر بلمه‌گه‌نگه صالنوب: «نیك، نیك؟ سزنگ بیت تلگز جیته‌رلك؟» دیدی.

ابراهیم حال آلدی: «پولقوونیك، بو مقاله بیت بزگه بوتون تورك-تاتار عسکرینه قارشی یازلغان یاتامه، مونی بیت اشتابقا بیرلسه، بونی یازوچی بوتونله‌ی هلاك بولاچاق... مین بو اشنی اشلی آلمیم، مینی پولقوونیك آزاد ایتگز!» دیدی...

میرحیدر کولدی:— «مقاله‌نی اوقودیگزمی؟». ابراهیم: «اوقودم، بر توگل، اوچ اوقودم. شوگارغا سزگه کیلدم. مینی آزاد ایتگز!».

میرحیدر کولگه‌ن روشده: «برده‌ن بر ایسه‌ن قالغان تورك ایلن واتارغا باررغا، برده‌نبر ایسه‌ن تورك دولتن بتررگه، آیاصوفیه‌گه ته‌ری طاغارغا باررغا سینگ کوچگ جیته ده، ئلله نیندی بر یازوچینی حربی محکمه‌گه بیردیررگه کوچگ جیتمی؟ بو نی دیگه‌ن سوز؟ موندا نه‌رسه‌در مین آگلاماغان بر سر بار!» دیدی. ابراهیم قزاردی، بورتندی، قالترانا باشلادی. باشندان ئلله نه‌رسه جواب أزله‌دی: «عسکری خدمت بیت، آنط بار بیت، آنطنی بوزا آلمیم، شوگارغا بارام.» دیدی. میرحیدر طاغی کولدی: «روسیه‌نگ زورایوی، کیگه‌یوی، بایوی اوچون بوتون دنیاداغی تورك خلقینگ، حتی بوتون مسلمان دنیاسینگ برده‌نبر آرقا طایاناچاغی بولغان تورکیه‌نی بتررگه تیش طابلسا، سین شول آنطگ بوینچا شول اشنی اشلی آلاسگ! شولای بیت؟» — ابراهیم باشن أیدی — «شولای بولغاچ، مونا بو محرر: سینی، مینی، بارمزنی — روس اومه‌چیله‌ری، خلقمزنی کیسه‌ر اوچون یاصالغان روس قولنداغی بالطانگ صابلاری دیب آطی، دیمه‌ك بزگه قارشی کیله، بزگه دشمانلق اشلی. سین شول آنطگ بوینچا آنی دا حربی محکمه‌گه جیبه‌رتورگه تیش! بو مقاله‌نی بیت بزنگ عسکر اوقوسا، بز آیاصوفیه‌گه ته‌ری طاغارغا بارمیمز دیو احتمالی بار. بزگه آیاصوفیه‌گه

تەری طاغارغا کیرەك ، چونکه اشتابنگ امری شول. مین پولقوونیك
بولسام ، سین ئەفیسەر !»دیدی. اوزی ابراهیمنگ کوزینه قارادی. ابراهیم
قالترادی ، درلدەدی ، کوزندەن ملدرەب یاش کیتدی ، روسچالاب :
«بولدرا آلمیم پولقوونیك! حکمگه بیرگز!» دیدی... میرحیدر اورندان
طوردی ، ابراهیمنگ یانینا کیلدی ، جیلکەسینه قولن قویدی ، کوزینه
قارادی. آچق ایتدیروب : «دیمەك ، سینگ ئەلی ملی وجدانگ سلامت...
دیمەك ئەلی اورس اومەچیلگی قانگا سگمەگەن ، سین ئەلی شیخ علی
بونورغا اطلمیسگ ؟ شولای بولغاچ ، مین حاضر مونا پولقوونیك بولما-
ینچا ، سینگ کبك بر تورك اوغلی ، تورك ئەفیسەری هم ده صوڭغی
مستقل تورکیەنی بترگه اوستلەرینه یوکلەتلگەن تورك ئەفیسەری بولوب ،
سینگ سونمەگەن وجدانیگا برسوأل بیرەم: سین ، مین ، باشقالار شول
یولدا! اشلەرگه کیره کمی ؟ شول آنط بوینچا باروب تورك ملتینگ قالغانن
دا روس ایتگی آستینا طابتارغا کیره کمی ؟ ئلله بو یازوچی ئەیتکەنچه ،
روس اومەچیلگندەن چغارغا کیره کمی ؟».ابراهیم آبدرادی ، جواب
طابا آلمادی ، برآزدان صوڭ: «بلمیم پولقوونیك ، مینم وجدانم شول
قادار عذابلانا ، بر سوز ئەیته آلمیم. مینم آتام ملا ایدی. بزده تورکلەرگه
محبت شول قادار زور ایدی ، خلقمزدا تورکلەرگه قارشی ایمان شول
قادار تیرەن ایدی ، بوتون قورتولوشنی تورکیەدەن کوته ایدی. مین
حاضر اوزمنی شول تورکنی بتروچیلەر آراسندا کوروب شاشام. نی
اشلەرگه بلمیم. بزده کوچ یوق. بزده تشکیلات یوق!». میرحیدر: «ئەر-
مەنلەر نی اشلیلەر ؟ ارضرومنگ ، طرابزوننگ روس عسکرینه یولن
آچقان کشیلەر کملەر ایدی؟ ئەرمەنلەر توگل ایدیمی؟ نیك شوندی
اشنی روسقا قارشی: آذربایجانلی ، داغستانلی ، قوموق ، تورکستانلی ،
ایدل-اورالی اشلی آلمی؟ نیك شونی سین ، مین اشلی آلمیمز ؟»

ابراهیم: «صوڭ بیت پولقوونیك طوغریسن سویلیم: مین اوزم
قاچارغا اویلادم. لکن تگینده بیت ایلمز بار. مین قاچسام ، باشقاسی قاچسا ،

قالغان ایلمزگه بیت روسلار قیلماغان ناچارلقنی قالدرماسلار. قالغانلار
بیت بزگه لعنت اوقور...». میرحیدر: «ئەرمەنلەرنگ قالغانی یوقمی ؟
آلارغا تورکیەدە جنتدرمی! نیك آلار اشلیلەر ؟... یوق چیبەر یگت ،
سینگ ئەلی ملی وجدانگ آکتیف توگل ، پاسسیف گنه ، ئەرمەتکی
آکتیف!... یاری بار! ئەلی سینگ باشگدا بو فکرلەر پشوب بتمەگەن ،
لکن بر کمگه ده بوندا سویلەنگەنلەرنی سویلەمە! روسلاردان ، ئەرمەنلەر-
دەن شبهه اویاتدرما ، کیرەك بولسا چاقرتورمن.... میگا حاضر یولقهلاسن
جیبەر» دیدی. ابراهیم قاتدی ، چغا آلمادی: «پولقوونیك ، مین وجدان
عذابی برله یوقلی آلمیم ، صاتاشام. کوز آلدیما تورك أولکلەری کیله.
بووالار ، أوترمەکچی بولالار... مین بو عذابنی کوتەره آلمیم. میگا
یول کورسەت!»

میرحیدر: «سینگ کبك عذابلانغان طاغی تورك مسلمان ئەفیسەری
بارمی ؟» ابراهیم: «بار. ئەنە تگی قوموق آرسلان ، تورکمەن قاقا-
جان ، تگی داغستانلی قاپیتان ، خاجی اوغلی ، بیك کوب اونترلەر ،
بیك کوب عسکریلەر ، همەسی اچندەن یانا -کویە!». میرحیدر ایدەندە
ئەیلەندی ، ابراهیمنگ آلدینا کیلوب باصدی: «مونا بوندان چق دا ،
اوزك اوشانغان ئەفیسەر ، اونترئەفیسەر کبك عسکرنگ آگلیراقلارن
جی دا ، بر کمگه ده بلگرتمەینچه شول مقالەنی اوقو. شونداغی سوز-
لەرگه فکرنی ، اشلەت؛ لکن گەزیتەنی میندەن آلغانگنی سویلەمە! آندان
فکرنگ نیچك باروین میگا بلدررسگ!» دیدی.

ابراهیمدان صوڭ پولقوونیك گیزلی عسکری سرلەرنی یولغا قویدی.
روس عسکرینگ حاضرگی طورغان یرینگ پلانن ، ایکنچی بر کاغدگه
توشوررگه طوتندی. کیلەچەك هجومنگ مقصدلارن ، یوللارن اشلەرگه
کرشدی. اوزاق اشلەب آروب بتکەچ گنه ، توتنگ بیك صوڭ ایکەنن
کوروب ، یاتارغا حاضرلەندی. عادتی بوینچا اورامغا چقدی. اوزینگ
آلاینگ طورا طورغان یرلەرن اوتدی. مونا بر تورك اوینده یانا

طورغان اوطقا كوزى توشدى. اول آقرين‌غنا شوندا طابا كيتدى. كچكنه ته‌ره‌زه‌نگ قارشيسنا باروب باصدى. بولمه‌ده‌گى كشيله‌رنى قارارغا طوتندى. آندا اونلاب، اون بيشله‌ب كشى جيلغانلار، ئلله نه‌رسه حقندا سويليله‌ر، قچقرشالار ايدى. ياقنراق كيلدى. ابراهيم‌نگ، طاغى برنيچه ئه‌فيسه‌رنگ، حربى ملانگ، برنيچه اونتر ئه‌فيسه‌رينگ يوز-له‌رن طانيدى. طاغى كيله توشدى. بعض سوزله‌رن ده ايشتكه‌له‌دى. همه‌سينگ يوزله‌رى قزارغان، كوزله‌رى يالتراغان، بار دا بيك قاتى عصبيله‌شكه‌ن ايدى. سوزله‌ر باياغى گه‌زيته مقاله‌سى اوستنده بارا ايدى. اول اوزاق‌غنا طنگلادى، ئلله كرر گه‌مى ايكه‌ن ديگه‌ن فكر گه ده كيلدى. اول فكرده‌ن ده قايتدى. زور بر آديمنى آتلاغانن حس ايتوب، طنچلانوب أويينه طابا بورولدى.

*

ايكنچى كونى عادى كونله‌ر توسلى كبك ايتدروب، پولقوونيك تيمرعلى ايرته اوك اشكه كرشدى: عسكرنى كوزده‌ن كيچردى، آطلارغا كوز طاشلادى، كانسيله‌ريه‌گه كردى، خستاخانه‌گه كروب دوقتورلار برله سويله‌شدى، ياگى ايكى همشيره كيلوين بلگرتدى، خسته‌له‌رنگ حالله‌رن بلشدى. كيلگه‌ن كاغدله‌رگه جوابلار يازدى. كونده‌لك اشله‌رن اشله‌دى، اشله‌تدى. اوچراغان ئه‌فيسه‌رله‌ر برله ئلككى كبك آرقاداشچا، قاتى قوللى قومانديرچا معامله‌ده بولندى. اش برله اوچراغان ابراهيم‌غادا گويا بر نه‌رسه بولماغان كبك ايتوب ايسكيچه قوماندير‌لقدا بولوندى. كيلگه‌ن قوميته اعضالارينا ياردمنى بيك قزو طوتسا دا، آلارغا قارشى رسميلكنى طاشلامادى، اشله‌رنى ممكن قادار روس ئه‌فيسه‌رله‌رى آشاسندان اشله‌تورگه طرشدى. اوينه كيته‌رگه بولغاندا غنا ابراهيم‌غا: بوگون آشدان صوڭ ساعت اوچده اوزينه گه‌زيته حقداغى فكرله‌رنى كيترر گه، دورتده حربى ملاغا كيلورگه امرايتدى. بيشده قوميته كشيله‌رى برله سويله‌شورگه وقت بيلگيله‌دى. اوزى، كو-

تولمه‌گه‌نده امر كيلوب چقماسن ديب، ايشگن بيكله‌دى، روس كوچينگ قافقاز جبهه‌سينگ خريطه‌سن ياصارغا طوتندى. اول آنى ئلگه‌رى كچكنه قولدا اركان حرب ضابطلارى اوچون‌گنه اشله‌رگه باشلاسا دا، بيك كوب واق، لكن اهميتلى معلوماتنى صيدرا آلماغانغا، زور ماسشتابقا كوچدى. خريطه‌نگ كمنگ قولينا توشه‌سينى بلمه‌گه‌نگه، عادى تورك ئه‌فيسه‌رى آنگلارلق درجه‌ده اشله‌رگه طوتندى. فرونت بيك كيگ بولغانغا، هجوم پلانى بيك زور بولغانغا، مونى خريطه‌گه توشروب بترر اوچون ئلله‌نى قادار وقت كيره‌ك بولدى. معلومات بيك تورلى-تورلى بولغانغا، بولارنى عادى ئه‌فيسه‌رگه آنگلاتورلق ياصاو اوچون بيك كوب باش واتارغا تيش بولدى. پولقوونيك اوزينگ يگرمى سيگز يللق روس عسكرينده‌گى بوتون طوپلاغان معلوماتن بيرو، حاضرگى تورك روس طارتشندا اوزينگ بورچى، اوزينگ ملى بورچى ديب ايمان ايتكه‌نگه و موگغانچاغا قادار روس اومه‌سنده يوروين، روس بالطا-سينا آنگلامايچا صاب بولوين، توركلك آلدندا شوندى بر خدمت برله‌گنه يووارغا ممكن ديب اوشانغانغا، بوتون تجربه‌سن، بوتون اوز سوزليلگن جيوب اشنده دوام ايتدى. كوبده‌ن ساعت اوچ بولسا-دا، كوبده‌ن ابراهيم كوته طورغان بولسا دا، فرونتنگ بر پوچما-غينگ خريطه‌سن اصطلاحى رسمله‌رن ياصاب بترمه‌س بورون ايشكنى آچمادى، آنى كرتمه‌دى. خدمتچى صالداتينا چه‌ى ياصارغا قوشوب ابراهيم‌نى چاقردى و صالداتنى عسكرى ملاغا بريارتى‌ساعت صوڭ كيلسون ديب ئه‌يتورگه جيبه‌ردى. اويده اوزله‌رى‌گنه قالغاچ چه‌ى يانينا ابراهيم‌نى اوطرتوب سويله‌تورگه طوتندى. ابراهيم‌نگ سويله‌گه‌نى كوتلگه‌نده‌ن ده زور بولوب چقدى.

«عسكر باشلقلارينگ تورك قسمينگ زور بر اولوشى بيك آور وجدان عذابى آستندا. آلار همه‌سى‌ده بو اشده‌ن چنش أزليله‌ر. سزنگ اشتابدان كيلوب ياصاغان معروضه‌گز بولارنگ بوتون صبرلارن تو-

كەندرگەن. قايرلەرى: هجوم باشلانغاچدا توركلەرگە كوچەرگە كيرەك ديلەر. قايسيلارى: حاضراوك برەم-برەم قاچو يولندا بولورغا كيرەك ديلەر. عسكر آراسندا دا زور بر اچ پوشو بار. آلار آراسندا خطلار يازوب، ياردملەر ايتوب، اوزينە اوزى عسكرنى قاراتقان بر قازان معلمى بار. اسمى واحد فخرالدين. شول دا ئلله نيندى بر پلان قورا بولورغا كيرەك. مونا حال شول.»

پولقوونيك: «آرادا اشتابقا سوز يورتە طورغان يا ايسە مونداغى روس ئەفيسەرلەرينە خبر بيرە طورغانلار بار ديمى؟». ابراهيم: «بار بولورغا كيرەك. كوبدەن توكل گنە كيلگەن باشقرد پراپورشچيكى همشيرە قرالووا برلە بيك ياقن ديلەر. قرالووا پيتربورغداغى ئلله نيندى يارلى آريستوقرات فامليياسينىڭ قزى. اوزى چى اورس. عسكريلەردەن بر-ايكى روس ئەفيسەرلەرندە دينشچيك بولوب طورا طورغان ياشلەر بار ايكەن. آلار تگيلەى گنە آوزندا سوز طوتا آلماساغنا!».

پولقوونيك: «ميڭا نيچك قاريلار؟».

ابراهيم: «سزگە ئەفيسەرلەردەن اوشانچ زور. لكن كوييسى سزدەن بو هجوم پلانن اوستينە آلماس، آلاى ايتوب، بولاى ايتوب بزنڭ عسكرنى چيتدەگى فرونتقا كوچرتورگە طرشور ديب كوتكەنلەر ايكەن، حاضرگى خبر آلارنى بيك آبدراتقان». پولقوونيك: «همان شول پاسسيفلك....». ابراهيم: «نى اشلەسن، يول يوق بيت، پولقوونيك! عسكرلەر آراسندا شاقتى دشمانلق بارا. آندى - موندى اشكە قادار جيتوى دە ممكندر.»

پولقوونيك اويلاندى: «قاپيتان فخرالاسلامف‌نى فكردە؟....».

ابراهيم، آنڭ آندا بولوين پولقوونيك‌نڭ بلويندەن، آبدراب كيتدى؛ بونڭ معلومات آلاطورغان باشقا كشيسى دە بار كورەسڭ ديب شبهەلەنوب قويدى. ئلگەرى قاپيتانڭ پولقوونيككە قارشى بولونى سويلەمەسكە قرار بيرگەن بولسا دا، آپ-آچق سويلەدى. آخردان: «اول

ييت بيك دينلى كشى، مونا موندا، فرونتدا روزاسن قالدرمادى، نمازن اوقودى. مين توركگە قارشى صوغشوب مردار كيتەر حالم يوق دى».

پولقوونيك ابراهيمغا ياگى امرلەر بيردى، طاغى باشقالار برلە سويلەشوب آڭلاشورغا قوشدى و عسكرى ملانڭ دا فكرن بلشوب، ابراهيم‌نى چغاروب جيبەردى. ملا برلە سويلەشورگە پلانلارن حاضرلەدى.

بو عسكرى ملا ديگەن تيمرعلى‌نڭ ئلگەريگى زماندا پولقلاردا كورگەن ايسكى اوتيرئەفيسەرلەردەن بولغان ملاغا، پولقوونيك نى قوشسا: «بويورقگزغا حاضرمن!» ديب طورا طورغان عسكرى ملالارغا بر دە اوخشامى ايدى. عادى صالدات بولوب خدمت ايتمەس اوچون عسكرلكدەن قاچوب كرگەن بو ملا ايسكى ايسكيدەن ملا نسلندەن كيلگەن. ادبيات، علم برلە شغللەنە طورغان عسكرلەر آراسندا يرلار، ئەكيبەتلەر جيبا طورغان، ئەفيسەرلەر برلە **اوزن** اوزى ئرى **طوتوب**، مين «دين باشى» ديگەن بر اورتنى صاقلى طورغان، اوتكن گنە، صالماقغا قورقاقغنا بر ياش ملا هم دە كيرەكلى وقتندا صالداتلارنى، ئەفيسەرلەرنى آوزينا قاراتورلق سوز سويلى بلە طورغان بر ملا ايدى. اول اوزينڭ صوغشقا، عسكرلككە قاراوين بيك ياشرە، همان: «بز آنط ايتكەن، آنط» ديب چيتدەن طايارغا ياراتا ايدى. پولقوونيك اوزن حرمت ايتكەنگە، ميرحيدرگە قارشى حرمت صاقلى، آنى روس ئەفيسەرلەرندەن همان يوغارى ايتوب كورسەتورگە طرشا ايدى. اوزى بر آز حيلەلى، بر آز سودا ياراتا طورغان، بر آزغنا كشى كورمەگەندە اچكەلەب دە آلاطورغان، بر آز خاتون-قز برلە دە بولشا طورغان ياش ملا ايدى. پولق اسمينە: قازاندان، اوفادان، اورنبورغدان، مەسكەودەن، باقچاسراى‌دان، باكودان گەزيتەلەر، كتابلار آلديرا. اوزنچە كچكنەگنە بر پولق كتبخانەسى ياصارغا ماتاشا. عسكرلەرنڭ دينى-ملى احتياجلارى اوچون بر طوقتامايىنچا كانسيلەريەگە مراجعتلەر ياصى، پولقوونيككە قادار كيلوب آقچالار تعيين ايتدررگە طرشا ايدى.

مونا شول اچندہن مسلمان، ملتچی ملا برله حاضر پولقوونیك
تیمرعلی سویلەشورگه، آگلاشورغا، آنگ ضعیف بر یرنمی، یا ایمانلی
بر نقطەسنمی طابوب، شول یرن باصارغا تیش؛ شوندان بر طاوش،
مسلمان - تورك طاوشی ایشتورگه تیش ایدی. عادتده گی کبك پولقوونیك
ملانی ایشککه قادار باروب قارشی آلدی، عادتده گی کبك آنی قار-
شیسنا اوطرتدی، عادتده گی کبك «حضرت» دیب سوز سویلەدی.
بونداغی عسکرلەرنگ دینی حاللەرن صوراشدی. آورولار، أولگەنلەر-
نگ احتیاجلارن بلشدی. تیفلیسدە کورگەن ادبیات کیچەسن آگلاتدی.
قزینگ هم ده آنگ برله برگه طاغی برتاتار قزینگ همشیره بولوب
کیلولەرن حکایه ایتدی. عسکری کیگەش مجلسینه کیلوب جیتوب
آنداغی اشلەرنگ کیتشین، ئەرمەن سوداگرینگ اشلەرن، انگلیز
پولقوونیگینگ، اشتاب باشینگ سویله گەن نطقلارن سویلەدی.
آخردان: «مونا مین حاضر بر مسلمان، بر تورك اوغلی—تورك، لکن
تاریخنگ قوشوی بوینچا مونا بوندا روس یاغندا قالغان بر تورك
ئەفیسەری سزدەن بر سوأل صوریم، وجدانگز قوشقانچا آچق جواب
بیرگز! حاضر مینی پولقوونیك دیب اویلاماگز، بر روس صالداتی دیب
کنه توشونگز. مونا مینم دینمنگ باش ایلی، خلیفەنگ طوغان یرن
بترر اوچون خرستیانلار یاگی اهل صلیب صوغشلاری آچدیلار، مقصد-
لاری:—مسلمان خلافتینگ اوزه‌گی—تورکیەنی بترو، استانبولنی آلو،
تورکیەنی بولو، آندان بر ئەرمەنستان یاصاو، آندان طاغی روسیەنگ
یاگی غوبیرنالارن کوبەیتو—. مونا سین بر تاتار ملتچیسی، تاتارنگ
اوزی‌گنه بیت بر سیاسی مدنی اش اشلی آلا دیب اوشانمیسنگ، روس،
دینگزی اچنده قالغان جیدی - سیگز میلیونلی بر خلق، اوزندەن
اوزی‌گنه باشقا بر مدنیت، بر دولت میدانغا کیتره آلا دیب اوشانمیسنگ؟
سین بیت بولارنی همەسن تورك دنیاسی برله بەیلەب، بولارنی همەسن
تسبیحده گی آیرم-آیرم تویمەلەر دیب کنه اویلیسنگ. بولارنگ باش

تویمەسی—بسم‌اللەسی تورکیه دیب اوشاناسنگ.» ملا بر سوز ئەیتمەدی،
پولقوونیك دوام ایتدی: —«هم اول شولای دا: بلغارلار، صیربلەر،
چیحلار — همەسی بیت اوزلەرینگ ملی استقلال طارتشولارینداٗ
اورس یانینا طوپلاندیلار. آندان یاردم آلدیلار... مونا حاضر شول
تسبیحنی دشمانلار سوتوب جیبەرر اوچون آنگ بسم‌اللەسن یوغالتماقچی
بولالار، آنی بەیلەگەن یبین، أوزوب-أوزوب ارغتماقچی، آستنداغی
تویمەلەرنی آیرم-آیرم برەر تویمه کوینچه‌گنه قالدرماقچی بولالار.
شول یبنی کیسوده بسم‌اللەنی بتروب أرغتوداغی ایگ آور یوکنی بزگه
یوکلیلەر. مونا بز بوگون ایرته‌گه قارشمزداغی تورك عسکرن کیسوب،
صویوب آرتمزدان کیله طورغان روس کوچینه یول آچارغا تیش. اشتاب-
نگ امری بو. مونا مین شونی میرحیدر باطرگرای اوغلی تیمرعلی، اوزمنی
اوزم تورك - تاتار دیب اویلاغان، اوزمنی اوزم مسلمان دیب اویلاغان
میرحیدر، شونی اشلیممی؟ دین یاغندان مینم شول اشیمه نیچك دیب
قارالاچاق؟ ملتچیلك یاغندان مین شیخعلیلك ایتمیممی؟» پولقوونیك آور
صولاب طوقتادی.

ملا آبدراب قالدی، بر سوز دەشه آلمادی، آنی قورقو باصدی.
اول حیله‌گه صابشماقچی بولدی. لکن تیمرعلی‌نگ یاتقان کوزلەرن
کوروب، بو سوزلەرنگ اچدەن قایناب چققانن سیزوب، اول یولندان
قایتدی، اچندەن کوچ أزلەدی. ئەتین، بابالارن، شوندی وقتدا طوب
طوغری ایتدیروب: ایبو، بو دینگه، ملتکه خیانت دیب، آپ-آچق ئەیته
آلاطورغان ئەتیلەرن و شونگ آرقاسندا ملتینی اوچ یوز ایللی یل روسلا-
شودان صاقلاغان ئەتیلەرن، بابالارن خاطرلەدی. کوزن کوتەردی: «ایبو
پولقوونیك، مین سزگه مسلمان ملاسی بولوب ئەیتکەن جوابم شول: بو
اش شریعتچه عفو ایتلمەسلك زور بر گناه العیاذبالله کفر. ملتچیلك یاغندان

شبهه‌سز ملی خیانت. ایلمزگه، کونمزگه، تاریخمزغا قارشی خیانت» دیدی. اوزی ده شول سوزده‌ن قورقوب، آبدراب قالدی.

پولقوونیك:—«شو لای بولغاچ مین نی اشلیم؟»

ملا:—«سز بزنگ عسکرنی موندی آور اشده‌ن چیتده قالدررغا کیره‌ك ایدی، آندا کیله‌چه‌کده طاغی کوز کورر ایدی؛ بلکه روسلار جیگه آلماسلار ایدی...».

پولقوونیك:—«آنی بولدرا آلمادم، بولدررغا طرشمادم‌دا، ایندی نی اشله‌رگه کیره‌ك، مونا حاضر نی اشله‌رگه کیره‌ك؟..»

ملا:—«آوروغا صابشگز.. استعفا ایتگز...»

پولقوونیك کولدی: «ئه بو عسکرله‌ر نی اشله‌ر؟ بو لار پولقوونیك ایوانوف‌نگ، پیتروف‌نگ، نازار جیبانگ قوماندا‌سندا تورك ایلینه بارسن، شول تسبیحنی سوتسونمی؟ مین شونگ اوچون بو لارنی کون یوقلامی، تون یوقلامی حاضرله‌دم‌می؟ باشقا یول کورسه‌ت، باشقانی!».

ملا آبدرادی. پولقوونیك آیاققا قالقدی، ایده‌ن بویی برآز ئه‌یله‌ندی: «مونا نه‌رسه ملا، حاضر مین برآز ملا بولیم. سینگ ده، مینم ده، بونداغی، بوتون تورك‌تاتار ئه‌فیسه‌رله‌رینگ وظیفه‌سی بوتون عسکر برله، بوتون قورال برله، بوتون خزینه برله، بوتون یاشرن پلانلار برله تورکیه‌گه چغو... شو لای ایتسه‌ك کنه بز تورکیه‌نی هلاکتده‌ن، اوزمزنی ده، خلقمزنی دا مسخره‌لکده‌ن، روسلاشودان، بتوده‌ن صاقلی آلامز. مونا سرنگ مسلمانلغگز، ملتچیلگیگز طوغری بولسا، بز، حاضر چیچ ئه‌فیسه‌رله‌ری، صالداتلاری اونار مگه‌رله‌ب اشله‌ب یاتقان کبك، بز ده شونی اشله‌رگه تیش» دیدی.

ملا آبدرادی، یوده‌دی، نی ئه‌یترگه بلمه‌دی، آنی قورقو باصدی، اول آوزندان ئلله‌نی مغردادی. پولقوونیك کولوب: «ملا قورقدی... حاضر ملا، اوینی طورغان وقت توگل. یا بز اورس بالطاسینگ صابی بولوب تورك باشینا بر یومورق ایندره‌مز، یا ایسه شول بالطانی، ملتبزنگ

برده‌ن بر مستقل مملکتی تورکیه‌نی صاقلاو اوچون، روسقا قارشی چه‌ویره‌مز. باشقا یول یوق!» دیدی. ملا دا شول فکرگه قوشلدی. تیمرعلی شول یولدا حرکت اوچون لازم بولغان اشله‌رنی آگلاتدی. آقربنلاب شول فکرگه عسکرنگ آگلیسن حاضرله‌ونگ کیره‌گن سویله‌دی. شول آطنه ـ اون‌کون اچنده بر دینی بایرام یاصاب عسکرنگ دینی ملی حسن اویاتورلق اشله‌ر اشله‌رگه لازملگن آگلاتدی. ملا دا برنیچه‌کون اچنده اویلاب، بر بایرام ترتیب ایته‌رگه بولوب و هیچ کمگه بو مسئله‌نی سویله‌مه‌سکه سوز بیروب آیرلدی.

قومیته اعضالاری برله قسقاغنا سویله‌ب، اوزله‌رینگ ممکن قادار تیزکیته‌رگه تیشلکله‌رن هم ده کوبره‌ك روس ئه‌فیسه‌رله‌ری آشاسندا نراق خدمت ایته‌رگه کیره‌کلگن، مونا بوگون کورشی فرونت باشلقلارینا اوزله‌رن تقدیم ایته‌چه‌گن؛ آلار برله تیزده‌ن معامله‌گه کرو تیشلگن آگلاتدی. آخردان: «سزنگ خاطرگز قالماسن، بزنگ برله سزنگ قاتی به‌یله‌نلگه‌نگز روسلارغا، ئه‌رمه‌نله‌رگه معلوم بولسا، سزگه قارشی دا، بزگه قارشی‌دا اینتریغا باشلانور، سزنگ اش ده، بزنگ اش ده ضرر کورر» دیدی. قارت دوقتور بیك تیز آگلادی، یاشله‌ر بر آز کیفسزله‌ندیله‌ر. پولقوونیك بولار اوچراغان بر اورس ئه‌فیسه‌رینه پولقوونیکنی سوگوب یوروله‌ر دیب، ناراضیلقلارندان سوینوب ده قویدی. چققان وقتدا دوقتورنی آلوب قالوب: «بزنگ حقدا، خصوصاً مینم حقدا روسلار، ئه‌رمه‌نله‌رگه نی قادار ناچار سوز سویله‌سه‌گز، عموم اشکه شول قادار فائده ایتکه‌ن بولورسز» دیب، اوزله‌رن کیچکه، ئه‌فیسه‌ر قلوبندا، کیله‌چه‌ك قوناقلار حرمتینه بیرله‌چه‌ك آشقا چاقروب آیرلدی.

***

کیچکه طابا کیلوب جیتکه‌ن کورشی قازاچی‌لار فرقه‌سینگ هم‌ده کوگللی ئه‌رمه‌نی آلایی قوماندانلارن پولقوونیك تیمرعلیف رسمی کیمده

اوزینگ یاپون صوغشندا آلغان بوتون میداللارن طاغوب قارشی آلدی.
قریمدا آطلی عسکر یگتلگی وقتندا ایمپیراطریتسادان بولەك ایتوب آلغان
— آلماز قویلوب آلتوندان اشلەنگەن— قارا قوش صورەتن هم‌ده یاپون
صوغشنداغی بهادرلك اوچون فرانسوزلاردان جیبەرلگەن «لیژییون دواو-
نور» علامتن ده کوکرەگینه یبرلەشدردی. بخارا امیرندەن بیرلگەن،
آصل طاشلار برله اشلەنلگەن، تەرلیکه قادار زور آلتون میدالین‌دا
اورنینا طاقدی. قوناقلارنی بیك دوستچا ایتدروب، لکن اوزینگ
درجەسن بلگەن زور برکشی کبك قبول ایتدی. قسقاغنا ایسەنلك-صاو-
لقدان صوڭ دا مسئلەنی آڭلاتورغا کوچدی. ئلك باش اشتابنگ هجوم
پلانن آڭلاتدی. آخردان شونگ بولگی ایتدروب مونی—میرحیدر
تیمرعلیفنی، اوزینگ جینتق آلایی برله، تورك فرونتینی یارر اوچون
بیلگیلەنوین و آڭار کیگ بر صلاحیت بیرلوین و آنگ یانداغی آطلی
قازاچی آلایلاری هم ده جەیەولی و آطلی ئەرمەن کوگللیلەرینه کیرەك
بولغاندا آڭارغا یاردم وظیفەسی یوکلەتلەچەگن سویلەدی. اوزینگ
مونا شول وطنی وظیفەنی اشلەر اوچون بوگون - ایرتەگه اشتابدان
امرکوتوین، عسکرینگ هر ساعتده آلغا طابا حرکتکه حاضرلگن
بلدردی. شونگ اوچون کورشی عسکرلەرنگ ده هر بر تورلی
کوتلمەگەن امرگه حاضر بولوب طوررولاری لازم ایکەنن آڭلاتدی.
آندان صوڭ شونگ اوق دوامی ایتدروب، آلای - بولای تورکلەرگه
خبر چغودان صاقلانور اوچون، فرونت بویی یوری طورغان تورك بالا-
چاغاسی، خاتونی-قزینگ بوندان اوزاتلوی کیره کلگنی وشوکارغااشتابنك
قطعی قراری بولوین، شول اش اوچون قافقاز مسلمانلاری قومیتەسینه
اشتاب طرفندان صلاحیت بیریلوین اعلان ایتدی. شول اشکه یاردم ایتوب
تیزدەن فرونتنی شولاردان پاکلاونی وطنی برخدمت کبك کورسەتدی.
مسلمانلار یتیملەر قومیتەسینه یاردم ایتولەری لازملقنی بلگرتدی. طبیعی
بولارنگ همەسن ده دوستچاغنا سویلەسه ده، تماماً برعسکری سرایکەنن

ئەیترگه اونوتمادی. اوز طرفندان بو آلایلار حقندا کیره‌کلی معلوماتنی
واقلارینا قادار صوراشدی بلشدی. اوزون-اوزون سویلەشلگەتنگ صو-
گندا پولقوونیك شول خصوصدا اوزینه اشتابدان کیلگەن امر طوغروسندا
کورشیلەرن خبردار ایتەچەگن و آلارنگ‌دا حاضر بولوب طوراچاقلاری
حقندا سوز برکتلدی. پولقوونیکنگ قورقغانی برقاتلی قازاچی پولقوونیگی
قامارینقو بولماینچا، ئەرمەن کوگللی آلایی باشی باصدرما جیبان بولغانا،
اول آڭاردا شبهه اویاتدرماسقا بوتون کوچن صرف ایتدی. یاقندان
برنچی اوچراشا طورغان بو ئەرمەنگه چن مانارخیست، طولی روسچیلق
حسن قالدررغا طرشدی. سوز آراسندا اوزینگ یاپون صوغشنداغی
بهادرلکلەرن، باشندان اوتمەگەن بولسا دا، تورکستانداغی یرلی خلققا
قارشی اشلەگەن قاتیلقلارن حکایه ایتدی.
مجلسکه باروب ضیافت باشلانغاچ دا، اول أوی خوجاسی صفتی
برله پادشاه حضرتلەرینگ ایسەنلگینه، روس عسکری، قلچینگ موفقتینه
برنچی باقالنی کوتەردی. اوزینگ اچەرگه یاراتا طورغان بر قاتلی
بر چیرکەس ئەفیسەرینه تگی ئەرمەنلەرنی ممکن قادار کوب اچرتوب
ایسرتورگه قوشدی. ابراهیمغا آلارنگ بونداغی نیندی روس ئەفیسەر-
لەری، مارجالاری برله مناسبتدەلکلەرن شوملارغا قوشدی. تونتگ
آخرینا قادار بییولەر، اچولەر برله وقتنی اوتکەرتوب، تگیلەرنی هیچ
بر وقت بوش قالدرماینچا صیلاب-صیپاب طاڭ آلدنداغنا اوزاتدردی.
اوزی طاغی بر زور آدومنی آطلادی کبك حس ایتوب، طاغی جیغان
معلوماتلارنی رەتکه کیتروب أوینه یونەلدی.
ایرته برله طورر طورماس اوق، قاپیتان فخرالاسلامف ایشکنی
قاقدی. فخرالاسلامنگ تماماً رسمی کییملەرده بولوینا عجبکه قالورغا
اولگرمەدی. اول پولقوونیککه رسمی سلاملاردان صوڭ اوزینگ عریضه-
سن بیردی، تماماً عسکرچه ایتدروب پولقوونیكنگ امرن طگلارغا
حاضر طوردی. عریضه آورووی سببلی ایکی آطنەلق رخصت بیرو حقندا

ایدی. آورولغی دا دوقتورنگ شهادتنامەلەری برله برکتلگەن و بوندا قالوی یاراماوی بیك قاتی ایتدروب تأکید ایتلگەن ایدی.

تیمرعلی اوزون ایتدروب فخرالاسلامنی سوزدی. آنگ کوزی اچندە ئلله نیقادار عذابلانو، موگاردان ئلله نیقادار یراقلانو کوردی. اول بردەن اشنی ایکنچیگه بورر اوچون رسمیتدەن چغوب، تورکچەلەب سویلەرگه طوتندی. فخرالاسلام بونگ بوتون سوأللارینا همان روسچا جواب بیروب کیلدی. اول شونگ برله گویا: «سینگ برله مینم آرامدا کوگل برلگی دە، تل برلگی دە یوق. بزنی برگه بەیلەگەن نەرسە مونا شول روس خدمتی، شول روس تلیگنه» دیگەنی آڅلاتقان کبك بولدی. میرحیدر اچندەن خورلاندی، لکن فخرالاسلامنی بیك کوبدەن طانیغانغا آنگ بو صوڭغی پاطلاوی اشتابدان کیترگەن خبرلەری، خصوصاً کیچەگی صوڭغی نطقلاری اوچون مسلمان روحینگ طاشویندان چققان ایکەنن کوروب طورغانغا، ششنی بردەن صتماقچی بولدی. طوب-طوغری ایتدروب: «بلەم مین سزنی، سز آورمیسز دا — نیتمیسز دە، لکن سز تورکلەرگه قارشی کیلەچەك هجوم وقتندا بوندا بولماس اوچون کیتەرگه تلیسز—سزنگ ایمانگز شونی تلی؛ یاری کیتگز، مین رخصت بیرەم» دیدی هم کاغدگه قولن قویدی....

فخرالاسلام آبدراب قالدی. اول طاغی روسچالاب سلام بیروب چغوب کیتمەکچی بولدی، لکن تلی طاماغینا یابشدی. اول بر سوز ئەیتە آلماینچا قاتوب قالدی. تیمرعلی شوندان فائدەلانوب: «صوڭ مونا سز، اوزگزنگ ئەفیسەرلگگزدەن، دوقتوردان کاغد آلا آلوگزدان، مینم برله اون یللق سینلی - مینلی بولودان فائدەلانوب، شول دشمانلار فائدەسی اوچون ایکی قارداش صوغشندان قاچنوب قالا آلاسز، وجدانگزنی شول زور گناهدان صاقلی آلاسز. سزنگ آستداغی عسکرلەر - صالداتلارنی کمگه طاشلیسز؟ آلار آراسندا سزنگ کبك اوشانغان مسلمان، سزنگ کبك تورك یورەکلی یگتلەر یوق دیب

بلەسزمنی؟ ئلله آلار قارداش تورکنگ بردەن بر مستقل ایلن ئیزسەدە یاری دیب اویلیسزمی؟... بو بیت، عسکرچە ئەیتکەندە، قورقاقلقغنا. بارماغن آطوب صوغشدان قالغان صالدات تەنن صاقلار اوچون شول حیلەگه صابشا. سز ایمش اوزگزنگ روحگزنی، ایمانگزنی صاقلار اوچون قیلاسز...— فخرالاسلام: «پولقوونیك!» دیب بر جواب بیرمەکچی بولدی. تیمرعلی طڭلامایچا دوام ایتدی — حاضرگی بوتون تورك دنیاسینگ بارلغی-یوقلغی صوغش صفینا قویلغان چاقدا، اچندەن مسلمان بر تورك ئەفیسەرینگ وظیفەسی، دشماننی کورگەن دوە قوشی کبك، باشن قومغا طغو برله بته دیب اویلیسزمی؟ سز کیتسەگز سزنگ اورنداغی قاپیتان پیتروف، ایوانوف سز اویرەتکەن، سز عسکرایتکەن شول مگلەب تورك-تاتار بالاسن مستقل تورك ایلینگ صوڭغی قالاسینی جیمررگه آلوب بارمی دیب اویلیسزمی؟ یوق قاپیتان! حاضر آندی خاتونلار حیلەسی برله اشدەن اوتوب بولمی. یا بوك، یا چوك!... یا تورك، یا روس! اورطا یول یوق، اول بتکەن قاپیتان!» فخرالاسلام آبدرادی، قزاردی، بورتندی.... تیمرعلی دوام ایتدی: «مونا مین دە یگرمی سیگز یل عسکر خدمتی ایتدم، ملتم آیری بولسادا، وطن بردیب خدمت ایتدم. حاضر موناکوردم بوتون خدمتلەر روسقاغنا ایکەن، روسلق اوچون گنه ایکەن. مینم‌خالقمنی، مینم ملتمنی أیزەر، خور ایتەر، قل‌ایتەر اوچون ایکەن. حاضر مونا... بز آقتق تورك ایلن مسخره ایتەر اوچون قورال ایتلەمز... مین حاضر آڅلادم، بیك کوب اویلاردان صوڭ مین ملی بالغ بولدم. صوڭ بولسا دا بولدم. اشتابنگ عسکری کیڅەش مجلسندە اوزمنگ روس قولندا اوینچق ایکەنمنی کوردم. شوندان قرار بیردم مین شول تورككه قارشی جیبلغان یومروقنی روسنگ اوز باشینا ایندیررگه دیب قرار بیردم. شونگ اوچون فرونتنی یرتو وظیفەسن آلدم، شونگ اوچون حاضرلەنەم، وقت کیلگەچ شونی اشلیم. سین بو مسئلەدە مینم برله برگه بولمیسگ ایکەن، بار... مین سینگ وجدانیڅا اوشانام.

مینم گنە توکل، بوتون شول سیگز-طوقزمگلی تورك-تاتار عسکرینگ سرین صاقلی آلورسگ دیب اوشانام. خوش قاپیتان!»دیدی‌دە بورلدی...

فخرالاسلام بردەن آیاقغا تزلەندی: «میرحیدر، میرحیدر، یوق مین عریضەمنی کیری آلام، مین قالام، مین بلمەدم... مین کیچەگی کیچەدەن صوڭ یوقلی آلمادم، وجدان عذابی بلەدی. شوندان‌غنا اشلەدم. نی قوشساڭ سینگ امرگدە» دیدی. تیمرعلی آنی ایدەندەن طورغزوب اولگرمەدی، ابراهیم پشنوب، بورتنوب کیلوب کردی: «پولقوونیك، خراب بولدق؛ بوگون تونلە ٢٠ صالدات، پولق یازوچیسی واحد فخرالدینف برلە تورك یاغینا قاچقانلار. بزنگ چیك قاراولچیلارمز آلارنی طوتوب آلغانلار. حاضر آلار بارسی‌دا قولدا، بزنگ اورمان اچندەگی قشلادان حاضر تیلیفون برلە خبر ایتدیلەر...» دیدی. تیمرعلی دە، قاپیتان فخرالاسلام‌دا آبدراب قالدی. تیمرعلی اوزینگ فکرن دوام ایتدرگەن کبك: «بولارنگ ایمانلاری قاپیتان فخرالاسلامف‌نیقندان نغراق ایکەن شول...» دیدی. — «بو مسئلەنی نیچك بولسادا چیتکە چغارماسقا کیرەك، بزنگ عسکر اچندە شوندی آغم بارلغی اِشتابقا بلندیمی؟ حاضر بزنی بوندان آلالار. قاپیتان فخرالاسلام حاضر شوندا بار، مسئلەنی طاوشسز - طنسز بتر، کیرەگی بولسا ملانی دا آل.... یاشرن رازویتقاغا جیبەرلگەن توسن بیررگە طرش... اوزمزنگ روسلارغا دا بلنمەسن، بلنسە ایندی ئەرمەنلەرگە چقماسن!...» دیدی.

تیمرعلی ششنگ طولغانن حس ایتدی، تیمرنگ قزغان وقتندا صوغارغا تیشلیگن طاغی اویلادی، طاغی پلاننی قزولارغا بولدی. سویم‌نگ کیلوب جیتمەوی، خریطەلارنگ حاضر بولوب اولگرمەوی، عسکر اچندەگی یاشرن تشکیلاتنگ اشلەنوب بتمەوی، قولنی - آیاقنی بەیلەدی؛ آنی طاغی عادی اشلەر برلە مشغول بولورغا قوشدی. تگی قاچقنلارنگ أزین یوغاتور اوچون مولد بایرامی حقندا معروضە برلە کیلگەن ملانگ معروضەسن طگلادی. آنی قبول ایتدی. بایرامغا مسجدنی

رەتکە کیترگە قوشدی. شونگ واتقلارن توزەتور اوچون کوگللی ایتدیروب عسکریلەر آلورغا رخصت بیردی. کیچکە طابا تیفلیس‌دەن سویم برلە فریدەنگ چونیندان تیلیغرام کیلگەنی کبك، فخرالاسلام دا اشنی تمام جایلاب، تگیلەرنگ برسن دە طوتماینچا، بر یاگلشلق بولعان توسندە مسئلەنی حل ایتوب قایتدی و بوتون یگرمی بر عسکر طاغی اورنلارینا اورونلاشدی. ٢١ قاچقننگ یاشریلوی، آلارنی عسکری محکمەدەن صاقلاب قالو ایتوب آگلاتلغانغا، عسکر آراسندا شول اشنگ باشندا بولغان تیمرعلی‌نگ بازاری بیك کوتەرلدی. صوگنی کونلەردەگی، آگارغا قارشی توشکەن اوشانچ طاغی قایتدی. عسکر اچینگ، ئلله قایبر یری برلە اوزینگ پولقوونیگینگ کورەلەتە اوط اچینە آلوب کرمەوینە، کورەلەتە مسلمانلققا ضررلی اش اشلەمەوینا ایمانی قوتلەندی.

*

سویم برلە فریدە برنیچە کون صوڭ کیلوب چقدی. سویم: وطن قهرمانلاری - عسکرلەرگە یاردم ایتو تیش دیگەن اوی برلە؛ فریدە: بو بخنسز تورك بالالاری تورکلەرگە جیگللك یاصاو فرض دیگەن فکر برلە کیلگەنگە، ایکیسی دە بیك کوب اش اشلەمەکچی بولدیلار؛ آندا چابدیلار، بوندا چابدیلار، خستەخانەدان قایتمادیلار، آورو عسکرنگ یاتندان کیتمەدیلەر. عسکرنگ بوتون محتاج یاقلارینا جیتەر اوچون کبك قشلالارغا کیتدیلەر، آقوپلارغا قادار باردیلار. عسکرلەرگە خطلار یازدیلار، کتابلار اوقودیلار، تویمەلەر طاقدیلار. بر نیچە کون اچندە موگغانچا آلایدا بولماغان بر یاگالق کرتدیلەر، کوتورمە قوباردیلار. ئاگەری عسکر بولارغا کولوب کنە قاراسادا، برسی پولقوونیك قزی، ایکنچیسی ایدەشی بولغانغانا جبرلەنوب حرمت ایتکەن کبك کورنسە دە، بولارنگ آرمی-طالمی چابولارن کورو بولارغا قارشی یاگی بر حس اویاتدی، بولارنگ ایکیسن دە سویدردی. عسکرلەر اوزلەندیلەر،

آلار برله ، سینلی-مینلی سویلی باشلادیلار ، کولشه باشلادیلار ، شاپاریشا باشلادیلار. اوزلەرن قوماندیر برله بەیلی طورغان یاگی بر یول طابوب ، بولار آشاسندان ئللەنی قادار اشلەرن اشلەتە باشلادیلار. خصوصاً بولار-نگ، موزیقا دا اویناب عسکرلەردەن تاتارچا ، تورکمەنچە ، آذربایجانچا خورلار یاصاولاری بیك کیفلەرینە کیلدی. پولق تمام جانلاندی. تگی کیلەچەك بایرامغا آلار بر ادبی کیچە ده یاصارغا حاضرلەندی.

لکن بولار بارسی‌دا تیمرعلی‌نگ کیفن بوزدی هم ده آنگ پلانن‌دا جوالتدی. فریدەنگ شول قادار عسکر اچینە کروب کیتوی ، گویا بوندا بوتون عمری بویی طوررغا کیلگەن ، بر ده کیتمەسکە یرلەشکەن کبك حس قالدرا باشلادی. پولقوونیك آگارغا چیتدەن-چیتدەن گنە آگلانورغا طرشسا دا ، اول برنەرسە ده آگلامادی ، کیتەرگە اویلامادی همان اشندە دوام ایتدی. آرسلان اولماس اوغلی نی قادار سزنگ قزگز بولغان یردە بزنگ قزمز بولودان بر ده قورقمیمز ، سزگە تمام اوشانامز دیب یازغان بولسا دا ، فریدەنی بیگرەك آلارنگ عائلەسن شول اشنگ صوگندان کیلەچەك بلاگە ئلەکترمەس اوچون ، آنی کیری جیبەررگە کیسدردی. آنگ بوندالغی پولقوونیك‌نگ آیاغن-قولن طاغی باغلادی. اول بایرام اوتکەچ مطلقا جیبەررگە قرارنی اشلەدی.

مونا بایرام جیتدی. روس ئەفیسەرلەرینگ زور قسمی کورشی آلایلارغا باررغا رخصت آلوب کیتدیلەر. واق - تویەك روس ، قالمق صالداتی قالسا دا ، آلار بایرام اشلەرندە برگە أروب کیتکەنگە ، آگارغا اهمیت بیرلمەدی. عسکرلەر توزەتکەن مسجدگە اویلە نمازینا تمام طهارت آلوب پولقوونیك اوزی ده باردی. بوتون مسلمان ئەفیسەرلەرینە ده کیلورگە قوشدی. آلتی - جیدی مگ مسلمان عسکری برله برگە نماز اوقودی. آلار برله برگە سجدەگە کیتدی ، دعا قیلدی. آلار برله برگە ملانگ اوزون وعظن طگلادی. مخصوص حاضرلەگەن آشنی دا آلار برله برگە آشادی. کیچ برله ادبیات کیچەلەرندە بولندی.

فریدە ، سویمنگ اویناولارن، ئللە نیچە تورلی عسکر تورکملەرینگ یرلاولارن، بیبولەرن قارادی. بر عسکر برله فریدەنگ لیزگینکە بیبون ، سویمنگ بر ئەفیسەر برله قایتارما بیبولەرن—همەسن جنتکلەدی. شونداغی عسکرینگ ملی روحی آچلوین، آنگ تمام ایکنچی کشیگە ئەوریلوین کوروب عجبکە قالدی. بر وقتنی: ئللە حاضر مونا امر بیروب ، همەسن برگە جیبوب ، آچقدان آچق تورککە چغامز دیب ئەیتوب ، کوتەریلوب چغارغامی دیگەن اویغا دا کیلدی. طاغی اشلیسی اشلەر بتمەگەنگە ، طاغی طوقتاب قالدی. لکن فریدەنگ عسکر آراسنداغی حرمتینی کوروب بر آز قورقدی. بو قز بو پلاندان خبرسز قز ، آندی-موندی بر نەسە اشلەمەسن دیگەن فکرگە کیلدی و آنی طاغی بر مرتبە جیبەرتورگە قرارن نغتدی.

***

بر- ایکی کوندەن هر نەرسە حاضرلەنوب جیتدی. تیمرعلی کیرەکلی یاشرن سرلەرنی ایکیشەر - اوچەر نسخەگە یازوب اولگردی. یاشرن پلانتی ایکیگە کوچردی. بوتون آلای‌دا باشدان آیاقغا قادار یاشرن بریکە تزلدی. باشندا پولقوونیك ، آندان صوك اوچ‌دورت ئەفیسەردەن بر قومیتە ، آندان توبەن: آلتی-جیدی اوتر ئەفیسەرلەردەن بر قومیتە ، آندان توبەن: آلتی - جیدی عسکردەن بر قومیتە. شولار آشاسندان بوتون عسکر بر امر برله بردەن کوتەریلوب اوزی تلەگەنچە حرکت ایتەرلك حالگە کیلدی. ئەفیسەرلەر برله کیگەشلەشوب ، کیتو پلانی تمام حاضرلەندی. اول دا بیك سادە ایدی: بر-ایکی ، اوچ کون آلدان تورك قوماندانینا خبر جیبەریلەچەك ، آندان خبر بولغاچ برکوتنی پولقوونیككە اشتابدان یالغان قوریر کیلەچەك ده هجوم دیگەن امرنی کیترەچەك ، پولقوونیك بوتون آلاینی اوزی حاضرلەگەن یولدان آلوب کیتەچەك ایدی. یولغا چغوب تورك فروتینا یاقنلاشقاچ دا ، قومیتە کشیلەری روس ئەفیسەرلەرن توقیف ایتەچەكلەر. پولق آق بایراق کوتەروب ،

آقساق تیمر مارشن اویناب، تورك عسکرینه قوشلاچاق و قولنداغی بوتون کوچنی تورکلەر اختیارینا بیرچەك. طبیعی بو اش بیك قیمتلی صوغش سرلەرن آچوب، اتفاقچیلارنگ بوتون پلانن آست ـ اوست کیترەچەك و تورکیەنی هلاکتدەن قورتاراچاق ایدی. مونگ اوستینه میرحیدر تورك قوماندانن دیملەب، تورك صوغشینگ مرکز ثقلتن تورك ایللەرینه طابا بورورغا، کیره کمه گەن عرب یورطلاری اوچون تورك قانی توگونی طوقتاتوب: قافقازنی، تورکستانتی، ایدل بوین، حەزەر دیگگزن مقصد ایتدروب آلدیررغا اجتهاد ایتلەچەك و قولنداغی معلومات، تجربه برله شول یولدا خدمت ایتلەچەك ایدی.

آلاینگ بوتون آگلی، ایمانلی ضابطی، آگلی عسکری مونا شول فکر برله جانلانغان، مونا شونی تیزرەك بولدیرر اوچون بوتون کوچی، قوتی برله آیاقغا قالقغان ایدی. همەسی ده اش اشکه جیتمەسدەن ئلك میدانغا چغوب یوغالوب قالودان قورقنا شونگ اوچون تیز-تیز حرکت ایتەرگه طرشا ایدی.

مونا بر کوتنی اوزون کیگەشدەن صوڭ، عادی بر عسکر تیکشریلوی توسنده اوز پلانلارینگ تجربه مانیوری یاصارغا قرار ایتلدی. پولقوونیك قومیته گه اوزینگ بوتون آکتیف کوچلەرن مخصوص پلان بوینچا تورلی یرده، تورلی وظیفەلەر باشندا بولوغا قوشدی. وقتی جیتکەچ اوزی شونی تیکشررگه چقدی. ئەفیسەرلەرنی اوز اورنندا، اوترئەفیسەرلەرنی اوز اشی باشندا، عسکرنی کیره کلی یرنده طابدی. کچکنه بر اشاره امری برله اوط کبك حرکتکه حاضر بولدی. لکن بر بولکنگ یاشرن قوماندیری یرنده فریدەنی کوروب عجبکه قالدی و اشنی بو قادارگه جیبەروگه سبب بولوی اوچون بیك پوشندی، طاغی آرسلان اولماس اوغلینگ عائلەسی، آلارنگ کیلەچەك بختسزلکلەری کوز آلدینا کیلدی. اول بیك تیز یاشرن قومیتەنی جیوب قورقوین آگلاتدی، فریدەنی اوینه

جیبەرونگ لازملگن سویلەدی. آلار: ئەفیسەرنگ ایگ کوییسی روس بولغان بو بولکده باشقا ئەفیسەر یا اوتر یوقلغن، عسکرلەرنگ بر آوزدان فریدەنی صایلاولارن سویلەدیلەر. فریدەنگ چیتگه قالدریلوی عسکرلەر آراسندا آگلاشلماو چغوغا سبب بولماسون دیب قورقولارن بیان ایتدیلەر. آخردان پولقوونیك مسئلەنی اوزی حل ایتەرگه بولدی.

شول کوتنی اوك اوچ کشیدەن تورك فروتنینا طابا، واحدنگ رئیسلگی آستندا، قاچقن هیئتی جیبەرلدی و شول پلان آندا قبول ایتلگەچ ده اول بر مرتبه طوب آطوب جواب بیرلوی صورالدی. بو طرفدان آطلغان اوچ طوپ — کوتەمز، معناسندا؛ بیش طوپ — بیك کوتەمز؛ جیدی طوپ — کوته ـ کوته آقتق چیگینه جیتدك معناسندا آگلاشلورغا تیش دیلدی و اوچ کون اچنده بوتون مسئله حل ایتلورگه سوز برکتلدی. هیئت کیتدی.

پولقوونیك سویم گه مسئلەنی آگلاتماغان بولغانغا، آگلاتاسی کیلمەگەنگه، فریده گه سویەدەن باشقاغنا اوزینه کیلورگه خبر جیبەردی و آنی کوته ـ کوته اشنده دوام ایتدی. مونا توتنگ صوگغی ساعتلەرنده گنه فریده کیلوب کردی. بیك آریغان بولغانغا، تکلفسز گنه اورونغا اوطردی. واق تویەك سوزلەردەن صوڭ پولقوونیك: «بزنگ تیفلیسدە سزنگ برله بر شرطمز بار ایدی طوتاش، مین قای وقت سزگه کیتەرگه وقت جیتدی دیسەم، سز کیتەرگه سوز بیرگەن ایدیگز، حاضر مونا شول کون جیتدی سز ایرته گه کیتەرگه تیشسگز، یوق ایسه بوتون عائله گزنی بیك آور اوگغایسزلققا توشرەچەکسز و مینی ده عائلەگز آلدندا بیك اویاتلی بر حالگه قویاچاقسز. سز ایندی ایرته گه رحیم ایتوب قایتوب کیتگز. کشیگه بلدرمەس اوچون بر تیلیغرام کیلگەن دیرمز.» دیدی. فریده: کوبدەن معلوم نەرسەنی طگلاغان کبك ایرینوب کنه طگلادی و ایرینوب کنه جواب بیردی. اشنی آلای بولای اوتکەرمه کچی بولدی. تیمرعلی اوز فکرنده قاتی طورغاننی کورگەچ ده: «مین پولقوونیك

حاضر کیته آلمیم. اوزگز کوردیگز، مینم وظیفەم بار. مین حاضر آرسلان قزی فریدەگنه توگل — سیگزنچی بولکنگ ملی قوماندیری. شوندی زور ملی بورچ آلدندا طورغاندا، مین وظیفه باشندان کیته آلمیم...» پولقوونیك قزاردی، بورتندی؛ شول قطعی سویلەنگەن سوزلەرگه جواب طابا آلمادی. آخردان: «عائلەگز ؟!..». دیدی. فریده اویلاندی: «اییو عائلەم قزغانچ، بلکه آندا آلارغا بیك زور آورلقلار بولور. لکن بیت بولار همەسی — شوندی قللقلار، روس اختیارندا اوینچق بولوب یاشاو بتسون اوچون اشلەنه؛ آلار آنی آڭلارلار. عفو ایتەرلەر. بایرام قربانسز بولمی پولقوونیك... بز تورکلك اوچون بر بایرام یاصارغا حاضرلەنەمز — قربانمز حاضر بولورغا تییش. بزنگ عائلەنگ شول قربانننی بیررگه حاضرلگی جیتکەن. تورکلك اوچون بر آرسلان اوغلی عائلەسی فدا بولسا بولسون! مین اوزم قربان بولام ایکەن، سوینوب بولام. مین کیتمیم پولقوونیك!» دیدی. تیمرعلی‌نگ ایرنن بیك قاتی تشلەب، تیرەندەن اویلاغانن کوروب: «سز آڭلاگز، مین کیته آلمیم... کیتسەم، بو مینم اوچون بوتون عمریمه بر قارا طاب بولاچاق. بوتون عمریمه، وجدانم جراحتلی قالاچاق... شونگ اوچون اول وعدەلەرنی پولقوونیك خاطرلەمەگز، مین کیته آلمیم... مین بیت تیفلیس‌دە وقتدا اوق، سزنگ باشدا شوندی بر پلان بارن ئلله‌نیچك سیزندم. شونگ اوچون کیلورگه امطلدم. بوندا کیلگەچ، اوزمدەن اوزم ده شول پلاننی اشلەرگه کرشدم. سزنگ قومیته اشلەنوب بتکەنچه، بزنگ بولکده ایندی اول قومیته بار ایدی... مین ایندی آنی یاصاغان ایدم. سز کچکنه کوڭللك کورسەتسەگز، مین سزگه تأثیر ایتەرگه طرشاچاق ایدم. مونا نی اوچون بزنگ بولك مینی قوماندیر ایتوب صایلاغانلار... حاضر اش اوز یولن آلدی. مین ده پولقوونیك شول اشدە، خدمتم آز بولسا دا، سزنگ یولداشگز بولورغا تلیم... بو بیت ئەلی پولقوونیك، بزنگ برنچی آدوممزغنا، بز بیت ئەلی بو یرلەرگه ملی

بایراق آستندا — هجومچی بولوب، طاغی کیلەچەکبز. بز بیت بونداغی ئەرمەنلەر، روسلارنی سبروب-توگوب، کنجەسینه، تیفلیسینه، باقوسینه، بوتون قافقازقا تورك بایراغی تگەچەکمز. بو اشنگ باشندا سزنگ بولویگز برنچی شرط... باشقا آندی کشیمز یوق. حاضر سزنی صاقلاو ملی بورچ. بو اشده مینم وظیفەم ده بار، کیرەگم ده یوق توگل.» بر آز طندان صوڭ — «پولقوونیك، مین حاضر عسکریلەرنگ ملی جانینا یول بولدم؛ بوتون اویلارن، بوتون توشونچەلەرن بلەم. آلار بیت بالا... کوتەریلە کیته، قزیشا، یاخشینی ناچاردان آیرمی؛ واطا، صندیرا، قرا... مونا تگی ئەرمەن قوماندیرلاری کیلگەن کونی، ئەفیسەر قلوبینا بومبا ارغتورغا حاضرلەنگەن بولغانلار. اللەغنا صاقلاب قالغان... ئەلی مین کیلگەنده ده بر گروه سزنی روسچی دیب أوتوررگه یوری ایدی. مین گنه آراغا کردم».

پولقوونیك آچقدان آچق سویلەنگەن بو سوزلەردەن کوتلمەگەن واقعەلەردەن آبدراب قالدی. بوتون دقتینی جیوب، آنگ هیچ بر حرکتن یوغالتماس اوچون کوزن تگوب، آنگ حکایەلەرن طڭلادی. اوز اوزندەن: بوکم بو قز؟ بو قوة بوگارغا قایدان کیلگەن؟ بو یاشده یاشلگن قربان ایتوب، نیچك بو فکرگه بو غایەگه قاپلغان؟ نیچك اوزن اوزی اونوتقان؟ سوأللارنگ برسینه ده قناعتلەندیررلك جواب طابا آلماسا دا، فریدەنگ زورلغینا، بویو کلگنه کوڭلندەن باش أییدی. آنگ هر تورلی قربانغا حاضرلگی آلدندا کوڭلدەن تز چوکدی... پولقوونیكنگ باشنداغی شول اویلارنی سیزنگەن کبك، شولارغا جواب بیرگەن کبك، فریده باطرلانوب سیکروب طوردی، پولقوونیكنگ قولن کیلوب قصدی. آنگ زور درفا قوللارن اوزینگ نچکه، نازك بارماقلاری آراسندان چغارماینچا امید طاشقان کوزن تیمرعلی‌نگ کوزینه باطردی. جواب آلا آلماغاچ موڭغنا طاوش برله: «بتدی بو کیتو سوزلەری،

پولقوونیك! شولایمی؟ بتسن...» دیدی. آبدراب قالغان پولقوونیکنگ قولن صیپی - صلی باشلادی. پولقوونیك‌نگ آغاروب کیله طورغان چه‌چله‌ری آراسینا بارماقلارن صوقدی. مامق کبك بارماقلاری برله آلارنی آرالاشدردی، سویدی، صیپادی... طاغی موگراق ایتوب: «بتدیمی پولقوونیك؟ مین سینگ برله قالدممی؟» دیدی. آنگ کوزنده‌ن جواب کوتدی. فریده: آندا بوتون تله‌گینه جواب بولدیمی، بوتون اچینی پوشورغان اشله‌رگه یول بولدیمی، برده‌ن پولقوونیك‌نگ باشن قوچاقلادی، آنی ماگلایندان، باشندان - ییتنده‌ن اوبه‌رگه طوتندی. اوزی: «مین کیتمیم، مین کیتمیم... سز شوندی آور کونله‌ر آلدندا بولغاندا مین کیتمیم، آگلیمسز؟ کیته آلمیم... کیته آلمیم!» دیدی. کوگلی طولدی. قچقروب یغلاب جیبه‌ردی. آنگ بر کوز یاشی ته‌گه‌ره‌ب توشوب تیمرعلی‌نگ ماگلایینا طاموب، آنگ ییتن قتقلاندیروب یوزنده‌ن آقدی. اوزنده‌ن اوزی قورققان کبك، اویالغان کبك، فریده پوچماققا باروب، پصوب یغلاوندا دوام ایتدی.

تیمرعلی کوتلمه‌گه‌ن بو واقعه‌ده‌ن ئلگه‌ری قاوشادی، آندان آندرادی نی اشله‌رگه ده، نیندی یول برله ده حرکت ایته‌رگه بلمه‌دی. فریده‌نگ اوکروب - اوکروب یغلاوی آنگ یوره‌گینگ ئلله قای یرله‌رنده یوروب آنگ‌آستن اوست ایتدی. اول اوزینگ پولقوونیکلگن، بوگون ایرته‌گه ملتینگ تاریخندا هیچ اونوتولمایاچاق زور بر اش اشله‌رگه حاضرله‌نوین اونوتدی. اون جیدی یاشلك یگت کبك فریده‌نگ یانینا چابوب باردی. آنگ قولن آلدی، باشن صیپادی. فریده‌نگ موینی کوچسزله‌نگه‌ن آریغان کبك باشن طوتا آلمادی. اول پولقوونیك ایگسه‌سینه یغلدی. یفه‌ك کبك قوللاری برله آنگ ئیلمی طورغان موینلارینا صارلدی. فریده‌نگ قالووی حل ایتلدی. قورقنچلی قاچو پلانلاری آگارغا پولقوونیك بولغاندا هیچ کبك کورندی. تیمرعلی

گه ده فریده کبك پاك، صاف بر فرشته یاتندا طورغاندا طوبدا، ملطق دا بر نی توگل کبك حس ایتلدی.

***

خبرچیله‌ر کیتکه‌نده‌ن ایکی کون وقت اوتدی. جواب طوبی آطلمادی. بو یاقدان اوچ طوب آطوب سوأل بیرلدی. خبر کیلمه‌دی. اوچ کون أوتدی—بیش طوب آطلدی. جواب کیلمه‌دی. دورتنچی کون بولدی، جواب کیلمه‌دی. جیدی طوب آطلدی—خبر کیلمه‌دی. یاشرن قومیته جیلدی؛ طاغی بر کون کوته‌رگه قرار ایتلدی. مونا کیچ بولدی. هر کشی اچ پوشو برله: تگیله‌ر روسلارغا توشمه‌دیمی ایکه‌ن، سر آچلماديمی ایکه‌ن دیگه‌ن قورقولی اویلار برله، یوقوغا یاتدی. پولقوونیك ده پوشنوب اش آچلماسون، بوتون پلان، بوتون اش یوققا چقماسون دیگه‌ن اویلار برله یوقلامایچا اویلانوب یاتقاندا، ایشك توبنه بیك قاتی چابوب کیلوب آط طوقتادی. پولقوونیك: ئلله‌نی چقدی، ناچار برنه‌رسه بولدی دیب حس ایتوب، سیکروب طوردی. ایشکده‌ن اوق کبك آطلوب فریده کیلوب کردی: «پولقوونیك، خراب بولدق، بوتون نه‌رسه بلندی: قاپیتان ایوانوف اشتاب برله سویله‌رگه تیلیفون صوراغان، طوتاشدرودا بزنگ کشی بولغان، شول طوتاشدردم دیب یالغانلاغان، اوزی طگلارغا طوتونغان دا تگی گینیرالنی چاقروب، بونداغی بزنگ بوتون حالله‌ر حقندا خبر بیرگه‌ن. تیزره‌ك قورالسزلاندرونگ کیره‌کلگن، روس ئه‌فیسه‌رله‌رینه باشقا، باشقرد پراپورشچیگی آطناغولوفقا غنا اوشانورغا یاراوین سویله‌گه‌ن. گینیرال اسمنده‌ن بو دا: ایرته‌گه تیلیفون بیررمن دیب سوزن کیسکه‌ن... بوگون کیتمه‌سه‌ك هر بر نه‌رسه آچلا!..»

پولقوونیك سوأللی کوز برله فریده‌گه قارادی. فریده: «تون قاراگغی، ئه‌لی تون یارتیسی‌غنا، بلکه اوته‌رمز» دیدی. پولقوونیك اویلاندی، اویلاندی، باشندان تورلی پلانلار کیچدی. آخردان ایبده‌شله‌ری برله

سوبلەرگە بولدی. قومیتەنی طوپلادی. قسقا بر کیڭەشدەن صوڭ حرکتکە، ایوانوفنی یولداغنا أوتررگە قرار ایتلدی و تون یارتیسندا پولقوونیك جیلو بورغوسن اویناتدی. یول کیمندە اشتابقا باروب، اشتاب ناچالنیكدەن کیلگەن یالغان امرنی اوقودی. کورشی آلایلارغا تیلیفون برلە حرکتدەن خبر ایتلدی. یول صاقچیلارینا معلومات بیرلدی. آیرم بولکلەرگە آیرم یوللار کورسەتوب، تورك چیگینگ تگی یاغنداغی طاو آرتندا برگ طوپلانورغا: ملطق آطماسقا، طاوشلانماسقا بویوردی... اوزی بولمەسینە کیلوب، یاشرن سرلی کاغدلەرنی برسن فریدەگە بوتی‌ایتدروب طاقدی، برسن اوزینە آلدی، برسی ابراهیمغا یاشرلدی. یولدا آندی-بوندی اش بولوب یاگادان روسلارغا توشلەچەك بولسا، بو کاغدلەرنی یوق ایتونگ، تورکلەرگە قایدا توشلسە ده، ایگ باشلارینا بیرونگ تیشلگن آگلاتدی.

بر ساعتدەن یولغا چقلدی. عسکر آطلارینا منوب، آقرینغنا حرکت ایتدی. تون جیلی، بولوطلی بولغانغا، اول طاوشسز-طنسز روس فرونتین اوتدی. مونا یول ایکی طاو آراسینا کیلوب کرەچەك بولدی. بونگ برسندە روس طوبچیلاری یرلەشکەن کبك، ایکنچیسنە تورك طوبچیلاری یرلەشکەن ایدی. یولدان کمنگ، دە اوتوی ممکن توگل ایتوب طوپ، پولیموت آستینا آلنغان‌ایدی. پولقوونیك، بونداغی روسلارغا: امر آلدم کیچەم دیب تیلیفون برلە خبر بیرگەنگە، اول یاقدان قورقمی ایدی. آنگ پلانی بوینچا تگی اوچ کشی تورکلەرگە دە مسئلەنی آگلاتقانغا، آندان دا قورقنچ بولماسقا تیش ایدی، لکن خبرنگ کیلمەوی آنگ پلانن بوزغان، آگارغا صاق بولورغا قوشقان ایدی. شونگ اوچون اول ئلگەری کوریلمەگەن کبك ایتدیروب آقرینلاب اوتەرگە دیگەن قرارنی بیرگەن ایدی. لکن طاو یانینا کیلگەچ، بولغان واقعه آنی باشقاچا حرکت ایتەرگە قوشدی. اول دا بردەن پلانن اوزگەرترگە مجبور بولدی. واقعه موندان عبارت ایدی:

کیچوگە کیلوب جیتەر آلدندا اوز بولگندە کیلە طورغان پراپورشچیك آطناغولف آرتدا قالوب بورلوب چابا باشلاغان و آنگ آرتندان کیتکەن ایوانوف طوتلوب أوتریلسە دە، آطناغولف قوواق آراسینا کروب یوغالغان. شول اشدە بر نیچە ملطق آطلغانغا، طاونگ قاراولچیلاری اویانغان ایکی یاقدا برەم-سەرەم ملطقلار آطارغا طوتنغان ایدی. شونگ اوچون کورنمی کیچو امکانی بتکەن، فقط بیك قورقنچلی تهلکەلی بولسا دا چابوب اوتەرگە گنە یول قالغان ایدی. تیمرعلی هر یوغالتقان مینوت برنیچە جان طوراسن بلگەنگە، بردەن چابوب کیچەرگە امر بیردی. ایکی-اوچ چاقرم کیگلکدەگی کیچو آط برلە طولدی. عسکر بوتون قوتی برلە چابوب کیچوگە کردی. ئللە قایدان آی چقدی. بوتون عسکر یالتراب کیتدی. روس یاغندامی، تورك یاغندامی آطلغان طوپ گورلەب کیتدی، عسکرنگ آلدینا توشوب یارلدی. آنگ آرتندان، برنچی، ایکنچی، اوچنچیلەر آطلدی. ئللە قایدان پولیموت جلطرارغا کرشدی. عسکر همان چابدی؛ ئللە کملەر ینغلدی، قانی آغا طورغان برآط تیلی کبك چابدی، ئللە کم اگراندی، صقراندی، طوپ، پولیموت طاوشینا آط غژلاوی، آلغا، آلغا دیگەن قوماندیرلارنگ طاوشی قاتشدی. کیچو قیامتکە ئەورلدی. پولقوونیك تیمرعلی بر قارادی: یاننداغی عسکرینی، آنگ کورشیسندە قزی سویم بیکەنی کوردی. طاغی بر آز وقت اوتدی: عسکر یرندە کوزلەری قزارغان فریدەنی کوردی. طاغی بر قارادی: آلدینا توشکەن طوپ یادرەسندەن آلدنداغی صف یارلدی، بر عسکر مەتەلەدی، بر آط دورت آیاغن کوتەروب یغلدی. آگارغا ئللە نەرسە تیگەن کبك بولدی. کولمەگی اچندەن یلی برنەرسە آغارغا طوتندی. اول آطن صوقدی، آلغا چقدی. بیك زور طاوش برلە آلغا! دیب قچقردی. بیتی قانغا بویالغان فریدەنگ قووب جیتکەنن، قزی سویم بیکەنگ آطندان قان آققانی کوردی. طوب طاوشلاندی، اولادی، گورلەدی، پولیموت طوقتاەادی—چژ-چژ

ایتدی ، ملطق اوزولمەدی شارتلادی. آطلی عسکر رەتن یوغالتوب کوتو کبك چابدی ، آطلار ایسرك کبك دولادی ، یارالیلار ئکراشدی.

مونا کیچو أوتلدی ، عسکر سلامت یرگه چغوب جیتدی ، آنگ اوستینه ئلله قایدان پروژیقتور توشدی: سونگیلەر ، قلچلار ، ئزانلار یالتراب جواب بیردی. پولقوونیك عقلن یوغالتقان کشی کبك: «رەتلە-ئگز! بولگی بولککه!» دیب قچقردی. بر مینوتدا رەتلەندیلەر ، برمینوتدا بولگی بولککه آیرلدیلار... اول اچنده آغا طورغان یلی نەرسەلەرگه اهمیت بیرمەینچه بوتون عسکرنی یوروب چقدی. جراختلەنگەنلەر کوب بولسادا أولگەنلەر بیك آز ایدی. قوماندیرلارنگ کوبی ایسەن ایدی ، صاو ایدی... یارالیلارنی بەیلەرگه ، جراختلیلەرنی اورنلاشدیرغا قوشدی. آق بەز باغلاملاری برله کیلوب جیتکەن فریده گه: «مینم جراختم کچکنه» دیب اهمیت بیرمەینچه ، عسکرنگ آلدینا چغوب قانلی قولی برله آق بایراق کوتەردی. شونگ یانینا کیلوب جیتوب ، فریده ئلله قای بر یرینه یاشریلوب قویلغان قزل یرلکده تورك بایراغی قالدردی. «یاشاسن تورکیه!» دیب قچقروب جیبەردی هم عسکر قچقروب جواب بیردی. تورك بولگینگ طوبی طوقتادی. دشمان عسکری دیب اویلاب قارشی چققان تورك سواریی نیاشلەرگه بلمەینچه آبدراب قالدی. مونا بردەن روس طاوی گورلەدی. آندان برەملەب ، کومەکلەب طوب آطیلا باشلادی. تیمرعلی: «آلغا!» دیب امر بیردی. آطلی عسکر اوق کبك آلغا چاپدی. روس طوبی ، ملطغی بولارنی تورکیەنگ اچندەن ، اچینه قودی.

مونا طاك آطدی. طووا طورغان یاگی کونگ موك یاقتیسی آنا یورتقا آشغا طورغان تورلی قبیلەدەن جیلغان تورك بالالارن سلاملادی ، یراقدا توگلگنه برنیچه منارەلی برکچکنه تورك شهری کورندی. پولقوونیك شوندا یول طوتدی. شهرنگ آلدینا کیلوب باصو برله ، عسکرنی طاغی رەتلەدی ، طاغی بولگن بولککه آیردی. موزیقاغا حاضر بولورغا

امر بیردی. عسکری ترتیبده شهرگه کررگه قوشدی. اوزینگ قانی برله پلچرانغان آطی شهرنگ بوصاغاسینا باصوب اولگرمەدی ، دورت-بیش منارەدان ایرتەنگی آذان باشلاندی. اختیارسز پولقوونیك آطنگ تزگنن طارتدی ، امرگه اویرەنگەن آط بردەن طوقتادی. آنگ آرتندان بوتون آلای طوقتادی ، حتی اچندەن آغا طورغان قان دا طوقتادی. آذان بتدی. پولقوونیك موزیقا دیب قچقردی. آقصاق تیمر مارشی گورلەدی ، شوگارغا باصا طورغان جیدی-سیگزمگ آطلارنگ طاوشی برله شهر دو کیلدی. بو یاگی موزیقادان ، یاگی طاوشدان بوتون شهر آیاقغا قالقدی. تورك بایراقلی ، روس کیمیلی بو عسکردەن همەسی بردەن قورقدی ، ایکنچیدەن آبدرادی ، اوچنچیدەن حیران بولدی. عسکر کیگ اورام بویلاب آقرینلاب باروینDا دوام ایتدی... آنگ بوتون آطلاوینا: اوراملار ، بنالار سلام بیرگەن کبك طاوشلانوب جواب بیردی. بوتون تەرەزەلەرگه خلق طولدی. دائرەلەر ، قشلالار آیاقغا قالقدی. موزیقا طوقتار-طوقتاماس عسکرنگ «یاشاسون تورکیه» دیگەن طاوشی شهرنی طوتدی...

مونا عسکر شهرنگ اورطاسینا ، ئلگەریگی بلدیه دائرەسی ، حا-ضرگی عسکری اشتاب یانینا کیلوب بولك - بولك تزلدی. بنانگ باشنداغی صاللانا طورغان تورك بایراغی اوزون یولدان کیلگەن بو تورك اوغلالارینا جان کوگلدەن سلام بیرگەن کبك ایرتەنگی یل برله صاللاندی ، ئللەنی سویلەگەن کبك فر - فر کیلدی. واقعەدەن یاگیغنا خبردار بولغان ، آبدراب قالغان تورك ضابطلارینگ قشلادان چققانن کورو برله ، پولقوونیك سلام طور! امرن بیردی. اون ایکی قبیله اوغلالارینگ سونگیلەری بردەن کوککه چقدی. کوگللەرندەن ایتکەن آنطلارن تورك بایراغی فر - فر ایتدروب کوکلەرگه قادار کوندەردی ، لوح محفوظغا یازارغا قوشدی. پولقوونیك تیمرعلی بر یاغندا قزی

سویم، بر یاغندا فریده، آرتندا آلنندا تورك ئەفیسەرلەری برله روس بایراغن اوسترەب کیلوب، سلام طرزندا طوروب آلغا چقدی: «بز ده سزنگ کبك تورك بالالاری. تورکیەنگ شول آور کونلەرندە، دشمان‌لار برله بوتون طرفندان قامالغان کونلەرندە، سزنگ برله برگه بولوب، آنا یورط اوچون اوزمزنگ قانمزنی فدا ایتەرگه بولوب، روس صفن طاشلاب چقدق! همەمزنی قبول ایتوب، تورکلك وظیفەمزنی اوتەرگه امر بویورویگزنی کوتەمز!» دیدی؛ قولنداغی روس بایراغن ضابطلارنگ آیاغی آستینا طاشلادی. «یاشاسون تورکیه» دیب قچقردی، عسکر ده قچقروب جواب بیردی.

کوزلەرندەن ملدر-ملدر آققان یاشن طوتا آلماغان تورك مگباشی پولقوونیك تیمرعلی‌نی کیلوب قوچاقلادی. یللار بویی کورشمەگەن آغاسن - أنیسن کوتلمەگەندە اوچراتقان کبك اول آنی کوکره‌گینه صقدی، باشندان أوبدی، بیتندەن أوبدی، طاغی قوچاقلادی، طاغی أوبدی. یاش ملدرەب آغا طورغان آنگ کوزلەرینه شادلق، بخت، کولمسرەو چقدی، کوز یاشی برله یلمایو برگه قوشلدی. آنگ آرتندان بوتون ضابطلار کیلگەن آرقاداشلاری برله کورشدی، أوبشدی. تورك بایراغن کوتەروب طورا طورغان فریده برله سویمبیکه‌گنه قارشیلقسز قالدی... آلارنگ شول اوزون یراق یردەن کیلولەرن قوتلارغا، آلارنگ روس بویندوروغی آستندا اوتکەرگەن شول اوزون عذابلی کونلەرن صورارغا همشیرەلەری، قارداشلەری کیلمەدی، آلارغا آنالق، آتالق، طوغانلق بوسەسن برکم ده بیرمەدی...

مونا بردەن تورك موزیقاسی گورلەدی. اول اوردو مارشن اوینادی. آنگ آرتندان مگباشی یوغاری بر یرگه چغوب: «قارداشلەر! مین سزنی همەگزنی روس بویوندیرغندان قورتلویگز و آنا یورطقا ایرشویگز برله قوتلیم! بوتون طرفدان دشمان صارغان بو یورط تورك ایلی‌در.

بو بزنگ وطنمز بولغان کبك سزنگ ده طوغان یورطگزدر. بزنگ برله برگه، بزنگ قاراگغی کونلەربزنی بولشورگه کیلگەن سز قارداشلەرمزگه بزنگ بختلی کونلەرمزده ده ایلمز، یورطمز آچقدر...» مگباشی سوزندە دوام ایته آلمادی. سلام طور طرزندا باسقان میرحیدر قالترااندی، سلکندی، اول فریدەنگ اوستینه آودی. کیترلگەن دوقتورلار آنگ هوشن کیترگەچ ده، تیمرعلی باش اوچنداغی مگباشن کوررکورمەس، اوزینگ کوکره‌گندەگی خریطەلەرن، یاشرن عسکری سرلەرنی خاطرلەدی و شونی آلورغا قولن صوزدی. کوچسز قولی شول اشنی اشلی آلماغاتی کورگەچ، اول کوزی برله فریدەگه اشاره ایتدی. فریده شولارنی آلوب مگباشینا بیرگەنچه کوزن کاغدلەردەن قالدرمادی. فریده: «روسیه عسکری اشتابینگ گیزلی سرلەری» دیگەچ کنه تیمرعلی یلمایدی. مگباشینگ شول کاغدلەرنی آچقانلارن قاراغاندا آنگ یوزندەن، کوزندەن یلمایوی کیتمەدی. شول ملتمنی صاقلادم کیفندەن چققان کولو، یلمایو آنگ روحن کوکلەرگه قادار اوزاتدی — یلمایوب جانی چقدی.

***

بویوك بر حرمت برله پولقوونیك کوملدی. آنگ بهادر عسکری انگلیزلەرگه قارشی باروب، آلارنی اسیر آلشدی. آنگ کیترگەن گیزلی سرلەری روس اتفاقچیلارینگ صوغش سرلەرن آچوب، پلانلارن بوزدردی.

تورکیه حکومتی طرفدان سویمبیکه استانبولغا آلدیرلدی و بر مکتبکه یرلەشدیرلدی. فریده‌گنه جبهەنی طاشلامادی، اول همشیره بولوب صوغش صفندا قالدی. کیلەچەك فرصتده: باطومغا، گنجه‌گه، باقوغا تورك بایراغن آللاندرو، تورکستانغا، قریمغا، ایدل-اورالغا آلتون اوردو بایراغن صاللاندرو کونن کوتوب قالدی. شول طاتلی کونگه

حاضرلەنور اوچون عسکرلەر آراسندا فکردەشلەر، ایدەشلەر، آرقا-
داشلار طوپلاویندا دوام ایتدی. طوغان کوتنگ هر برسندە، اول
شول امیدنگ طاغی بر کون یاقلاوینا اوشانوب، طنچ - طنچ کوننی
تونگە قوشدی. ایریشەچەگینە ایتکەن ایمان برلە آیلار، یللارنی صفدا
اوتکەردی. بختلی قورتلوش کونی بەکلەدی.

بتدی

ملی مطبوعاتنی اوقگز!

«ملی یول» ایدل-اورال استقلال فکرن طاراتوچی آیلق مجموعەدر.
بیك کوب آورلقلار اچندە اون یلدان بیرلی اوزینگ یولن قاقشاتمیچا
آلوب کیلە طورغان مجموعەمزغا مادی و معنوی یاردمدە بولو هر
ملتدەشنگ وظیفەسیدر.

یازلو بهاسی: بریلغا—اوچ یارم، یارتی یلغا—ایکی آمیریقا دوللاری.

آدریس:

REDAKTION „YANA MILLI YUL"
BerlinCharlottenburg 1
Postfach Nr. 8
(Germany)

*

«ملی بایراق» گەزیتەسی بیك بای اچدەلك برلە هر آتنا منتظم روشدە
اوچ یلدان بیرلی چغب طورادر. بو، یراق شرقداغی بردەنبر ملی مطبو-
عاتمز، هر تورلی بیك قیمتلی و فائدەلی یازولار برلە برگە، یراق شرق
ملتدەشلەرمزنگ ملی طورموشلاری برلە دە طانشدروب کیلەدر.

«ملی بایراق»نگ دوامی و آنگ طارالوی یالغز مهاجرلك طور-
موشمزنگ معنیلەنویگنە توگل، بوتون ملی بارلغمزنگ قوتلەنوی
دیمەکدر.

آبونە بهاسی: بریلغا ١٠ یەن، یارتی یلغا ٦ یەن.

صوراتو آدریسی:

THE „MILLI BAIRAK"
NIP. P. O. BOX 104 MUKDEN
(Manchuo-Tikuo)

صوراتو اوچون آدریس :

REDAKTION „YANA MILLI YUL“
Berlin-Charlottenburg 1
Postfach Nr. 8

بهاسی: بر مارق ٥٠ فینیك.